

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİR SULTAN VE BİR ENTELEKTÜEL:
KANSU GAVRİ'NİN SOHBET MECLİSLERİ VE
MEŞRUIYET İNŞASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESMA SEZER

İSTANBUL 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİR SULTAN VE BİR ENTELEKTÜEL:
KANSU GAVRİ'NİN SOHBET MECLİSLERİ VE
MEŞRUIYET İNŞASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESMA SEZER

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜY. KASIM KOPUZ

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
GİRİŞ	1
1.KANSU GAVRİ’NİN SİYASİ PORTRESİ: HÜKÜMDARLIK VE TARİHSEL ZEMİN.....	12
1.1.Taht Yolunda Bir Memlûk: Kansu Gavri’nin Hayatı, Yükselişi ve İktidarı	12
1.2.Entelektüel Bir Memlûk Sultanı Olarak Kansu Gavri	29
2. KANSU GAVRİ’NİN MECLİSLERİ: MEŞRUIYET İNŞASI VE TEMSİL	40
2.1. Bir Geleneğin İzinde: Kansu Gavri’nin Sohbet Meclisleri.....	40
2.2. Sözü Yazıya Döken Güç: Bir Meclis Metni Üzerinden Kansu Gavri’nin Meşruiyet İnşası ve Temsili	55
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	78
EKLER.....	87

ÖNSÖZ

Yarattıklarına ilim nimetini ihsan eden Allah’a hamd, ilimlerin en faydalısını ve en güzelini ashabına öğreten Resullah’a salât ve selâm olsun. Elinizdeki bu çalışma geç dönem Memlûk sultanlarından Kansu Gavri’nin entelektüel faaliyetleri ve sohbet meclisleri üzerinden bir hükümdarın siyasi temsilini ve meşruiyet stratejilerini çözümlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, Sultan Gavri’nin düzenlediği ve yazıya geçirilen meclislerin, onun otoritesini nasıl temsil ettiği, yeniden ürettiği ve söylemsel düzlemde nasıl meşrulaştırdığıdır. Bu çerçevede tez, yalnızca tarihsel bir anlatı sunmayı değil, aynı zamanda hükümdarlık ve entelektüel faaliyetleri arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik teorik bir sorgulama da yürütmektedir.

Memlûk tarihine duyduğum ilgi ve merak akademik yaşantımın erken dönemlerinden itibaren varlığını sürdürmektedir. Bu merak ve ilgiyle Memlûk tarihi kaynaklarına ve tartışmalarına gark olmuş ve tez konusu bulmaya çalışırken *Menakıb-ı Gülşeni*’de altmış yaşında tahta çıkan, üç farklı dilde divanı olan Memlûk sultanı Kansu Gavri’ye rastladım. Sadece siyasi tarih boyutundan tanıdığım bu sultanın edebi ve entelektüel yönüyle karşılaşmam yapacağım çalışmanın yönünü tayin etmeye başlamıştı. Öte taraftan sarayında sohbet meclisleri düzenlemiş olması ve bunların elimizde yazılı halde bulunması entelektüel şahsiyetini daha yakından incelememe sebep oldu. Kansu Gavri’nin düzenlediği bu sohbet meclislerini okudukça onun hem bir hükümdar hem de bir entelektüel olarak kurduğu dünyanın içine yavaş yavaş girdiğimi fark ettim. İçine girdiğim bu çalışmayı, teorik ve tarihsel bir araştırmadan ibaret tutmayıp görmeyi çok istediğim Kahire’ye yaptığım kısa fakat anlamlı seyahatle zenginleştirdim. Kansu Gavri’nin bir zamanlar hüküm sürdüğü bu şehri görmek ve buradaki Memlûk yapılarını incelemek çalışmamın tarihsel ve mekânsal bağlamını kavramam noktasında önemli katkılar sundu.

Tez, nitel metin analizi ve tarihsel bağlam çözümlemesine dayanmaktadır. Başlıca kaynaklar arasında *Nefâ’isü’l-Mecâlisi’s-Sultâniyye fî Hakâ’iki’l-Esrârî’l-Kur’âniyye, el Kevkebü’d-Dürrî fî Mesâ’ili’l-Gavrî* ve *Kitâbü Ukudî’l-Cevheriyye fî’n-Nevâdiri’l Gavriyye* gibi yazma eserler yer almakta olup, bu metinlerin orijinal nüshaları bizzat incelenmiş ve Arapçadan çevirileri tarafımdan yapılmıştır.

Bu çalışmanın tüm aşamalarında rehberliği, dikkatli yönlendirmeleri ve yapıcı katkılarıyla destek olan her daim ulaşılır olan değerli danışmanım ve hocam Dr. Öğr.

Üyesi Kasım Kopuz'a içtenlikle teşekkür ederim. Entelektüel kişiliği ve merakıyla tarih disiplinin uçsuz bucaksız diyarlarında gezinmeme vesile olan, tez konumu seçmemin ilk adımında bana *Menakıb-ı Gülşeni*'yi okumamı tavsiye eden ve fikirleriyle yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Fatih Bayram'a; sohbet meclisleriyle tanışma sürecine öncülük eden, onlara farklı bir bakış açısıyla yaklaşmamı sağlayan ve tezime jüri olmayı kabul edip yapıcı eleştirileriyle ilmini esirgemeyen Prof. Dr. Özgür Kavak'a, Memlûk Entelektüel Tarihi Çalıştayı II.'de tebliğ sunmama ve makale yazmama vesile olup bu alanın fragmanlarını görmeme vesilen olan bir diğer üri üyem olan Dr. Öğr. Üyesi Büşra Kaya'ya, yaptığım araştırmalar boyunca danıştığım her soruya ilgiyle karşılık veren, yönlendirmeleriyle alternatif çözümler sunan ve bunlarla tarihçilik anlayışımın gelişmesini sağlayan Arş. Gör. İsmail Emre Pamuk'a ve tez yazım sürecinde kıymetli yönlendirmeleri için Şeyma Akbayır'a teşekkürü borç bilirim.

Sohbet meclislerini okurken anlamakta zorlandığım Arapça ibareli çözmemde yardım eden ve beraber çıktığımız ilim yolculuğunda dostluğunu ve desteğini benden esirgemeyen kıymetli arkadaşım Zeynep Rana Kantepe'ye, maddi ve manevi çıkmaza girdiğim her vakit yanımda olan ve akademik çalışmalardan ibaret olmayan ilim yolculuğunda muhabbetini her daim hissettiğim değerli dostum Aleyna Yılmaz'a, Memlûk tarihini tartışmayı benim için eğlenceli ve muzip bir hale getiren, sohbet meclislerinde geçen muhabbetleri soluksuz anlatmama imkân tanıyan ve bunları sabırla dinleyen Saliha Kılınç'a, tezimi yazdığım süre boyunca sabrıyla beni teskin eden Merve Özyoldaş'a teşekkür etmek isterim.

Uzun soluklu ve meşakkatli bir yolculuk olan ilim tahsilimin en başından beri bana sundukları ve sunmaya devam ettikleri maddi ve manevi imkanlardan dolayı annem ve babama minnettarım.

ÖZET

Bu çalışma, geç dönem Memlûk sultanlarından Kansu Gavri'nin (ö. 1516) sohbet meclislerinya birer entelektüel faaliyet olmayıp, aynı zamanda siyasi otoritenin temsili ve meşruiyetinin inşası bağlamında değerlendirir. Sultan Gavri'nin düzenlediği ve yazıya aktarılan meclislerdeki tartışmalar; fıkıh, tefsir ve hadis gibi klasik İslamî ilimler çerçevesinde yürütülmekle birlikte, hükümdarın ilim ehliyle kurduğu ilişkileri ve bu ilişkilerin siyasi temsildeki rolünü de gözler önüne serer. Çalışmanın temel sorusu, Kansu Gavri'nin sohbet meclislerinin onun meşruiyetini nasıl temsil ettiği, inşa ettiği ve yeniden ürettiğidir.

Tez, bu soruya yanıt ararken hem nitel metin çözümlemesine hem de tarihsel bağlam değerlendirmesine dayalı bir yöntem izlemektedir. Birincil kaynaklar arasında *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, *el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavri*, ve *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye fî'n-Nevâdiri'l-Gavriyye* gibi meclis metinleri ile İbn İyâs'ın kroniği yer almaktadır. Özellikle *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye* metni, hükümdarın entelektüel temsil stratejilerinin ve meşruiyet söylemlerinin yoğunlaştığı bir örnek olarak derinlemesine analiz edilmiştir. Çalışmada, söz konusu metinlerin bilgi aktarımı amacı taşımadığı bununla birlikte sultanın otoritesini söylemsel düzlemde pekiştiren ve saray çevresinde temsiliyetini kuran yapılar olarak işlev gördüğü ortaya konmuştur.

Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kansu Gavri'nin siyasi ve entelektüel portresi, iktidar stratejileri, ekonomik ve askeri reformları tarihsel bağlamıyla birlikte ele alınmıştır. İkinci bölümde ise sohbet meclislerinin yapısı, temsil dili ve telif amaçları çerçevesinde hükümdarlık tahayyülünün nasıl şekillendiği ve meşruiyet söyleminin nasıl kurgulandığı incelenmiştir.

Bu tez, geç dönem Memlûk tarihini yalnızca çöküş paradigması çerçevesinde değil; temsil ve entelektüel üretim bağlamında yeniden değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Böylece Kansu Gavri siyasi krizlerle mücadele eden bir sultan ve ilmî otoriteyi temsil eden entelektüel bir figür olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Kansu Gavri, meclis, meşruiyet, Otorite.

ABSTRACT

This thesis examines the intellectual gatherings (*majālis*) held by the late Mamluk sultan Qānṣūh al-Ghawrī (d. 1516), not merely as cultural traditions but as arenas for the performance of political authority and the construction of legitimacy. The discussions recorded in these gatherings—conducted under the sultan’s leadership and documented in writing—reflect scholarly engagement in disciplines such as jurisprudence, Qur’anic exegesis, and hadith. At the same time, they offer insight into the sultan’s relationship with the scholarly elite and the political symbolism embedded in these relationships. The central research question asks: How did Qānṣūh al-Ghawrī’s intellectual assemblies represent, produce, and reconstruct his legitimacy and authority?

The study employs a qualitative methodology, combining textual analysis with historical contextualization. Primary sources include *Nefā’isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, *el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavri*, and *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye fî'n-Nevâdiri'l-Gavriyye*, alongside contemporary chronicles such as those of Ibn Iyās. Particular focus is placed on *Nafā'is al-Majālis*, analyzed as a site where intellectual discourse is interwoven with political representation. The study argues that these texts were not only vehicles of scholarly exchange but also performative and discursive spaces in which the sultan's legitimacy was constructed and reaffirmed.

The thesis is divided into two main chapters. The first explores Qānṣūh al-Ghawrī’s political and intellectual profile in its historical context, examining his reign, reforms, and cultural initiatives. The second chapter focuses on the structure and rhetoric of his *majālis*, analyzing how sultanic representation and legitimacy were articulated through textual discourse and authorial framing.

By shifting focus from narratives of decline to practices of representation and intellectual production, this study seeks to reinterpret late Mamluk history. It repositions Qānṣūh al-Ghawrī not only as a ruler grappling with crisis but also as a sovereign figure actively engaged in the symbolic and scholarly production of his authority.

Keywords: Mamluks, Qānṣūh al-Ghawrī, *madjlis*, legitimacy, authority.

GİRİŞ

Memlûk Devleti (1250-1517) XIII. yüzyılın ortalarında Abbasilerin yıkılışından sonra İslam dünyasında siyasi liderlik rolünü üstlenmiş bir devlettir. Askeri başarılarıyla öne çıkan Memlûkler, aynı zamanda dini ve entelektüel alanlarda kendine özgü meşruiyet zeminleri inşa etmiştir. XV. yüzyılın sonlarına XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde Memlûk Devleti gerek içeriden gerekse dışarıdan gelen çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Siyasi istikrarsızlık, ekonomik kırılganlık, artan dış baskılar ve özellikle Osmanlı-Safevi rekabetinin gölgesinde şekillenen diplomatik gerilimler zorla tahta geçirilen sonradan bir önceki Memlûk sultanı Kansu Gavri'nin (ö.1516) otoritesini ve meşruiyetini pekiştirme ve yeniden tanımlama girişimine neden olmuştur. Sultan Kansu Gavri meşruiyetini pekiştirmek için siyasi alanda ve aynı zamanda entelektüel düzlemde faaliyette bulunmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Yöntem

Bu çalışma, Sultan Kansu Gavri'nin düzenlediği entelektüel sohbet meclislerini y kültürel bir gelenek, siyasi otoriteyi inşa etme ve pekiştirme sürecinin bir parçası olarak ele almak gerektiği yönündeki kanaatten hareket etmiştir. Sultan Gavri'nin önderliğinde düzenlenen ve yazıya dökülerek arşivlenen bu meclislerdeki tartışmalar; fıkıh, hadis ve tefsir gibi alanlarda bir entelektüel faaliyet örneği sunarken, aynı zamanda sultanın ilimle kurduğu ilişkinin ve bu ilişki üzerinden şekillenen siyasi temsilin de izlerini taşır. Bu nedenle çalışmanın temel sorusu şudur: Kansu Gavri'nin sohbet meclisleri, onun meşruiyetini ve otoritesini nasıl temsil eder, üretir ve yeniden kurar? Çalışma bu soruya odaklanarak hükümdarın entelektüel alandaki görünürlüğünün nasıl söylemlere dönüştüğünü ve bu söylemleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yazıya dökülmüş olan bu meclisler, ki bunlar sırasıyla *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*, *el-Kevkebü'd-dürri fî mesâ'ili'l-Gavri*, *Kitâbü ukûdi'l-cevheriyye fî'n-nevâdiri'l-Gavriyye*'dir, üzerinden çözümlemeler yapılacaktır. Özellikle *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*'ye odaklanılıp hükümdarın hem ilimle donatılmış bir figür olarak nasıl sunulduğu hem de otoritesinin meclisteki temsil dili aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığı tartışılacaktır.

Çalışma, bu çerçevede dört hedefe sahiptir. İlk olarak, Kansu Gavri'nin devraldığı Memlûk Devletinde siyasi otoritesini güçlendirme ve pekiştirme adına siyasi ve ekonomik anlamda ne tür hamlelerde bulunduğunu tespit etmek. İkinci olarak, sultanın

entelektüel faaliyetlerini ve yönelimlerini değerlendirmek ve siyasallaşma biçimlerini tartışmak. Üçüncü olarak sohbet meclislerinin telif sebeplerini göz önünde bulundurarak, bu meclisleri telif eden müelliflerin Kansu Gavri'yi söylemsel açıdan nasıl konumlandıklarını belirlemek. Dördüncü olarak, meclis metinlerinden olan *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye* özelinde Kansu Gavri'nin nasıl bir imajla sunulduğu, metinde ne tür meşruiyet söylemlerinin ele alındığı, bu meclislerde sultanın kendini nasıl konumlandığı ve konuşulan konuların sunuluş biçimi üzerinden hangi siyasi anlamların ortaya konduğu çözümlemek. Bununla bağlantılı olarak da metinde sultana dair oluşturulan siyasi tahayyülün temsillerini tartışmak.

Bu çalışma hem nitel metin analizi hem de tarihsel bağlam çözümlemesine dayanan bir yöntemle ilerlemiştir. Tezin ana konu sadece ikinci bölümde işlenmeyip aynı zamanda birinci bölümde verilen siyasi ve entelektüel tarih anlatılarında da Kansu Gavri'nin meşruiyet ve otorite meselesi işlenmiştir. Ana kaynaklar arasında *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*, *el-Kevkebü'd-dürri fî mesâ'ili'l-Gavrî*, *Kitâbü ukûdi'l-cevheriyye fî'n-nevâdiri'l-Gavriyye*. Bu meclis metnlerinin, özellikle ikinci bölümde müstakil olarak ele alınan *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*'nin, çözümlemesini yaparken, Kansu Gavri'nin söylemsel olarak nasıl nitelendirildiği ve onun kendini nasıl konumlandığı, meşruiyet ve otoriteye dair söylemlerin nasıl kurgulandığı ve bu söylemlerin kimin tarafından söylendiği ve hangi bağlamda aktarıldığı analiz edilecektir. Nitekim her ne kadar diğer iki meclis metni de incelenmiş olsa da çalışmamızda sadece mukaddimelerinden faydalandık. Meclis metnlerinin hacmi göz önünde bulundurduğumuz zaman sadece bir meclis metninin, yani *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*'nin incelenmesi uygun bulunmuştur. İsimleri zikredilen meclis metnlerinin orijinal yazma nüshaları kullanılmıştır ve nüshalardan yapılan Arapça çeviriler yazara aittir.

Literatür ve Kaynaklar

Kansu Gavri'nin siyasi tarihi farklı yönleriyle çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla Memlûk tarihinin genel siyasi veya kültür tarihi içinde, Kansu Gavri dönemi bağlamında mikro düzeyde makale çalışmaları Memlûk-Osmanlı Memlûk-Portekiz ilişkileri ile dönemin ekonomi politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu döneme dair çalışmalar sınırlı kaynaklarla benzer metodolojik yaklaşımlara dayanmakta, bu nedenle genellikle benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Öte yandan, Kansu

Gavri'nin saltanatı, Mısır ve Suriye coğrafyasının Memlûklerden Osmanlılara geçişini simgelemesi bakımından tarihsel sürecin bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

En erken çalışmalardan William Muir'in *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt, 1260–1517 A. D.* ve Gustav Weil'in *Geschichte des Abbasidenchalifats in Egypten* Kansu Gavri'nin iç siyasetinden ziyade dış politikaya odaklanmıştır.¹ Özellikle Safevi ve Osmanlı bağlamında değerlendirme yapmışlardır. Memlûk askeri yapısı üzerine dair önemli çalışmalarda bulunan David Ayalon *Gunpowder and Fire arms in the Mamluk Kingdom*'da Kansu Gavri'nin askeri düzenlemeleri ve ateşli silah kullanımı üzerine önemli tespitlerde bulunmuştur. Memlûk ordusunun süvari birliklerinin ateşli silahlarla olan ilişkisine tarihi ve sosyolojik bir açıdan değerlendirmiştir. Memlûk süvarilerinin bu yeni teknolojiye neden mukavemet gösterdikleri sorusunun yanıtını veremeye çalışmıştır.² Mahmud Rızk Selim'in *al-Ashraf Qānshūh al-Ghūrī* adlı çalışması Kansu Gavri'nin iç siyasetine odaklanan ilk çalışmalarından biridir.³ Rızk Arap milliyetçili etkisinde kalarak Kansu Gavri'yi vatan savunucusu olarak resmetmiş ve taht hırsı olmayan mütevazı bir sultan olarak resmetmiştir. 1990'larda Kansu Gavri'ye odaklanan kapsamlı ve monografik nitelikteki iki önemli çalışma Carl F Petry'ye aittir. Bu dönemi külli bir çerçeveden değerlendiren Petry'nin çalışmaları kedinin sonra gelen literatürü de etkilemiştir.

Kansu Gavri'nin siyasi portresini anlatırken genel anlamda Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî (ö. 930/1524) ve Carl F. Petry'den istifade ettik. Kansu Gavri döneminde Kahire'de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik olaylara şahitlik etmiş olan İbn İyâs'ın yazdıkları bizler için önemli bir yerde durmaktadır. Kansu Gavri'nin hükümdarlık yıllarından verdiğimiz örneklerin neredeyse tamamı İbn İyâs'tan faydalanılarak yazıldı çünkü tezimizde ele aldığımız meselelerin ve örneklerin büyük bir kısmı Kahire merkezli olmuştur. Bu dönemde yaşanmış olaylardan etkilenen müellifin sert eleştirilerine ve ön yargılarına körü körüne bağlı kalmadan, verdiği bilgileri eleştirel ve temkinli bir noktadan kullanmaya çalıştık. Kansu Gavri döneminde yaşamış bir diğer önemli tarihçi Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşki'dir.(ö. 953/1546) *Müfâkehettü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân* isimli eserinde 1479-1520 yılları arasında

¹ William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt, 1260–1517 A. D.*, Edinburg 1960. Gustav Weil'in *Geschichte des Abbasidenchalifats in Egypten*, Mannheim 1846.

² David Ayalon, *Gunpowder and Fire arms in the Mamluk Kingdom*, Vallentine, Mitchell, 1956.

³ Mahmud Rızk Selim, *Ashraf Qānshūh al-Ghūrī*, Darü'l-Misriyye, Kahire.

Memlûk devletin yaşanmış olaylar kayıt altına alınmıştır. Müellifin tarih eserleri genel anlamda Şam merkezli yazılmıştır. *Müfâkehet* her ne kadar Kansu Gavri'nin yaşadığı yılları ihtiva etse de eserin Şam'da yaşanan olayları merkeze almasından kendisine tezimizde yer vermemiş bulunduk. Eser dönemin Şam tarihini çalışmalar için önemli bir kaynaklık teşkil etmektedir.

Modern çalışmalardan Carl F. Petry'nin çalışmaları diğer başvuru kaynağımızdır. *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamlûk Sultans al-Ashraf Qāyṭbāy and Qanṣūh al-Ghawrī*, Memlûk Sultanlığı'nın son iki güçlü hükümdarı olan Eşref Kayıtbay ve Kansu Gavri dönemlerini karşılaştırmalı bir biçimde ele alır.⁴ Petry, bu iki sultanın yönetimini sadece siyasi bir kronoloji olarak sunmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin ekonomik, sosyal ve askerî yapılarının çözülme sürecini analiz eder. Eserde Kayıtbay dönemi istikrarın ve yeniden yapılanmanın sembolü olarak betimlenirken, Kansu Gavri dönemi kriz, istikrarsızlık ve çöküşün habercisi olarak sunulmaktadır.

Petry'nin yaklaşımında dikkat çeken temel unsur, Kansu Gavri döneminin İbn İyâs gibi birincil kaynaklar üzerinden dikkatli bir okumasının yapılmış olmasıdır. Kansu Gavri'nin reform girişimleri, iç ve dış tehditlere karşı verdiği cevaplar, Osmanlılar ve Safevîlerle olan ilişkileri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Eserin en dikkat çekici bölümlerinden biri, 1516'daki Mercidabık Savaşı'na giden sürecin çok boyutlu analizidir. Kansu Gavri'nin bu savaşta uğradığı yenilgi, Petry tarafından sadece askeri bir başarısızlık olarak değil, Memlûk siyasal sisteminin yapısal çöküşünün somut göstergesi olarak değerlendirilir. Petry'nin çalışmasında eleştirel kaynak kullanımı ön plandadır. Ancak ağırlıklı olarak elit merkezli ve hükümdar odaklı bir anlatı benimsenmiş, halk sınıflarının tepkileri ve gündelik hayat dinamikleri görece arka planda kalmıştır.

Yine Petry'nin bir başka çalışması olan *Protectors or Praetorians? The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*, Memlûk Sultanlığı'nın son yüzyılını, özellikle de Kansu Gavri'nin hükümdarlığını anlamak açısından oldukça önemli bir başka monografidir.⁵ Eser, Memlûk yönetimindeki bozulmaları yapısal düzeyde ele alır. Petry burada özellikle “koruyucu” anlamına gelen memlûk sınıfının

⁴ Carl F. Petry, *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri*, University of Washington Press, Seattle 1993.

⁵ Carl F. Petry, *Protectors or Praetorians The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*, State University of New York, New York 1994.

zamanla bir “pretorian” güce, yani sultanın hem seçen hem denetleyen bir siyasi makama dönüşmesini vurgular. Bu dönüşüm, Sultan-memlûk ilişkilerinin merkezinde gerçekleşen siyasal kırılmaların anahtarı olarak sunulur. Eserde Kansu Gavri’nin karşılaştığı iktidar mücadeleleri, kendi iç çevresi tarafından sürekli tehdit edilmesi ve askeri elitlerin artan gücü ile yönetim otoritesinin zayıflaması ana tema olarak ele alınır. Bu bağlamda, Kansu Gavri’nin otorite inşası, dış politikadaki hamleleri, Osmanlılarla olan gergin ilişkileri ve askeri hazırlıkları değerlendirilmiştir. Petry ayrıca ekonomik sistemin çöküşü, idari kurumların yozlaşması ve toplumsal yapının istikrarsızlığına dair gözlemlerini de sunar. Ancak bu çalışmada da halkın, alt sınıfların ya da farklı toplumsal kesimlerin anlatıdaki yeri oldukça sınırlıdır. Eserde Kansu Gavri’ye dair çizilen genel portre oldukça eleştireldir. Onun yönetim kapasitesi, karar alma süreçlerindeki zaafı ve çevresindeki entrikaları kontrol edememesi üzerinden olumsuz bir imaj oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, Kansu Gavri’nin entelektüel faaliyetlerini, kültürel hamilerini ya da dini meşruiyet stratejilerini arka plana iter.

Kansu Gavri dönemi kültürel gelişmeler adına birbirinden farklı önemli çalışmalar yer almaktadır. Dönemin entelektüel tarihi içerisinde sohbet meclislerini ele alan çalışmalar mevcuttur. Muhammed Avvad *Sultan al-Ghawri: His Place in Literature and Learning* adlı çalışmada *Nefâ’isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ’iki'l-Esrâri'l-Kur’âniyye, el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ’ili'l-Gavri’yi* ve Kansu Gavri’nin emriyle Farsçadan Türkçeye tercüme edilen *Şehnâme* akademi dünyasına tanıtmıştır.⁶ Öte yandan Türkçe *Şehnâme* Ananiasz Zajaczkowski tarafından 1965 yılında tıpkıbasım halinde yayınlanmıştır. Nurhan Atasoy *1510 Tarihli Memlûk Şehnamesinin Minyatürleri* çalışmada eser içindeki minyatürleri İran ve Mısır sanat etkileri açısından incelemiştir.⁷ 1969 yılında yayımladığı *Şerîf, Sultan Ġavrî und die Perser* başlıklı makalesinde *Şehnâme* çevirmeninin hayat hikayesini ayrıntılı bir biçimde Barbara Flemming, onun eserlerini Sultan Gavri sarayındaki çok dilli kültürel ortamla ilişkilendirir.⁸ Çalışmalar, Hükümdarın hem Türkçe hem de Farsça konuşanlara olan yakınlığını ve çok dilli edebiyata duyduğu ilgiyi yansıtan bir bağlamda ele alınır. *Şehnâme* üzerine yapılan çalışmalar *Şehnâme*’yi yeteri kadar tanımamızı sağlasa da meclis metinleri için aynı şeyi söylenemez. Abdulvahhab Azzam tarafından *Mecâli’su-*

⁶ Muhammed Avvad, *Sultan al-Ghawri: His Place in Literature and Learning Actes 20 Congress International Orientalists* 1938.

⁷ Nurhan Atasoy, “1510 Tarihli Memlûk Şehnamesinin Minyatürleri”, *Sanata Tarihi Yıllığı*, II. (1968), s. 49-69.

⁸ Barbara Flemming, “Şerîf, Sultan Ġavrî und die Perser”, *Der Islam* 45, (1969) s. 81-93.

Sultan el-Guri Safahât Tarih Mısır fî el-Karni'l-âşîr el-hicrî’de *Nefâ’isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye, el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavri*’nin neşirlerini yapılmış olsa da Azzam peki çok yeri eksik ve hatalı almıştır.⁹ Bu çalışma orijinal nüshadan çalışmayan araştırmacılar için sorunlu bir temel oluşturmuştur.

1998 senesinde Jonathan Berkey *The Mamluks as Muslims* adlı çalışmasında meclis metinlerini Memlûklerin dini düşünce üretiminde aktif rol oynadığına yönelik bir kanıt olarak sunmuştur.¹⁰ Robert Irwin *Mamluk Literature* ve *The Political Thinking of the 'Virtuous Ruler' Qansuh al-Ghawri* makalelerinde *Şehnâme* ve meclis metinleri üzerinde önemli tespitlerde bulunmuştur.¹¹ *Mamluk Literature* makalesinde meclis metinlerinin 16. yüzyıl Memlûk sarayının Fars ve Türk kültürel etkinliklerine açıklığını ve doğu İslam dünyasında şekillenen uluslararası saray kültürüyle ilişkisini yansıttığını belirtmiştir. Ayrıca *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*’den bir pasaj çevirerek *Şahnâme*’nin kökenlerine dair bir yorum sunmuştur. *The Political Thinking of the 'Virtuous Ruler' Qansuh al-Ghawri* makalesindeyse meclis metinlerini Memlûk elitinin siyasi düşüncesini anlamak için kullanmıştır. Irwin’e göre metinler, Gavri’yi yalnızca öven değil, aynı zamanda onun çevresindeki canlı tartışma ortamını gösteren içerikler sunmakta İbn İyâs gibi kronikçilerin olumsuz temsillerine karşı dengeleyici bir kaynak işlevi görmektedir.

Çalışmamız için önemli bir referans kaynağı ve çıkış noktası olan geç dönem Memlûk saray hayatına dair en dikkat çekici çağdaş çalışmalardan biri olan Christian Mauder’in *In the Sultan’s Salon: Learning, Religion, and Rulership at the Mamluk Court of Qanisawh al-Ghawri (r.1501–1516)* adlı eseri, saray kavramına teorik ve metodolojik açıdan yeni bir yaklaşım getirerek, Sultan Kansu Gavri’nin entelektüel çevresini detaylı biçimde analiz eder.¹² Bu çalışma, bir hükümdarın sarayına dair tarihsel bir tasvir sunmakla kalmaz İslam siyaset düşüncesi, entelektüel temsiller ve geç dönem Memlûk toplumunun ideolojik söylemleri üzerine kuramsal bir sorgulama da içerir.

Christian Mauder’in tezinin temel meselesi İslam tarihinde “saray” kavramının modern öncesi bağlamda bazı ön yargılarla ve yeterince incelenmemiş olduğu tespitine

⁹ Abdulvahhab Azzam, *Mecâli'su-Sultan el-Guri Safahât Tarih Mısır fî el-Karni'l-âşîr el-hicrî* de *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye, el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavri*, Hindâwi 2014.

¹⁰ Jonathan Berkey, *The Mamluks as Muslims: the Military Elite and the Construction of Islam in Medieval Egypt*, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp and Ulrich Haarmann Cambridge, 1998.

¹¹ Robert Irwin, “Mamluk Literature” *Mamluk Studies Review*, VII/I (2003) s. 1-29. Robert “Irwin, The Political Thinking of the ‘Virtuous Ruler’ Qansuh al-Ghawri”, *Mamluk Studies Review*, XII/I (2008), s. 37-49.

¹² Christian Mauder, *In the Sultan’s Salon Learning, Religion and Rulership at the Mamluk Court of Qānişawh al-Ghawrî (e.1501-1516)*, Brill Academic Publishing, Leiden-Boston 2021.

dayanmaktadır. Geç dönem Memlûk sarayı ve özellikle Kansu Gavri'nin sarayı, fiziksel bir yapı ya da siyasi güç merkezi olmayıp, sosyal etkileşimlerin, sembolik temsillerin ve entelektüel ve ilmi üretimin kesişim noktasındaki çok boyutlu bir alan olarak da anlaşılması gerektiğini savunur. Bu bağlamda Norbert Elias'ın Batı sarayları hakkındaki sosyolojik analizine göndermelerde bulunarak, sarayların protokol veya ritüel mekanları ve rekabet ve meşruiyet inşası gibi işlevlerle de yüklü olduğunu vurgular. Ancak Mauder tezinde Elias'ın kuramını doğrudan uygulamayıp İslam dünyasının özgün toplumsal ve kavramsal dinamiklerini göz önünde bulundurarak yeni bir teorik çerçeve geliştirmiştir.

Mauder bu yaklaşımıyla sohbet meclislerinin bir saray etkinliği olduğunu ve entelektüel üretim sahnesi olmakla birlikte hükümdarlığın temsil edildiği performatif ve söylemsel alanlar olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımıyla geç dönem Memlûk saray kültürünün çok katmanlı bir mekân olduğuna yönelik kuşatıcı bir çerçeve sunmaya çalışmıştır. Mauder oluşturduğu kavramsal altyapılarla meclislerin işlevleriyle birlikte bu meclislerde üretilen anlamların ve temsil stratejilerinin nasıl ve neden inşa edildiğini de tartışmaya açar. Mauder'in çalışmasının dikkat çeken bir diğer önemli yönü de uzun süre boyunca "gerileme" anlatısı etrafında şekillenen geç dönem Memlûk tarihine yönelik eleştirel yaklaşımıdır. Mauder, bu dönemin küçümsenmesine neden olan klasik anlatıların yerine, geç dönem Memlûk saraylarını kültürel dinamizmin ve entelektüel canlılığın merkezleri olarak yeniden konumlandırır. Bu bağlamda, Mauder Kansu Gavri'nin sarayında gerçekleştirilen bu meclisler ilmî faaliyetler olmakla beraber aynı zamanda siyasi temsilin bir parçası olarak görür. Meclislerde işlenen konular, sadece fıkıh, tefsir ve kelam gibi İslamî ilimlerin klasik meseleleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda hükümdarın meşruiyetini destekleyecek biçimde biçimlendirilmiş ve sunulmuştur. Bu da entelektüel ve ilmi üretimin, siyasi temsil stratejileriyle nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

Mauder'in kullandığı üç temel metin *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*, *el-Kevkebü'd-dürri fî mesâ'ili'l-Gavrî*, *Kitâbü ukûdi'l-cevheriyye fî'n-nevâdiri'l-Gavriyye* ayrıntılı eleştirel bir metinlerarası karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Mauder, bu metinlerin güvenilirliğini sorgulamaktan da geri durmaz. Metinlerin müelliflerinin sultana yakınlığı, patronaj ilişkileri, metinlerin üretim bağlamları ve söylemsel amaçları dikkate alındığında, bu kaynakların birer "temsil" olduğunu, mutlak tarihî gerçekten ziyade siyasi amaçlarla şekillendirilmiş anlatıları yansıttığını savunur.

Çalışmada geç dönem Memlûk sarayının işlevi ve özellikleri bağlamında meclislerin bilgi aktarımı, sosyal ve siyasal rekabetin sahnesi olarak da işlev gördüğünü vurgulanmıştır.

Mauder, Kansu Gavri'nin saray hayatının bir parçası olan dini ritüelleri ve ibadetleri özellikle cuma namazı, mevlid kutlamaları ve aşura törenleri dini meşruiyeti pekiştirme stratejileri olarak yorumlar. Bu dini ritüeller ve ibadetler geleneksel etkinlikler olmanın yanında halkla temasın ve dini liderlik iddiasının araçlarıdır.

Sonuç olarak, Mauder Memlûk sarayı merkezli orta ve geç dönem İslam saraylarının bunun özelinde Memlûk sarayının gerileme anlatısı bağlamında entelektüel ve edebi hayatın merkezi olmaktan çıkıp kültürel açıdan önemsiz hale geldiklerini ifade etmektedir. Bu nedenle o, geç dönem Memlûk sarayının kendi döneminde entelektüel edebi, dini ve siyasal kültürün önemli bir merkezi olarak işlev gördüğünü bu sebeple “ilgisiz” olmaktan uzak olduğunu savunmaktadır. Mauder'in eseri geç dönem Memlûk sarayının görünür yüzünü ve işlevini ortaya koymakla kalmaz, onun her yönüyle ardındaki entelektüel, söylemsel ve sembolik yapıyı da açığa çıkarması bakımından kapsamlı bir çalışmadır. Bu yönüyle çalışması, *geç dönem Memlûk tarihçiliği açısından bir paradigma değişimi önerisi* sunar. Bu bağlamda geç dönem Memlûk sarayının sondan bir önceki sultanı Kansu Gavri dönemini ayrıntılı bir biçimde anlamamızı sağlayan birincil kaynaklardan oluşan geniş bir külliyyatı kullanmış ve yorumlamıştır. Bu külliyyatın çekirdeğini, Sultan Gavri'nin Kahire'de topladığı meclislerin görgü tanıklarının anlatımlarını içeren üç metin oluşturmaktadır. Christian Mauder çalışmasını şu dört soru etrafında ele almaktadır:

1. Geç Memlûk tarihi bağlamında sarayı nasıl kavramsallaştırabiliriz?
2. Kansu Gavri'nin hükümdarlığı sırasında Memlûk sarayı ilmi faaliyetlere ve bilgi aktarımına ne şekilde müdahil olmuştur?
3. Memlûk sarayı düşünce ve uygulama açısından ne gibi roller oynamıştır?
4. Kansu Gavri'nin sarayında hangi hükümdarlık kavramları mevcuttu ve bunlar geç Memlûk döneminde yönetimin saraydaki temsilini ve meşrulaştırmasını nasıl etkilemiştir?

Christian Mauder'in bu çalışması Memlûk saray yaşamını, özellikle Sultan Kansu Gavri dönemini, yenilikçi ve kozmopolit (farklı gruplara ait saray mensupları ve sarayın Fars kültürünü örnek alması söylemiyle) bir entelektüel ve kültürel merkez olarak değerlendirmektedir. Mauder, saray kavramını modern öncesi İslam toplumlarında öğrenme, din ve hükümdarlık üzerine derin bir analitik kategori olarak ele alınmaktadır. Kansu Gavri'nin sarayı üzerinden yapılan analiz, sarayı bir sosyal yapı olarak kavramsallaştırarak, burada düzenlenen etkinliklerin ve bu etkinliklere katılanların hükümdara erişim sağladığı bir sistem olarak sunmaktadır. Bu bağlamda Sultan Gavri'nin sarayında kullanılan kavramları, yöneticilik uygulamalarını, temsili ve yönetimin meşrulaştırılmasını analiz eder. Siyasi ve ekonomik açıdan meşruiyet açığı yaşayan Kansu Gavri'nin ve sarayın kendini meşrulaştırıcı iletişim içine girdiğini ifade etmiştir. Saray kültürünün ve etkinliklerinin bu dönemde yoğunlaşmasının sebebi iç ve dış gelişmeler sonucu yaşanan meşruiyet krizidir. Mauder'in tezinin temel argümanları arasında yer alan bu düşünce şu iddiaları ortaya koymaktadır: Bu kriz, Kansu Gavri'nin ve saray mensuplarının içinde bulundukları sıkıntılı durumla başa çıkmada ideal yöneticilik kavramları ve erdemli liderlik rol modelleri de dahil olmak üzere siyaset teorisinin çeşitli yönlerine ilgi duymaya başladılar. Hilafet ve saltanat arasındaki ilişkisi gibi Memlûk siyasi kültürünün temel unsurlarını yeniden yorumlayıp büyük ölçüden değişmeden kalan törensel iletişim uygulamalarını yeniden yapılandırıdılar. Bu iddialar çerçevesinde Kansu Gavri'nin sarayının ilim, din ve siyasi kültür alanlarındaki faaliyetleri eski ihtişamın bir devamı değil, sultanın son dönem Memlûk saray toplumunun karşılaştığı zorluklara cevap vermek için bilinçli bir girişimdi. Bu argümanlar bağlamında tezinin Kansu Gavri'nin sohbet meclisleri ele alınmıştır. Burada Kansu Gavri için hangi hükümdarlık söylemlerinin ne amaçla kullanıldığına yönelik analizler yapılmıştır.

Mauder'in çalışması genel anlamda saray kavramına geniş bir pencereden bakarak bu çerçevede Kansu Gavri'nin sarayındaki etkinliklerin iletişimsel bir araç olduğunu ve bunların nasıl kullanıldığını ve hangi amaca hizmet ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu araçlar içerisinde sohbet meclislerinin saraydaki konumunu ve işlevini tetkik edilmiştir.

Tez çalışmamızda *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*, üzerinden yürütülecek temsil ve meşruiyet söylemlerinin analizleri, Mauder'in sunduğu çerçeveden esinlenmekle birlikte, onun kuramsal sınırlarının ötesinde daha metin odaklı

bir çözümleme sunmayı hedeflemektedir. Mauder'in çalışması çok daha geniş ölçekli olup sohbet meclislerini Kansu Gavri yönetiminin saray kültürü çerçevesinde değerlendirmektedir. Biz bu çalışmamızda Kansu Gavri'nin meşruiyet inşasını siyasi ve entelektüel faaliyetleri çerçevesinde bütünsel anlamda değerlendirmeye aldık. Bu bağlamda sohbet meclis metinlerinden sadece *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*'yi esas alıp meşruiyet söylemlerini araştırma öznesi haline getirildi. Burada Memlûk meşruiyet söylemlerine alternatif olarak Kansu Gavri'nin ve meclis katılımcılarının doğrudan veya dolaylı olarak hangi meşruiyet söylemlerini gündeme getirdiklerini tetkik ettik. Meclis metinlerini telif eden müelliflerin Kansu Gavri için hangi hükümdarlık nitelendirmelerini kullandıklarını inceledik. Dolayısıyla bu çalışmamız sadece yazarın anlatım tarzı değil, aynı zamanda Kansu Gavri'nin meclis bağlamındaki konumlanışını, katılımcılarla kurduğu ilişkiyi ve otorite inşasına dair dolaylı ya da doğrudan göstergeleri inceleyerek, metni siyasi tahayyülün temsili bir zemini olarak ele almaktadır

Sonuç olarak Mauder'in sunduğu bu geniş çerçeve ve sohbet meclislerinin genel yapısını ortaya koymaktan ziyade Mauder'in bazı kavramsal önerilerini metin *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye*, üzerinden sınırlı bir biçimde kullanarak metinde hükümdarlık temsilinin nasıl kurulduğunu ve bu temsilin ne tür söylemlerle desteklendiğini analiz ederek daha mütevazi bir çalışma hedeflemiştir.

Literatür değerlendirmesinden de anlaşıldığı üzere, Christian Mauder'in çalışması istisna tutulduğunda Kansu Gavri ve dönemine dair doğrudan meşruiyet ve otorite tartışmaları hakkında müstakil çalışmalar bulunmamaktadır. Bu döneme dair meşruiyet ve otorite tartışmalarını umumi Memlûk tarihi çalışmaları içerisinde ya da hilafet tartışmalarını merkeze alan çalışmalarda rastlamaktayız. Yukarıda zikredilen kaynaklar Kansu Gavri döneminin siyasi ve kültür tarihine ışık tutmaktadır. İsmi geçen çalışmaların bazılarını çalışmamızda dönemin siyasi ve kültür tarihini anlama ve tezimizin konusunu oluşturana meşruiyet ve otorite söylemlerine yardımcı kaynak olmaları bakımından kullandık. Bazı eserleriye eski çalışmalar olduklarından ve onların yerini doldurabilecek yeni kaynakların varlığından kullanmayıp sadece isimlerini zikrettik.

Tezin Yapısı

Tez iki ana bölümden ve bu bölümler iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kansu Gavri'nin siyasi ve entelektüel kimliğini tarihsel bağlamı içerisinde ele almaktadır.

Burada sultanın siyasi ve entelektüel faaliyetlerini sunarken aynı zamanda bu faaliyetlerin Kansu Gavri'nin meşruiyetini pekiştirme sürecindeki rolünü ele aldık. İlk alt başlık olan “Taht Yolunda Bir Memlûk: Kansu Gavri'nin Hayatı, Yükselişi ve İktidarı”, Kansu Gavri'nin Mercidâbık Savaşı'na uzanan süreçteki siyasi kariyerini, Memlûk Devleti'nin içinde bulunduğu kriz ortamında yürüttüğü iktidar stratejileriyle birlikte değerlendirmektedir. Bu çerçevede kronik kaynaklara ve modern literatüre dayanarak Kansu Gavri'nin mali faaliyetleri ve müsadere uygulamaları, askeri projeleri ve Osmanlı–Safevî rekabeti bağlamında izlediği dış politika tartışılmaktadır. Aynı bölümün ikinci alt başlığı olan “Entelektüel Bir Memlûk Sultanı Olarak Kansu Gavri” ise, sultanın klasik hükümdar tipolojisinin ötesinde şekillenen entelektüel yönünü merkeze alır. Kansu Gavri'nin Arapça ve Türkçe şiirleri, ilim meclislerindeki aktif rolü, mimari faaliyetleri ve ilmî tartışmalardaki konumlanışı üzerinden onun entelektüel temsil stratejileri analiz edilmektedir.

Tezin ikinci bölümü, Kansu Gavri'nin düzenlediği sohbet meclislerini, siyasi temsil ve meşruiyet üretimi açısından değerlendirmektedir. Bu bölümün ilk alt başlığı olan “Bir Geleneğin İzinde: Kansu Gavri'nin Sohbet Meclisleri”, İslam medeniyetindeki meclis kültüründen bahsedildikten sonra zikrettiğimiz meclis metnlerinin tanıtımı yapılmaktadır. Daha sonra bu metinlerin mukaddimleri ve telif edilme sebepleri incelenmektedir. Burada müelliflerin kullandığı dile ve söylem bağlamında Kansu Gavri'nin nasıl konumlandırıldığı hangi söylemlerle nitelendirildiği analiz edilmiştir. Sohbet meclislerinin yalnızca birer ilmî faaliyet olmadığı, aynı zamanda hükümdarlığın temsil edildiği söylemsel alanlar olarak nasıl işlevselleştirildiği tartışılmıştır. İkinci alt başlık olan “Sözü Yazıya Döken Güç: Bir Meclis Metni Üzerinden Kansu Gavri'nin Meşruiyet İnşası ve Temsili *Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye* adlı metin üzerinden Kansu Gavri'nin entelektüel meşruiyet stratejilerini çözümlemektedir. Bu bağlamda metnin söylem yapısı, yazarın sultanı nasıl konumlandığı ve siyasi tahayyülün nasıl temsil edildiği analiz edilmiştir.

1.KANSU GAVRİ'NİN SİYASİ PORTRESİ: HÜKÜMDARLIK VE TARİHSEL ZEMİN

1.1.Taht Yolunda Bir Memlûk: Kansu Gavri'nin Hayatı, Yükselişi ve İktidarı

Kansu Gavri öncesi Memlûk Devletine Genel Bir Bakış

15.yüzyılın son çeyreği ile 16. yüzyılın başlarında Memlûk Devleti hem iç hem de dış dinamikler bakımından birtakım krizler yaşamaktaydı. Kimi tarihçilere göre son parlak dönemini el-Melik'ül Eşref Seyfeddin Kayıtbay'la (ö.1496) yaşayan Memlûk Devleti, Sultan Kayıtbay'dan sonraki beş sene boyunca tam beş sultanın kanlı taht değişimine şahitlik etmiştir ve Sultan Kayıtbay dönemi sonrası Memlûk Devletinde, ciddi anlamda siyasi istikrarsızlık baş göstermiştir.¹³ Devletin merkezinde baş gösteren sorunlarından biri kıdemli askerlerin/emirlerin oluşturduğu hizipleşmenin gittikçe aratarak bu hiziplerin kendi çıkarları peşinde koşmaları ve otoriteden bağımsız hareket etmeleri idi. Nitekim askeri elit için devletin refahı ekonomik ve sosyal üstünlükleri ve statüleriyle eş değerdi. Miras aldıkları devletin savunması için hayatlarını ortaya koyan bu seçkin askerler kendilerine her türlü imtiyazı hak görmekteydiler.¹⁴ Emirler ve onların memlûklerinden oluşan hizipler ve aralarındaki çıkar çalışmaları Mısır'da siyasi kargaşanın başını çekiyordu. Siyasi kargaşanın ve istikrarsızlığın sürmesine sebep olan bu çıkar çatışmalarının yanı sıra uzun süren ekonomik bunalım da söz konusuydu. Bu bunalımların sebeplerinden biri arka arakaya yaşanan veba salgınıydı, bu salgınlar şehirdeki nüfusun azalmasına ticaretin durulmasına sebep olmuştu fakat ekonomik anlamda zararın çoğunluğu taşradaki tarımsal üretim faaliyetlerinde görüldü.¹⁵ Neticede köyler boşaldı, sulama yolları ihmal edildi ve ekili alanlar kıraç topraklara dönüştü. Topraktan gelen gelirin düşmesi, devletin ve ikta sahibi emirlerin, halk ve tüccarlar üzerindeki vergi yükünü arttırmasına sebep oldu.¹⁶ Bu mali sorunlar nedeniyle devlet hazinesinde nakit para ihtiyacı baş gösterdi. Hazinedeki bu darlık Memlûk Devleti'nin

¹³ el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay (1468-1496), el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay (1496-1498), el-Melikü'z-Zâhir Kânuş (1498-1500), el-Melikü'l-Eşref Canbolat (1500-1501), el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Tomanbay (1501-1501), el-Melikü'l-Eşref Kânuş Gavri (1501-1516). Carl F. Petry, *The Mamluk Sultanate*, Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 44-57.

¹⁴ Carl F. Petry, *Protercors or Praetorians The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*, State University of New York, New York 1994, s.73.

¹⁵ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon Learning, Religion and Rulership at the Mamluk Court of Qānişawh al-Ghawrī (c.1501-1516)*, Brill Academic Publishing, Leiden-Boston 2021, s. 88-89. 1416-1513 yıllarında ciddi salgınlar yaşanmıştır bunun için ayrıntılı bkz, David Neustadt, "The Plague and Its Effect upon the Mamluk Army", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I, (1946), s. 67-73. Micheal W. Dols, "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347-1894", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXII/ II (1979),s. 162-189.

¹⁶ P. M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Longman, Singapore 1986, s. 194-196.

ana omurgasını oluşturan köle kökenli *cülban*'nın¹⁷ siyasi çekişmelerden veyahut sultandan bahşiş almadıkları zaman itaatsiz ve isyankâr davranışlar sergilemelerine neden oldu, bu durum Kahire'deki asayişe de yansdı.¹⁸ Öyle ki cülban Kahire'deki esnafın dükkanlarını yağma etmeye, çarşı pazarda huzursuzluk çıkarmaya başladı, cülba'nın bu eylemleri Kahire sokaklarında güvensiz bir ortam oluşturarak ekonomiyi sekteye uğratmıştı.¹⁹

İdarenin bozulmaya başlamasıyla göçebe kabileler de isyankâr tavırlar sergiliyorlardı. Bu kabileler Aşağı Mısır'da Delta bölgesinin Buheyra ve Şarkiye kesimlerinde ve Yukarı Mısır civarında ticareti zedeleyecek ayaklanmalarda bulunuyorlardı. Bu ayaklanmalar bastırılmaya çalışılsa da devam eden istikrarsız ortam sebebiyle uzun vadede sonuç elde edilemiyordu.²⁰ Tüm bu siyasi ve ekonomik krizler, Memlûk Devleti'ni sorunlar silsilesine sürüklüyordu.

Kansu Gavri Memlûk Tahtında

1501 senesinde Memlûk tahtına oturan el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Tomanbay (ö.1501) yüz günlük yönetiminin sonunda emirler tarafından bir darbe sonucu tahttan indirildi. Tomanbay'ın boşalttığı tahta, aynı sene o zamanlar altmış yaşlarında olan Kansu Gavri çıktı. Böylece Kansu Gavri siyasi ve mali sorunlarla boğuşan Memlûk Devleti'nin başına geçmiş oldu.

Kansu Gavri'nin hayatının ilk yıllarına dair elimizde sınırlı sayıda bilgi olup ayrıntılı veriler bulunmamaktadır. O, İbn İyas'ın kayıtlarına göre 1446/47 civarında bir Çerkes ailesinde doğdu.²¹ Çerkes asıllı Kansu Gavri sultan Kayıtbay'ın memlûklerinden olup önce sultanın *câmedarı*²² daha sonra *hassakiyye*²³ memlûklerinden oldu. Kırkl

¹⁷ İktidarda olan sultan tarafından satın alınan ve azat edilen memlûkler, o sultanın hükümdarlığının asıl destekçileriydi. İktidarda olan sultanın memlûklerine müşterevat, bazen de müşteravat denirdi. Memlûk Devletinin Çerkesler devrinde eclaab ya da cülban isimlerine sultanın memlûkleri için kullanılan müşterevat isminden daha sık karşılaşılmıştır. Ayrıntı bkz, David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, çev.Abdullah Mesut Ağır TTK, Ankara 2015 s.11. Amalia Levanon, *The Mamlûks in Egypt and Syria: The Turkish Mamlûk Sultanate (648–784/1250–1382) and the Circassian Mamlûk Sultanate (784–923/1382–1517)*, *The Western Islamic World, Eleventh to Eighteenth Centuries*, C.2, ed. Maribel Fierro, Cambridge Üniversty Press, Cambridge 2010, s. 237.

¹⁸ Jo Van Steenberg, Patrick Wing ve Kristof D'hulster, "The Mamlukization of the Mamluk Sultanate? State Formation and teh History of Fifteen Century Egypt and Sria: Part I-Old Problems and New Trends", *History Compass*, XIV/XI (2016) s. 560-569, P.M. Holt, *Age*, s.194.

¹⁹ Ebü'l-Berekât Zeynüddin (Şehâbüddin) Muhammed b. Şehâbiddin Ahmed b. İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî veķâ'i'i'd-dühûr*, Mektebet Dârü'l-Bâz, Kahire 2013, C.IV, s. 20-25.

²⁰ P.M. Holt, *The Age of the Crusades*, s.197.

²¹ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s.77.

²² Hassakiyye grubundan olan bu askerler sultanın kıyafetlerinden sorumlu görevliydi. David Ayalon "Djamdar", *The Encyclopaedia of Islam*, II, (1954-2002), s. 421.

²³ Sultanın muhafız birlikleri ve seçilmiş maiyetiydi. Hassakiyye gelecekteki emirler olup sultana en yakın olan gruplardı, David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 19.

yaşlarında emirlik görevlerine yükseldi. Sonraki yıllarda saltanatın taşrasında kalan Kansu Gavri, Tarsus'ta valilik, Halep naipliğinde *hâcibü'l-hüccâblık*²⁴ ve Malatya'da valilik görevinde bulundu. Tarsus valiliği esnasında Osmanlıya karşı savaşa katıldı. Kayıtbay'ın ölümünden sonraki dönemlerde Kansu Gavri rütbe ve prestij olarak daha yüksek görevlerin başına geldi. Kayıtbay'ın oğlu Sultan Nâsır Muhammed (ö.1498) zamanında en üst düzey emirlik olan binler emirliğinin yani *emir mie mukaddem elf*²⁵ başına getirildi. el-Melikü'z-Zâhir Kansu (ö.1500) dönemindeyse *re's en-nevbet en-nüvvâb*²⁶ ve son olarak el-Âdil Tomanbay'ın *devâdar-ı kebîri*²⁷ oldu. Kaynaklarda görevleri esnasında hem sadakati hem de idare yeteneğiyle dikkat çektiği belirtilir.²⁸

el-Âdil Tomanbay'ın tahttan indirilmesiyle emirler tarafından sultan ilan edilen Kansu Gavri, gönülsüz bir şekilde emirlerin baskısı sonucu tahta çıkmıştır. İbn İyâs onun makam için mücadele etmeyen ama bir anda başa getirilen bir figür olarak verir ve İbn İyâs'ın aktarımına göre Kansu Gavri'nin reddetmesine ve ağlamasına rağmen Emir-i silah Kayıtbay el-Recebi ve Emir Mısır Bay'ın zorlaması ile tahta oturtuldu. Halife Müstemsik-billâh Yakub (ö.1516), kadılardan Abdülagani b. Takkiyeddin el-Mâlikî, Şihabeddin eş-Şîşînî el-Hanbelî, Şafii kadısı Zeyneddin Zekariyya ve Burhaneddin b. el-Kerekî el-Hanefî geldi ve Kansu Gavri'ye biat edilip 1 Şevval 906 (20 Nisan 1501) tarihinde sultan oldu.²⁹ Zorla tahta çıkarılması hakkında P.M Holt Kansu Gavri'nin sultan olmasının emirler için geçici bir çare olduğunu belirtmektedir çünkü o hem altmış yaşlarındadır hem de saray siyasetinde önemli rol oynamamıştır.³⁰ Kansu Gavri'nin bu şekilde emirler için bir tehdit unsur olmaktan ziyade yönlendirilmesi kolay bir sultan olarak görülmesi

²⁴ Görevi yasanın hükümlerine göre emirlerin ve memlûkleri arasındaki davaları yönetmektir. Misafirleri ve elçilik heyetlerini ağırlamak geçit törenlerinin organizasyonunu sağlamak onun diğer görevleri arasındaydı. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 95.

²⁵ Memlûk ordusunun komutalarına emir denirdi. Bu emirlerin çeşitli rütbeleri olup emir mie mukaddem elf rütbesi en yüksek hizmetinde yüz süvari olan ve toplam bin askere komuta eden emirdir. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 7.

²⁶ Memlûk hiyerarşisinde yer alan askeri-idari unvandır. Memlûkler'de, saray ve kalede güvenliği sağlamak ve törenlere katılmak amacıyla üç düzey emirlere ve birliklerine belirli sürelerde görev verilir, bu sisteme nevbe denir. Re's en-nevbet en-nüvvâb ise bu nöbet sisteminde özellikle naiplerin bağlı olduğu birliğin başındaki komutandı. Memlûklerin fiillerinin denetiminden ve sultanın ya da ümeranın bunlar hususunda verdiği emirlerin uygulanmasından sorumluydu. David Ayalon, kalede dönüşümlü olarak görev yapan emirler grubunun başındaki kişiyi olduğunu ifade etmektedir. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III* s. 96.

²⁷ Saray ve bürokrasi görevlisi olup başlıca göre sultanın taşımak ve korumaktı. Askerin tertiplenecek bir sefere çıkıp çıkamayacağı hususunda tasarrufta bulunurdu. Bu görevlere ek olarak ayni ve nakdi vergileri toplamak üzere Yukarı Mısır'a bazen Cebelü Nablus, eş-Şarkıyye ve el-Gavribiyye bölgelerine giderdi. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 93.

²⁸ İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, s. 2. Carl F. Petry, *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri*, University of Washington Press, Seattle 1993, s. 33-35.

²⁹ İbn İyâs, *Age.*, s.4. İbn İyâsbu anı tiyatral bir anlatımla aktarmaktadır. "Sonra ona saltanat alametleri, siyah cübbe ve sarık giydirildi. O, hala sultan olmak istemiyordu, ağlıyordu. Ona el-Memlikü'l-Eşref lakabı verildi. Onunla Mısır nurlandı."

³⁰ P.M. Holt, "Kânsawh al-Ghawri", *The Encyclopaedia of Islam*, IV, (1954-2002), s. 552-553. M.P. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, Tarih Vakfı Yurdu Yayınları, İstanbul 2003, s. 200-201.

muhtemeldir. Kansu Gavri'ninse sultan olmaktan kaçması haklı bir tepki olarak değerlendirilebilir çünkü muhtemelen o kendini büyük bir tehlike içinde hissediyordu zira kendinden önceki beş sultanın hiçbiri iki yıldan uzun tahtta kalamadı ve bunlardan üçü sultan olmanın bedelini kanlı bir şekilde hayatlarıyla ödediler. Kansu Gavri siyasi gerilim ve mali bunalımlar içerisinde olan bir devleti devralmaya mecbur bırakılmıştı.

Hükümdarlığının İlk Yılları

Hükümdarlığının ilk haftaları bir darbe sonucu tahttan indirilen ve firari olan el-Âdil Tomanbay'ı ve ona yardım eden emirleri aramakla geçti. Nihayet, Tomanbay'ın destekçilerinden birinin ona ihanet etmesi sonucu Zilkâde 906 (Mayıs-Haziran1501) tarihinde yakalanıp öldürüldü. Selefini ve oluşturduğu tehdidi saf dışı bıraktıktan sonra hiziplere ayrılmış saray erkanının kavgası, sürekli huzursuzluk çıkaran ve güvenilmez olan memlûkler, otoriteye bir türlü bağlanamayan göçebe kabilelerin başı bozuk şekilde hareket etmeleri ve en önemlisi de ağır vergilerin konulması, kanunsuzluklara yol açan ve sık sık müsaderelerin yaşanmasına sebep olan para sıkıntısı gibi konulara eğildi. Kansu Gavri uzun süreli mali gerileme ve hazinenin boş olmasından muzdaripti ve tüm bunlarla beraber bir yandan da cülus bahşişi bekleyen memlûkler sultanı sıkıştırmaktaydı. İbn İyâs *Zahiriye, Eşrefiye, İnaliye, Hoşkademiye, Kayıtbayiye, Nâsiriye, Zahir Kansu Eşref Canbolat el-Âdil Tomanbay* ve daha önce öldürülen emirlerin memlûkleri toplanıp bahşiş istediler. Bunun üstüne Kansu Gavri'nin Kahire'deki camilerin, medreselerin ve vakıfların yeterli gördüğü kadarını bırakıp bir kısmını emirlere ve memlûklere taksim edeceği şayiası yayıldı. Bu haber alimler ve kadılar arasında büyük tepkilerin doğmasına sebep oldu. Bir hak ihlali anlamına gelen ve şeri anlamda tartışmalı görülen bu karar alimler ve ihtiyaç sahipleri için ciddi bir şekilde tehdit anlamına gelmekteydi. Şafii, Mâlîki ve Hanbeli başkadıları bu karara muhalefet ederken Hanefi başkadısı Abdülber İbnü's-Şihne sultanın bu talebine ses çıkarmayan tek kişiydi.³¹ Emirler ve memlûkler vakıfların olduğu gibi kalmasını fakat vakıf gelirlerinden bir yıllığını, Kahire emlaki evlerin, dükkanların, hamamların, hastanelerin, gemilerin ve sâirenin on yıllık gelirlerinin, hatta Kalavun hastanesi ve diğer vakıfların gelirinin kendilerine verilmesini istediler. Bu konuyla alakalı İskenderiye, Dimyat, Dımaşk ve Halep şehirlerine yazılar yazıldı. Öte yandan, Kansu Gavri hazineye katkıda bulunmaları için saray mensuplarında para toplanmasını emretmiştir. Kahire'deki vakıf nâzırlarının ve ikta sahibi askerlerin

³¹ İbn İyâs, *Bedâ'i'u 'z-zühûr*, s. 15.

Atabek Kayıt er-Recebi'nin evine gitmelerini; zengin kadınların, *Beytülmal vekili*³² Kadı Nasıreddin es-Safedi'nin evine gitmelerini; emlak ve dükkân sahiplerinin de Devâdar Mısırbay'ın evine gitmelerini ve katkıda bulunmalarını istedi.³³ Daha geniş bir perspektiften bakıldığı vakit, bu olaylar Kansu Gavri'nin saltanatının gelecek aylarında ve yıllarında yaşanacak benzer hadiselerin habercisiydi. Bununla beraber bu olaylar Memlûk Devleti'nin son halini ve hatta daha fazlasını temsil ediyordu.

Devlet mekanizmasının işleyişini, mali düzenin sürdürülebilirliğini ve tebaanın sabrını tehdit eden düzensizlik ve çözülme sürecinde olan bir devlete başkanlık eden Kansu Gavri'nin saltanatı boyunca yürüttüğü siyasi stratejiler üç temel eksen etrafından şekillenmiştir.³⁴ Devlet hazinesini güçlendirme ve mali yapıyı düzene sokma gayesiyle vergi düzenlemeleri ve müsadere uygulamaları, merkezi otoriteyi tahkim etmek ve saltanatını tehdit eden emirler ile diğer unsurları etkisizleştirmek, dış tehditlere karşı ise askeri yatırımları artırmakla birlikte, diplomatik girişimlerle barışı sağlama yönünde bir denge politikası izlemek. Tüm bu politikalar birbirine bağlı bir şekilde işlenmiştir.

Kansu Gavri, tahta çıkışının ardından devletin idari yapısını yeniden şekillendirmeye yönelik adımlar atmış hem sadakatini sağlamlaştırmak hem de muhtemel tehditleri bertaraf etmek amacıyla siyasi kadrolarda köklü düzenlemelere girmiştir. İbn İyâs, 1502/1503 senesine gelindiği vakit sultanın devletin temellerinin oturduğunu söylemiştir.³⁵ Kansu Gavri devlet kademelerinde yeni atamalar gerçekleştirmiş ve kısmen kendi kadrosunu oluşturmaya başlamıştır. Kansu Gavri, bürokraside ve askeriyede saray mensuplarının aleyhine güçlenmesini önlemek amacıyla sürekli kadro değişikliklerine gitmiştir. Hükümdarlığı boyunca çeşitli mansıplara yeni atamalar yaparak bu dengeyi korumaya çalışmıştır. Bununla birlikte saltanatının ilk yıllarında selefinden miras kalan, potansiyel tehdit oluşturup huzursuzluk çıkaran emir ve memlûkleri tasfiye edip saf dışı bırakmıştır. Öte yandan otoritesini pekiştirmek ve muhtemel tehditleri bertaraf etmek isteyen Kansu Gavri, emirlerin halife ve dört kadı huzurunda Hz. Osman'a atfedilen Mushaf'ı üzerine yemin ederek kendisine karşı isyan etmeyeceklerine dair bağlılıklarını teyit etmelerini istemiştir³⁶

³² Hazinenin aldığı-sattığı arazi ve emlak ile para işlerine bakan görevli. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yayınları, İstanbul 2007, s. 205.

³³ İbn İyâs, *Age.*, s. 15-16.

³⁴ Carl F. Petry, *Protercors or Praetorians*, s. 75.

³⁵ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 30.

³⁶ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 18.

Müsadere Uygulamaları

Sultan Gavri, iktidarını pekiştirmek ve mali kaynak yaratmak amacıyla sistematik bir şekilde müsadere, tazminat ve yeni vergi uygulamalarına başvurarak hem siyasi bir kontrol aracı geliştirmiş hem de büyük çaplı inşaa faaliyetlerini finanse etmiştir. Tüm bu süreçte hem devletin hem de kendisinin mali gücünü artırmayı ihmal etmeyen Kansu Gavri, görevden aldığı emirlerin, saray mensuplarının ve rütbeli memlûklerin mallarını müsadere etmiş, ayrıca kendilerine isnat edilen suçlar sebebiyle hapse atılanlara yüklü miktarda tazminat cezası vermiştir. Tazminat cezası verilip borcunu ödemeyenler hapse atılıp dayak yiyerek borcunu ödeyene kadar da hapiste tutulmuştur.

İbn İyâs'ın kroniğinde kaydedilen çok sayıda müsadere örneği, sultanın bu uygulamaları sistematik bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. İbn İyâs, yer yer zulüm ve aç gözlülük olarak değerlendirildiği bu uygulamaların Kansu Gavri'nin şahsi harcamalarında ve hayratlarında kullandığına dikkat çekmektedir.³⁷ 10 Zilhicce 908 (6 Haziran 1503) yapımı tamamlanan Kansu Gavri Külliyesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Yapının temeli ve bir kısmı Zâhir Kansu döneminde sakaların re'sü'n-nevbesi olan Tavaşî Muhtas tarafından yapılmıştı; ancak daha sonra Kansu Gavri tarafından müsadere edilerek, çevresindeki Deveciler Çarşısı ve sair yerler de alınıp genişletilmiştir. Külliye'nin süslemeleri, mermerleri son derece zarif ve güzel olmasına rağmen halk arasında bu yapının tazminatlar ve müsadere edilen mallarla finanse edildiği konuşulmuş ve bu nedenle eleştirilmiştir. Hatta Samuel el-Yahudi es-Sayrafi'nin salonu tahrip edilmiş, mermerleri ve kapıları sökülmüş, mülkün müsadere yoluyla alındığı ve inşaatın şüpheli kaynaklarla yapıldığı gerekçesiyle bazı kişiler bu medreseye "Haram Mescid" adını vermiştir.³⁸

Müsadere uygulamalarının başka örnekleri İbn İyâs tarafından kaydedilmiştir. 912/913 (1507) yılında Kansu Gavri'nin emriyle Nil'den kaleye kadar yeni bir *ark*³⁹ inşa edilmiş ve parasının çoğu müsadereler ve zulüm yoluyla temin edilmiştir.⁴⁰ 914/915 (1509) yılında sultan *mîrâhuru*⁴¹ ve *kâtibü'l-memalik*⁴² Şemseddin Muhammed b. Fahreddin'i tutuklayıp ona tazminat cezası vermiştir. Bu ayda yaşanan bir başka müsadere

³⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 15, 68, 292.

³⁸ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 52-53.

³⁹ İçinden su akıtılmak için toprağı kazarak açılan su yolu.

⁴⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 110-111.

⁴¹ Sultanın atlarından sorumlu kişi, genelde mukaddem elf rütbesinden bir emirden olurdu. David Ayalon, "Amîr Ākhûr", *The Encyclopaedia of Islam*, I, s.442.

⁴² Orduya bağlı olan bürokratik sınıftan olan ve erbâbü's-suyuftan olan kâtibü'l-Memâlik memlûklerin isim listesinden resmi törenlerden sorumlu kişidir. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 104.

olayı ise, Hanbelî kadı naiplerinden Celal et-Tanbedî tutuklanarak malının müsadere edilmesidir. Yine bu ay içinde İbn İyâs'ın aktardığı enteresan bir olay meydana gelmiştir, Sultanın *vekili harcı*⁴³ Muineneddin b. Şems'in babası ansızın ölmüştür, rivayete göre sultan ondan mal istemiştir, o da elmas yüzük yutup gece vakti vefat etmiştir.⁴⁴ Görevden alınan üst düzey memurlar ve emirlerin mallarına el konulması ve hapse atılmaları ve karşılığında yüklü miktarda tazminat cezalarına çarptırılmaları hem cezalandırma hem de kaynak üretme işlevi taşıyan çift yönlü bir stratejiye işaret etmektedir. Bununla birlikte, *evlâdü'n-nas* (halkın çocukları)⁴⁵ da dahil olmak üzere birçok saray mensubunun ya tüm aylık gelirine el konulmuş ya da gelirlerinin bir kısmı kesintiye uğramış ayrıca sahip oldukları iktalar da sultanın tasarrufuna geçmiştir.⁴⁶ Kansu Gavri dönemindeki müsadere ve tazminat politikalarının arka planının anlamak için, bu uygulamaların iktidarın konsolidasyon stratejisi olarak ve bu dinamiklerden kaynaklanan yapısal krizlerin bir sonucu olarak da okunabilir.⁴⁷ Yani müsadere ve tazminat politikalarının Sultan Gavri'nin otoritesini pekiştirme çabasının parçası ve Memlûk ekonomisinin çöküşe yüz tutmuş iç dinamiklerine karşı verilen bir refleks olduğu açıktır.

Kansu Gavri'nin siyasetinin ayrılmaz bir parçası olan müsadere ve tazminat cezaları Carl Petry'e göre Kansu Gavri rejimini ayakta tutan en önemli sebep Kahire'deki müsadereleri denetlemesinden kaynaklanıyordu.⁴⁸ Her ne kadar önemli bir tespit olsa da eksik olduğu söylenebilir zira Kansu Gavri'nin sadece müsadere ve tazminat politikaları değil, iç siyasette yürüttüğü diğer stratejik manevralara da başvurduğu ve rejimin devamlılığında bu adımların da belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Vergi Uygulamaları

Kansu Gavri mali reformların bir parçası olarak yerli ve yabancı tüccarlara, Hristiyan ve Yahudilere, çiftçi ve ikta sahiplerine yeni vergi düzenlemeleri getirmiştir. Bu reformlar, devletin gelirini arttırmayı hedeflememekte olup büyük sorunlar yaşayan Memlûk ekonomisinin baskılarına karşı bir tür yapısal müdahale niteliği taşımaktaydı. Öyle ki, bir ara halktan yedi ve on aylık peşin vergi toplamaya başlamış, bu durum vergi

⁴³ Sarayın ve sultanın özel harcamaları ile iç hizmetlerinden sorumlu olan görevli.

⁴⁴ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 161-162.

⁴⁵ Ümeranın ve memlûklerin çocuklarından oluşan ayrı bir birlik bulunmaktaydı. Bunlar Müslüman olarak doğar ve yetişirlerdi. Bunların çoğunluğuna Arapça isimler verilir ve din alimi olanlar çoğunlukta idi. Orduya katılmaları söz konusu olunca memlûk birlikleriyle karışmamaları daha aşağı birimde görev alırlardı. Bu zümreye taviz olarak bir tımar ve yıllık maktu bir ücret verilir. David Ayalon, *Memlûk ordusunun yapısı üzerine araştırmalar I-II-III*, s. 57.

⁴⁶ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 23-25.

⁴⁷ Carl F. Petry, *Protercors or Praetorians*, s. 39.

⁴⁸ Carl F. Petry, *Protercors or Praetorians*, s.170.

memurlarının ikta sahiplerine, onların da çiftçilere baskı yapmasına ve böylece çiftçilerin zarar görmesine sebep olmuştur.⁴⁹ Öte yandan kendi adına düşük ayarda para bastıran Kansu Gavri'nin paralarıyla beraber eski paralar da bir süre çarşı pazarda kullanılmış, mallar eski ve yeni paralarla iki fiyattan satılmıştır ve doğal olarak bu durum halk arasında kargaşanın yaşanmasına sebep olmuştur.⁵⁰

15. yüzyılın sonlarında Memlûk ekonomisinde yaşanan temel sorunun tarımsal üretimin düşmesiyle beraber üretici sınıfların ikta sahibi memlûklerden kaynaklı tehditlere karşı kendilerini koruma refleksiyle hareket etmeleri idi. İktâ sahiplerinin denetimi altında tarımsal üretim yapan köylüler pek çok vergiye tabii tutulmuş ve doğal felaketlerin de etkisiyle olumsuz etkilenmiştir.⁵¹ Yedi ile on aylık peşin vergi toplanması gibi uygulamalar vergi memurlarının özellikle ikta sahipleri üzerinde baskı kurmasına neden olmuş; bu durum kırsalda üretici köylülerin gelir kaybına, dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur.⁵² Ayrıca Nil Nehri'nin taşkınları büyük ölçüde düzenli olsa dahi taşkınların birkaç gün gecikmesi halk arasında kıtlık korkusunu tetiklemiştir. Nil Nehri'nin taşkınları Kansu Gavri döneminde düzenli bir seyir takip etse de en ufak bir aksilik halk arasında panik havasının oluşmasına sebep olmuştur. Öte yandan veba salgını sebebiyle sulama sistemlerinin bakımı gibi insan gücü isteyen işler veba sonrası azalmış olması, tarımsal üretim etkinliğini zedeleyen bir diğer unsurdur.⁵³ Devlet bu hassas ortamda boşalan hazineyi doldurmak, askeri yatırımlarda bulunmak ve daha fazla gelir elde etmek amacıyla vergi baskısını arttırmış ve zengin ikta sahiplerini müsadere ile cezalandırma yoluna gitmiştir. Böylece hem kırsalda üretim yapısı baskı altına alınmış hem de yönetimin ekonomik meşruiyeti zedelenmiştir.

Kendinden önceki yılların ekonomik sorunlarını devralan ve kendi döneminde Portekizlerin Kızıldeniz'deki varlığı gibi yeni problemlerle karşılaşan Kansu Gavri Memlûk ekonomisini ve devlet hazinesini toparlamak için yukarıda zikrettiğimiz bir takım mali uygulamalara gitmiştir. Kansu Gavri dönemi Memlûk ekonomisi genel anlamıyla çöküş paradigması çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁵⁴ Çöküş paradigmasına karşı çıkıp “Memlûk ekonomisinin dönüşümü” okuması yapan yaklaşımlarda söz

⁴⁹ İbn İyâs, *Bedâ'i'ü z-zühûr*, s. 211- 262.

⁵⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i'ü z-zühûr*, s. 23-25.

⁵¹ Carl F. Petry, *Protercors or Praetorians*, s. 105

⁵² Ayrıntı için bkz., Wan Kamal Mujani, Stuart Borsch, “The Peasants during the Mamlûk Period: How They Have Struggled” *Athens Journal of Mediterranean Studies*, I/III, (2015), s. 261-272.

⁵³ George Christ, “Was there Economic Decline in Mamluk Egypt” *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, (2021), CVIII/II. (2021), s.190-223.

⁵⁴ Ayrıntı için bkz., Carl F. Petry, *Twilight of Majesty*, s.73.

konusudur.⁵⁵ Tarih sahnesinden silinmiş devletlerin son yıllarını çöküş paradigması çerçevesinde değerlendirmek söz konusu devletin genel hatlarıyla tarih okumasını doğru yapmamızı engelleyebilir. Bu sebeple Memlûk Devleti'nin son yıllarını bu paradigma dışında okumak bizlere Memlûk Devleti'nin son yıllarını farklı bir pencereden değerlendirme fırsatı sunacaktır.

İç Siyaset Uygulamaları

Kansu Gavri'nin müsadere, tazminat ve yeni vergi uygulamalarıyla ekonomiyi kontrol altında tutmaya çalışmasının yanı sıra iç siyasetteki otoritesini uyguladığı politikaları tahkim etmeye çalışmıştır. Kansu Gavri, bahşiş talep eden ve ücretleri verilmediğinde Kahire, Şam ve Halep gibi önemli şehirlerde taşkınlık çıkaran memlûk askerleriyle, otoritesini tehdit eden rütbeli emirlerle mücadele etmiştir. Ayrıca yolsuzluk yapan ve halka zulmeden devlet görevlileriyle ve Kahire dışında kalan bölgelerde isyan çıkarıp merkeze bağlı yöneticilerle çatışmaya giren ve hac yolunun güvenliğini tehdit eden Arap kabilelerine karşı da mücadele etmiştir.

Kansu Gavri'nin memlûklerin bahşişini ve isteklerini müsadere, tazminat cezalarından ve vergilerden topladığı paralarla ödedikten sonra şehre ve şehir halkına ciddi anlamda zarar veren memlûkleri idam ile cezalandırmıştır. Yolsuzluk yapan ve halka zulmeden görevliler ise tespit edildikten sonra suçuna göre hapse atılıp tazminat cezası verilmiş veya idam cezasına çarptırılıp malları müsadere edilmiştir. İbn İyâs'ın aktardığı Muharrem 916'da (Nisan 1511) yaşanmış bir olay, Kahire sokaklarını birbirine katan büyük hadiselerin başında gelir. Bu olayda, cülban sultandan kişi başı yüz dinar talep etmiştir. Mali sorunlar nedeniyle ödeneklerini zamanında alamayan askerler, başlarında bulunan emir aracılığıyla taleplerini sultana iletmiştir. Ancak daha önce de benzer talepleri reddedilen cülban, bu defa da olumsuz yanıt alınca silahlanarak Kahire'nin Ahmed b. Tolun Camii çevresi, Halıcılar Çarşısı gibi önemli ticaret merkezlerini yağmalamaya başlamıştır. İbn İyâs olayın şiddetini şu kelimelerle ifade etmektedir “Bugün Mısır az kalsın tamamen harap oluyordu.” Çok geçmeden sayıları artan memlûklere hizmetçiler, köleler ve bazı emirler katıldı ve yaklaşık 20 bin dinara denk mal yağmalandı, emirler ve halk olayların şiddetinden kendilerini evlerine kilitlediler Öte yandan bu şiddet ve yağma arasında memlûkler sultanı devirip yerine Emr-i Silah Devletbay'ı getirmeye kalkıştılar. Bu olaylar üzerine sokağa çıkmayı yasaklayan Kahire

⁵⁵ George Christ, *Was there Economic Decline in Mamluk Egypt*, s.190-223.

valisi emirlere uymayanları ikiye bölmek suretiyle idamla cezalandırdı. Kargaşanın ardından Devâdar Emir Tomanbay çalınan malları sahiplerine iade etmeye çalışırken yağmalanan 570 dükkânla beraber 20 bin dinar civarında zarar maliyeti hesaplandı. Durumlar yatıştıktan sonra sultan memlûklerden bir daha kendisine karşı ayaklanmayacaklarına dair Hz. Osman'a atfedilen Mushaf üzerine yemin etmelerini emretti. Bu olaydan sonra sultan askerlerin taleplerinin daha küçük bir kısmını vermeye razı geldi.⁵⁶

Arap kabileleri ise askeri güç ile bastırılırdı fakat bu durum bazı yıllarda başarılı olurken bazı yıllarda başarısız olmuştur. Örneğin 910 (1504/1505) yılında Şarkıye ve Garbiye bedevilerinin çıkardığı isyan ve Hicaz'da çıkan isyanları bastırma konusunda devlet zorlanmıştır. 912 (1506/1507) yılındaysa hacıların yolunu kesen Hicaz'daki Benu İbrahim Araplarına karşı büyük bir zafer kazanılmış, çıkarılan huzursuzluklar memlûk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır.⁵⁷

Askeri Uygulamalar

Kansu Gavri'nin askeri girişimlerini çift yönlü düşünebiliriz. Bunların ilki sultandan istedikleri zaman ödenek alamayan memlûklerin ayaklanıp devleti hem güvenlik hem de ekonomik anlamda zara uğratmasına karşın içeride disiplini sağlamak, ikincisi ise Mısır diyarını tehdit eden ve ona meydan okuyan dış unsurların varlığına karşın ise savunma hattını tahkim etmektir. Bu iki baskı hattı, Kansu Gavri'yi askeri anlamda hem otoritesini pekiştirecek hem de dış tehditlere karşı savunma direncini ve kapasitesini arttıracak eylemlere sevk etmiştir. Deniz ticaret yollarını ve önemli liman kentlerini tehdit eden Portekiz ayrıca Suriye'nin kuzeyinden gelen Osmanlı ve Safevi varlığına karşı, deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve yeni askeri birliklerin kurulması ve topçu teknolojisi gibi girişimler dikkat çeker.

1497 senesinde Vasco da Gama komutasındaki Portekiz filosu Ümit Burnunu dolaşmış ve Hint kıyılarına ulaşmış, buradaki liman şehirleriyle kaleleri kuşatıp ele geçirmişlerdi. Müslüman hacıları ve tüccarları taşıyan gemileri yağmalayan ve Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekizli filolar Mısır'ın Güney Asya ile olan ticareti için ciddi anlamda tehdit oluşturmaktaydı.⁵⁸ Portekizlilerin bu faaliyetlerine karşı Kansu Gavri 1505 yılından itibaren Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na askeri birlikler göndermiş

⁵⁶ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 276-278.

⁵⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s.79, 111.

⁵⁸ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 85.

ve Süveyş'te yeni bir tersane inşa ettirdi. 1508 senesinde Mısır birlikleri Portekiz filosuna karşı başarılı olsa da 1509 senesinde sultanın donanması Portekizlere karşı ağır bir yenilgi aldı.⁵⁹ Sultan Portekizlerle savaşılabilecek bir filo inşa etme girişimlerini yoğunlaştırıp Osmanlı Devletinden gerekli gemi yapımı için malzeme talebinde bulundu. Osmanlılar gerekli malzemelerin yanında 2.000'e yakın denizci ile memlûk filosuna yardım etmişti. Fakat inşasına başlanan bu filonun yapımı Kansu Gavri'nin saltanatının sonuna kadar tamamlanamayacak, Hint Okyanusu kıyılarındaki ve Süveyş'teki Memlûk-Portekiz mücadelesi Memlûk Devleti yıkıldıktan sonra Osmanlı Portekiz mücadelesine dönüşecektir.⁶⁰

Kansu Gavri'nin hükümdarlığı, İslam dünyasında ve Avrupa'da orduların dönüştürülmeye başlandığı önemli bir döneme denk gelir. Özellikle Osmanlı topçu birliklerin kazandıkları başarılar ve Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin denizasıırı sömürgeci faaliyetlerinde ateşli silahları etkin kullanması, askeri yapının en azından bir kısmının modernize edilmesini zorunlu kılmıştır. Sultan Gavri, klasik süvari temelli memlûk ordusunu muhafaza etse de dünyadaki bu dönüşüme kayıtsız kalmamış Ocak 1511 yılında *et-Tabaka el-Hâmise*⁶¹ adını alan ve ateşli silahlar (tüfek) kullanan, piyadelerden oluşan, Kuzey Afrika'dan gelen evlâdü'n-nâs ve Türkmen ve Fars kökenli unsurlardan oluşan yeni bir birlik kurmuştur.⁶² Kansu Gavri askeriyede yapısal anlamda nisbi bir dönüşüme gitmeye çalışsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır çünkü bu birlik ne kurumsallaşabilmiş ne de Portekiz ve Osmanlı savaşının seyrini değiştirebilecek bir ağırlık kazanabilmiştir. Öte yandan at, kılıç ve mızrak ile savaşmanın daha üstün ve şerefli olduğuna inanan memlûkler tarafından ciddiye alınmayıp aşağı görülmüştür.⁶³ Askerlerin yeni durumdan hoşnut olmadığı bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim sultan ve hasekiler arasında bu konuya dair ilgi çekici bir diyalog yaşanmıştır. Askerler Sultan Gavri'yi maaşların ödenmemesi ve gerekli erzakların temin edilmemesinin yanında orduya Türkmenler, Acemler, ayakkabıcılar ve terziler ile karışmış evlâdü'n-nâsı almasından dolayı suçlamıştır. Askeriyenin hem niceliğinin hem de niteliğinin ifsada

⁵⁹ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 86.

⁶⁰ Ayrıntı için bkz, İbris Bostan, Haremeyn'in İlk Osmanlı Müdafii: Selman Reis ve Portekiz'e Karşı Cidde Savunması (1517), *Uluslararası Haremeyni Şerifeyn Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa Sempozyumu*, (27-28 Aralık 2018), Mehmet Ali Özkan, Ankara 2024, s. 1-25.

⁶¹ Tabaka: Memlûklerin eğitim aldığı askeri kışlânın ismi.

⁶² İbn İyâs, *Bedâ'i u 'z-zühûr*, s. 215. David Ayalon, *Gunpower and Firearms in the Mamluk Kingdom A Challenge to a Mediaval Society*, Vallentine Mitchell, London 1956, s.71-72.

⁶³ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 87. Carl F. Petry, *Protectors or Praetorians*, s. 202–204. Gabor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 38–41.

uğradığını öne sürmüşlerdir. Bunun üzerine sultan, “Ben bu yeni askerleri seferlerde size yardım etmeleri için edindim” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁴

Memlûk Devleti’ne Dışarıdan Gelen Tehditler

Portekiz sorununun yanı sıra kuzeyden gelen iki potansiyel tehdit, Osmanlı ve Safeviler Kansu Gavri’nin meşgul olacağı yeni bir mücadele sahası açmıştır. Burada yaşanacak mücadeleler ekonomik ve siyasi krizlerin pençesinde olan Memlûk Devleti’nin sonunu hazırlayacaktır. 1501’de Tebriz’de Şiiliği resmi mezhep ilan eden Şah İsmail (ö.1524), Safevi Devleti’ni kurarak Sünni dünya için bir tehdit unsuru olmuştur.

Şah İsmail’in Memlûk Devleti’ne sınır bölgelerde faaliyet göstermeye başlaması Kansu Gavri’yi endişelendirmiş ve onu birtakım önlemler almaya sevk etmiştir. 1507 yılında Safevi askerlerinin Memlûk sınırlarını ihlal etmesi tarafların gerilmesine sebep olmuştur. Dulkadir beyi Ali Bey (ö.1522) sınır ihlali yapan askerleri yakalamış ve başlarını kesip Kahire’ye göndermiştir. Her ne kadar Şah İsmail askerinin kendisinden habersiz hareket ettiğine yönelik özür mektubu göndermiş olsa da taraflar arasındaki güven temin edilmemiştir.⁶⁵ Üstelik Şah İsmail’in sonraki yıllarda Frenk konsoloslarla gizli bir şekilde mektuplaştığı ortaya çıkmış, gönderdiği mektuplarda kendisi Memlûklere karadan saldırırken Frenklerin denizden saldırmasını istemiştir. Bu yazışmaların yakalanmasıyla ve Şah İsmail tehdidinin ciddiyeti fark edilmiştir.⁶⁶ Şah İsmail ve Kansu Gavri arasındaki diplomatik ilişki zamanla elçilerin tutuklandığı, hakaret ve tehdit içeren mektuplaşmalara dönüşmüştür. Şah İsmail Sultan Gavri’ye gönderdiği mektupta “Kılıç ve hançer bizim çiçeğimizdir, nergis ve mersine öf olsun. Bizim şarabımız düşmanlarımızın kanı, kadehi ise kafataslarıdır.”⁶⁷ ifadelerini kullanmıştır. Bu mısralar sultanı ve devletini tehdit eden ve üstünlük iddiası taşıyana bir mesaj taşımaktadır. Bununla beraber Kansu Gavri’nin bu beyitlere cevaben ne yazdığı bilinmemektedir. Ayrıca Şah İsmail Şeybanî Han’ın kesik başını Kansu Gavri’ye göndermiştir bu da doğrudan bir tehdit ve meydan okuma olarak okunabilir. Kansu Gavri kesik başı uygun bir yere gömdürüp hediye olarak gönderilen yayları kırdırmıştır. Bu tür sembolik tepkiler, siyasi çatışmaların diplomatik temsil yollarıyla ne derece ifade edilebileceğini göstermektedir.

⁶⁴ İbn İyâs, *Age.*, s.336.

⁶⁵ Hassanein Rabie, “Political Relations Between the Safavids of Persia and the Mamluks of Egypt and Syria in the Early Sixteenth Century,” *Journal of the American Research Center in Egypt* XV, (1978) s.75-81.

⁶⁶ İbn İyâs, *Bedâ’i’u’z-zühûr*, s. 219.

⁶⁷ İbn İyâs, *Bedâ’i’u’z-zühûr*, s. 234.

1512'den sonra taraflar arasındaki ipler iyice gerilmiş, sınır ihlalleri artmış karşılıklı mektuplar giderek daha sert bir dille yazılmıştır. Şah İsmail'in elçileri Kahire'de ev hapsine alınmış ve yalnızca izin verilen yerlerde bulunmalarına müsaade edilmiştir. Elçilerin Mısır halkından izole edilmesiyle elçiler muhtemelen Safevi propagandasının Sünni Mısır toplumuna sirayet etmesini önlemeye çalışmıştır. Kansu Gavri, Safevi tehdidini askeri, mezhebi ve siyasi bir tehdit olarak algılamış olmalı ki halka açık büyük ve şaşalı dini törenlerle Memlûk Devlet geleneğinin gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Bu diplomatik krizler sürerken Osmanlı-Safevi savaşının patlak vermesi Kansu Gavri'yi daha da endişelendirmiştir. Esasen 1514 yılında Çaldıran'da Safevilerin Osmanlı güçlerine karşı aldığı yenilgi, Şah İsmail'in Mısır'a yönelik doğrudan tehdit oluşturmasını engellemiştir. Fakat bu zafer aynı zamanda Sultan I. Selim'in yönünü güneye çevirmesine yol açmıştır. Sultan I. Selim, Safevi savaşı esnasında Sultan Gavri'nin Şah İsmail'e destek verdiği gerekçesiyle Memlûkler üzerine yürüdüğü çeşitli kaynaklarda yer almıştır.⁶⁸ Bu destekle ilgili, Osmanlı ikmal yollarının kesilmesinden Kansu Gavri'ye ait bir mektubun Şah İsmail'e gönderilmesine kadar değişen iddialar öne sürülmüştür.⁶⁹ Safevilerle ilişkileri gerilen Memlûkler hiçbir zaman büyük çaplı bir çatışmaya girmemiştir fakat Osmanlı'yla gerilen ipler Memlûk Devleti'nin ve Sultan Kansu Gavri'nin hükümdarlığının yıkılışına sebep olacaktır.

Kansu Gavri'nin Osmanlı ve Safevi devletlerine karşı kullandığı diplomasi dili çekişmeli olsa da çoğunlukla denge politikası üzerine kurulmuştur. Kansu Gavri takip ettiği siyasette devletin mevcut konumunu korumaya çalışırken Sünni cephesinden Osmanlılar, Şii cephesinden Safeviler İslam dünyasında yayılmacı bir politika takip etmekteydi. Bu iki hat arasında kalan Kansu Gavri her iki taraf için bir denge siyaseti izlemiş ve temkinli davranmıştır. Safevi seferine çıkan Sultan I. Selim 1514 senesinde Kahire'ye bir elçi göndermiş ve sefer için Suriye topraklarından geçeceği haberini vermiştir. Gelen elçiye iyi davranıldı ve ona şeref payesi verildi fakat durumdan endişe eden Kansu Gavri ve emirler sıranın kendilerinde olacağını düşünmüşlerdir.⁷⁰ Kansu Gavri yaşanan gelişmeleri takip etmek ve durumu kontrol etmek üzere Halep'e bir keşif birliği göndermişti. Bu esnada Halep'te cülbanın 50 dinar ödenek için yönetime karşı ayaklanıp şehirde şiddet eylemlerinde bulunması Halep ve civarının durumunu

⁶⁸ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Kapı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2024, s. 226-241.

⁶⁹ Hassanein Rabie, *Political Relations*, s. 75-81.

⁷⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 388-389.

hassaslaştırmış ve merkezi otoriteyi iyiden iyiye zedelemiştir.⁷¹ Mevcut kırılgan durumdan tedirgin olan sultan büyük bir alay ve merasimle tam teçhizatla İskenderiye'ye giderek şehrin savunmasının nasıl olduğunu ve surların ne durumda olduğu kontrol etmiştir. Bu askeri güç gösterisi Sultan Kansu Gavri'nin memlûk ordusunu halen güçlü olduğunun gösteresidir.⁷² Kansu Gavri'nin savaşa gidercesine tam teçhizatla yolculuğa çıkması ve öte yandan Osmanlı ve Safevi elçilerini kabul ettiği esnada sarayının Meydan bölümünde memlûkleriyle askeri güç gösterisinde bulunup ve *çevgan*⁷³ gibi oyunlar tertip etmesi, halkın ve askerlerin güvenini kazanmak isterken dışarıya memlûklerin askeri anlamda eski ihtişamını halen koruduğunu göstermeye çalışmasındandır.

Osmanlı Devleti'nin Çaldıran'da kazındığı zafer ve daha sonra Memlûklerin himayesinde bulunan ve kuzeydeki komşularıyla tampon bölge konumunda olan Dulkadiroğulları Beyliği'nin Osmanlı'ya bağlanması Memlûk yöneticilerini ciddi anlamda endişelendirmiş ve askeri anlamda eyleme geçmelerine sebep olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı donanmasının Mısır'ın kuzey sınırına saldırmak üzere hazırlık yaptığı ve kara ordularının da Suriye'nin kuzeyine ilerlediği söylentisi yayılmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Dulkadiroğulları Beyliğindeki taht değişimi meselesinde Memlûklerle karşı karşıya gelmesi, I. Selim'in rakibi olabilecek hanedan üyelerinden I. Selim'in kardeşi, Ahmed'in oğlu Kasım'ın Memlûkler tarafından himaye edilmesi ve Osmanlı birliklerinin Memlûk sınırından geçişine izin verilmemesi ve Kansu Gavri'nin tüm ordusunu toplayıp Suriye'ye gitmesi Osmanlı sultanının yönünü Suriye'ye çevirmesine sebep olmuştur.

İki taraf arasında iplerin iyice gerilmesi ve savaşın patlak vermesine sebep olan olaylara dair Osmanlı ve Memlûk kaynakları farklı şeyler söylemektedir. Osmanlı kaynakları, I. Selim'in Memlûklere iyi niyetle yaklaştığını asıl hedefinin Şah İsmail olduğunu fakat Kansu Gavri'nin Şah İsmail'e karşı I. Selim'e yardım etmediğini ve Şah İsmail'in tarafında olduğunu ifade etmektedir. Memlûk kaynaklarıysa Osmanlı sultanın hedefinin Suriye ve Mısır olduğuna, buna karşı sefer hazırlığında olduğuna ve I. Selim'in muhteris kan dökücü bir sultan olup Kansu Gavri'ye gönderdiği mektuplarda küçümseyici tavra sahip olduğuna yönelik ifadeler yer almaktadır.⁷⁴ Kaynaklara bakıldığı vakit, yaşanan olaylara Kansu Gavri'nin göstermiş olduğu tepkiler ve aldığı önemler iki

⁷¹ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 388-404.

⁷² Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 94.

⁷³ Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan geleneksel Türk atlı top oyunu.

⁷⁴ Feridun M Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, 215-226. Alaattin Aköz-Orhan Yavuz, *Tarih-i Feth-i Mısır (Şiri'nin Şah-Namesi)*, Palet yayınları, Konya 2019, s 73-85. İbn İyâs, *Age.*, 423,432,447, 448.

farklı okuma sunmaktadır. Osmanlı kaynakları Kansu Gavri hakkında I. Selim'in iyi niyetine ve davetine karşılık vermeyen ve iki tarafı savaşa sürükleyen bir imaj çizerken Memlûk kaynakları Osmanlı'nın ne yapmaya çalıştığını anlamaya çalışan ağır ve temkinli davranan, dağılmanın eşiğinde olan ordusunu bir arada tutmaya çalışan ve savaşı en son seçenek olarak gören bir sultan olarak resmetmiştir.

Memlûk Devleti'nin Sonu ve Kansu Gavri'nin Vefatı

Yukarıda bahsi geçen olaylar neticesinde her iki devlet kaçınılmaz bir şekilde 1516 senesinde Mercidabık'ta karşı karşıya geldi. Kansu Gavri'nin denge politikası reel politikayla uyumsuz hale gelmiş merkezi otoritesini pekiştirmek ve Osmanlı tehdidini diplomasiyle savuşturma düşüncesinin yerini askeri müdahale aldı.⁷⁵ Sultan Kansu Gavri sefere çıkarken tüm hazinesini, ailesini, dört başkadyı ve bazı din adamlarını yanına aldı. İki ordu karşı karşıya geldiği vakit, savaşın ilk anlarında memlûk süvarileri üstünlük kursa da Memlûk ordusu düzenli, disiplinli ve ateşli silahlara sahip Osmanlı ordusu karşında daha fazla tutunamayıp ağır bir yenilgiyle mağlup olmuştur. Bir zamanlar Haçlı ve Moğol akınlarını üstün başarılarla bertaraf eden ve İslam dünyasının en güçlü süvarilerinden oluşan Memlûk ordusu Osmanlı ordusu karşında dağılmış, yetmiş küsur yaşlarına dayanan Sultan Kansu Gavri'ye yenilginin yükünü taşıyamayıp trajik bir sonla vefat etmiştir.

Osmanlı ve Memlûk kaynakları Kansu Gavri'nin vefatı hakkında farklı rivayetlerde bulunur. İdris-i Bitlisi, Kansu Gavri'nin at üstündeyken Osmanlı tarafından gelen bir top güllesinin etkisiyle atından düşüp öldüğünü; İbn İyas, yenilgiden sonra Haleb'e dönerken üzüntüden takatsiz kalıp attan düştüğünü ve yanındaki adamların üstünü örterek bırakıp kaçtıklarını; İbn Zünbül ise Emir Allân ve Akbay et-Tâvil isimli iki emirin sultanın düşman eline düşmemesi ve öldürölüp Rum diyarında teşhir edilmemesi için yanlarındaki köleye sultanın başını kesip orada bulunan kuyuya atmasını emrettiklerini aktarmıştır.⁷⁶ Pek çok rivayetle beraber Kansu Gavri'nin kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir.

Mercidabık'ta alınan büyük yenilgi, 1516'da Halep'te çıkan kriz, Memlûklerin düşmanla mücadele konusunda göstermiş olduğu isteksizlik Memlûk Devleti'nin çok kısa bir süre sonra tarih sahnesinden silineceği gerçeğinin ön izlemesi olmuştur. Kansu

⁷⁵ Carl F. Petry, *Twilight of Majesty*, s. 199-228.

⁷⁶ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 237-238.

Gavri'nin yerine geçen Tomanbay (ö.1517) Osmanlı kuvvetlerine karşı koyup savunmak için elinden geleni yapsa da Memlûk Devleti'nin sonunu değiştirememiş Osmanlı Devleti 1517 senesinde Mısır'ı ele geçirmiş ve Memlûk Devleti yıkılmıştı.

Değerlendirme

Mali ve siyasi krizlerin pençesinde olan Memlûk Devleti'nin hükümdarı Kansu Gavri aldığı kararlar ve uyguladığı politikalarla tartışılan bir sultan olmuştur. Mali krizlere yanıt olarak parasal ödemeler karşısında adli makamlara atama yapmak;⁷⁷ rütbeli emirlere, tüccarlara, saray mensuplarına, zengin kadınlara, Hristiyan ve Yahudilere müsadere uygulamak; suç işleyen veya hapse atılanlara yüklü miktarda tazminat cezası vermek; yeni vergilendirme politikaları onun mali politikasının başlıca yöntemlerindendi. Sultan Gavri'nin iktisadi uygulamaları müsadere ve tazminat ile kalmayıp aynı zamanda klasik ikta sisteminden uzaklaşarak doğrudan nakit akışı sağlayan bir model kurma girişimiyle de dikkat çeker. Bu bağlamada, özellikle 1502 yılında, vakıf gelirlerinin bir yıllık kısmının önceden vergilendirilmesi yönündeki uygulaması dönemin dört mezhep kadısıyla yapılan istişareler sonucu hayata geçirilmiş ve bu karar Şam, Halep ve İskenderiye gibi şehirleri de kapsayacak biçimde tüm Memlûk topraklarına yayılmıştır. Hazineye nakit para akışı sağlayan bu uygulama Kansu Gavri'nin yukarıda da bahsetmiş olduğumuz et-tabaka el-hamise adlı birliği finanse etmek amacıyla da kullanılmıştır. Nitekim Kansu Gavri'nin askeri teşkilatı, barut ve silah temini için gerekli kalemlerde Osmanlılarla iş birliği yapmış; İstanbul'dan 300 tüfek, barut ok ve kereste gibi mühimmat temin edilmiştir.⁷⁸

Bütün bu girişimlerin temelinde yatan neden, parasal krizi yönetebilmek ve merkezi otoritenin askeri gücünü doğrudan maaşla ayakta tutabilmektir. Ancak bu politikalar toplum nezdinde derin hoşnutsuzluk yaratmıştır. İbn İyâs, özellikle vakıf gelirlerinin zorla vergilendirilmesini, ikta sahiplerine yeni vergiler konulmasını ağır bir biçimde eleştirmiş; halkın bu vergileri toplayan memurlardan “vicdansız zorbalarmış gibi korktuğunu” ve şehirde bir öfke havasının oluştuğunu aktarmıştır.⁷⁹

⁷⁷ Şafii başkadılığından azledilen Kemaleddin et-Tâvil'in yerine Şeyh Bedreddin Muhammed b. Kadı'l-kudat Selahaddin el-Mekînî 300 dinar karşılığında Şafii başkadılığına Haşşabiye ve Şerefiye medreselerine baş müderrisliğe tayin edilmiştir.

⁷⁸ Albrecht Fuess, “The Urgent Need for Cash: Thoughts on the Taxation of Land in the Late Mamluk Sultanate,” *Mamluk Studies Review* 25 (2022): 12–17.

⁷⁹ Albrecht Fuess, *The Urgent Need for Cash*, s. 113-14; İbn İyâs, *Bedâ'i'u 'z-zühür*, s.14.

Öte yandan iç ve dış siyasette yaşanan zafiyetler Kansu Gavri'yi bir hayli zorlamıştır. Kontrol edilmesi zor bir hal alan memlûklerin Kahire, Halep ve Şam gibi şehirlerde taşkınlık çıkarıp halkı ve merkezi otoriteyi zor durumda bırakması, farklı güç merkezleri oluşturan emirlerin kendi aralarındaki mücadelesi ve tüm bunların yanında Memlûk devleti için siyasi ve ekonomik tehdit unsuru olmaya başlayan Portekiz, Safevi ve Osmanlı varlığı Kansu Gavri için pek çok çıkmaz oluşturmuştur. Kansu Gavri, taşkınlık çıkaran memlûkleri çoğu zaman şiddetle bastırmaya çalışmış kimi zamanda emirlerin arabuluculuğuyla isteklerini dinleyip orta yolu bulmaya çalışmıştır. Otoritesini tehdit eden emirleri siyasetle saraydan uzaklaşmıştır.⁸⁰ Devlet ekonomisini doğrudan tehdit eden Portekizlerle direkt olarak mücadele ederken siyasi varlığını tehdit eden Osmanlı ve Safevi varlığı karşında daha temkinli olduğunu ve denge politikası takip ettiğini görmekteyiz.

Altmış yaşında sultan olan Kansu Gavri'nin hükümranlığı boyunca göstermiş olduğu refleksler bizlere çoğu zaman klasik bir memlûk sultanı imajını vermektedir. İç siyasette çoğu zaman şiddete ve baskıya başvurması ekonomik anlamda halkı zorlayan ve şikayetlere sebep olan uygulamalar getirmesi kroniklerde en çok eleştirilen olaylar arasındadır. Tüm bunlar göz önüne alınıp değerlendirildiğinde, esasen Kansu Gavri'nin kısa vadeli çıkarlardan ziyade geniş ve uzun vadeli stratejiler planladığını, yaşadığı dönemde dünyada yükselen askeri, siyasi ve kültürel trendleri yakalayıp kendi devletinde tatbik etmeye çalıştığını ifade edebiliriz.

⁸⁰ İlk dönem kadro değişimleri için bkz. İbn İyâs, *Bedâ'i 'u 'z-zühûr*, s. 49-73.

1.2.Entelektüel Bir Memlük Sultanı Olarak Kansu Gavri

İslam tarihinde birçok hükümdar siyasi ve askeri liderlikleriyle aynı zamanda entelektüel yönelimleriyle de öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Memlük Devleti'nin sonndan bir önceki sultanı olan el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri, siyasi ve askeri uygulamalarının yanında şiir yazan, tercüme faaliyetinde bulunan, ilim meclisleri düzenleyen, edebi yönü ve entelektüel eğilimi olan bir hükümdar kimliğiyle de dikkat çeker. Kansu Gavri'nin entelektüel eğilimleri hem kişisel ilgileri hem de saraydaki faaliyetleri üzerinden kolayca takip edilebilir.

Kansu Gavri ve Şiir

Memlük Devleti'nin geç döneminde bazı sultanların şiirle meşgul olduğunu Türkçe ve Arapça şiir yazdıklarını görmekteyiz. Sultan Kayıtbay, oğlu Nasır Muhammed b. Muhammed ve Sultan Kansu Gavri'nin şiir yazan bu sultanlar arasında zikredilebilir. Bu şair sultanlar arasında Sultan Kayıtbay'ın şiirleri dini içerikli olup Arapça, Türkçe-Arapça ve Türkçe yazılmıştır içinde Kansu Gavri'nin de yazdığı şiirlerin olduğu bir *muvaşşah* (Endülüs'te ortaya çıkan şiir türü) koleksiyonu mevcuttur.⁸¹ Sultan Kayıtbay gibi şiir yazan fakat bazı yönlerden Kayıtbay'ın yazdığı şiirlerden ayrılan Kansu Gavri'ye gelince o, dini içerikli şiirlerin yanında dini konular dışında da şiirler yazmıştır.

Kaynaklar onun Türkçe ve Arapça şiirler kaleme aldığını ve üç farklı dilde divanın olduğu aktarır nitekim Menakıb-ı İbrahim Gülşeni'de Muhyi Gülşeni, “Sultân Gûrî'nün ismi Kansu 'dur, mahlası Gûrî'dür. Üç dilde dîvânını fağîr İstanbul 'da gördüm, hayli mükellef idi.” notunu düşmüştür. Nitekim Kansu Gavri'nin, *Dîvan-ı Gavri* isimli Arapça divanı,⁸² *el-Kasâidü'r-Rabbaniye ve'l-Muvaşşahatü's-Sultaniyyeti'l Gavriyye*'de 26 kaside ve kıta ile 21 müveşşahi⁸³, *Dîvân-î Gavri* isimle Türkçe şiirleri⁸⁴, *Mecmu' Mübârek fîhî ezkar ve muvaşşahât li's-Sultanü'l-merhum el Melkü'l-Eşref Kayıtbay rahmetullahi aleyh ve li-Mevlanaü'l-makamü'l-eşref Ebu'n-Nasır Kanısav el Gavri'de*⁸⁵ Sultan Kayıtbay'ın muvaşşahlarının da olduğu Kansu Gavri'nin Arapça, Farsça ve Türkçe muvaşşahları mevcuttur. Öte yandan Kansu Gavri'nin sohbetlerini ihtiva eden *Kitâbü*

⁸¹ Kayıtbay e-Mahmûdî el-Eşref Seyfeddin el-Memlikü'l-Eşref, Kansuh el-Guri, *Mecmu' Mübârek fîhî ezkar ve muvaşşahât li's-Sultanü'l-merhum el Melkü'l-Eşref Kayıtbay rahmetullahi aleyh ve li-Mevlanaü'l-makamü'l-eşref Ebu'n-Nasır Kanısav el Gavri*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2047, vr. 84.

⁸² Kansu el-Gavri, *Dîvânü Sultan Gâzi*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Arabî, nr. 4639, vr.23.

⁸³ *El-Kasaidü'r-Rabbaniyye Ve'l-Muvaşşahatü's-Sultaniyyeti'l-Gavriyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr.138, vr. 30.

⁸⁴ Qansuh al-Gauri, *Dîwân*, Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. Or. Oct. Nr: 3744, vr. 236

⁸⁵ *Mecmu' Mübârek*, Ayasofya 2047 vr.84.

ukûdi'l-cevheriyye fî'n-nevâdiri'l-Gavriyye'de rubailerini mevcuttur. Kansu Gavri'nin yazmış olduğu muvaşşahları incelediğimiz vakit *bûselik, hüseyinî, mısırî, uşşak* vb.⁸⁶ gibi farklı makamlarda yazdığını görebilmekteyiz. Şiirler incelendiği vakit Kansu Gavri farklı temalarda şiirler yazmıştır. Üç farklı dil ve temada şiir yazan Kansu Gavri'nin şiirleri özenle hazırlanmış yazmalarda yazıya geçirilmiştir ve kütüphanesinde yer almıştır. Bu yönüyle Kansu Gavri edebi yönü yüksek ve zengin bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kansu Gavri'nin yaşadığı döneme baktığımız vakit İslam dünyasının farklı coğrafyalarına hükmeden birçok sultanın şiirle ilgilendiğini ve divanlarının olduğunu görmekteyiz. Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın (ö.1506) Çağatayca ve Farsça şiirlerinin olduğu bir Divanı, bunun yanında Şeybani hanedanının hükümdarı Şibani Han'ın (ö.1510) Çağatayca şiirlerinden oluşan bir Divanı, Babür devletinin hükümdarı Zahîrüddîn Muhammed Babür'ün (ö.1530) Çağatayca şiir yazdığını ve Divanının olduğunu ve Hataî mahlasıyla Şah İsmail'in (ö. 1524) Türkçe şiirler yazdığını bilmekteyiz. Öte yandan Kansu Gavri'nin çağdaşı Osmanlı sultanlarından II. Bayezid (ö.1512) Adlî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler, oğlu I. Selim'in Selimî mahlasıyla Farsça şiirler yazdığını ve divanlarının olduğunu görmekteyiz.⁸⁷ Kansu Gavri'yle aynı zamanda yaşamış olan bu sultanların şiirlerine ve divanlarına baktığımız vakit Türkçe baskın olmakla Farsça ve Arapça şiirler de yazmışlardır. Aynı zaman dilimini paylaşan ve Hint, Maveraünnehir, İran, Anadolu ve Suriye-Mısır ekseninde hakimiyet kuran hanedanların sultanlarının Türkçe şiir yazması ve divanlarının olması ilgi çeken bir konu. Bu sultanların Türkçe şiir yazması Türk olmalarının doğal bir sonucu olabilir fakat zamanlama konusu bu durumu dikkat çekici hale getirmektedir. Çerkes kökenli Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin Arapça ve Türkçe'nin yanı sıra Farsça beyitler de içeren şiirler kaleme alması, çocuk yaşta satın alınıp askeri eğitimden geçerek birer asker olarak yetiştirilen Memlük askerlerin kariyer hayatı göz önünde bulundurulduğu vakit Memlük tarihi bağlamında dikkate değer bir vakadır.⁸⁸ Sultan Gavri'nin bu edebi yönelimi, onun efendisi Sultan Kayıtbay'ın çevresinde şekillenen entelektüel ortamda ve şiire olan ilgiye dayalı saray kültüründen mi beslenmiştir, yoksa Malatya'da bulunduğu dönemde

⁸⁶ *Mecmu' Mübârek Ayasofya* 2047, vr. 68-81.

⁸⁷ Orhan Yavuz, *Kansu Gavri'nin Türkçe Divanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2002, s. 38-40.

⁸⁸ Memlüklerin entelektüel eğitimine dair yeni bulgular için ayrıntılı bkz. Christian Mauder, *Education and Learning among Members of the Mamluk Army: Results of a Quantitative Analysis of Mamluk Biographies, History and Society during the Mamluk Period (1250-1517)*, C.24, ed. Bethany J. Walker/ Abdelkader Al Ghouz, Bonn University Press, Göttingen 2021, s.61-89.

Akkoyunlu entelektüel çevresiyle temasa geçip buradaki çevrenin etkisiyle mi teşekkül etmiştir? Alternatif olarak, tüm bu tarihsel çevresel etkenlerin ötesinde, Gavri'nin şiire meyli, bizzat onun zarafetle, edebiyatla ve ince zevklerle temas halinde olan bir mizaca sahip olmasıyla mı açıklanmalıdır? Şiirlerinin hangi saikle kaleme alındığını net biçimde ortaya koyabilecek doğrudan kaynaklar elimizde bulunmadığından bu sorular şimdilik ancak ihtiyatlı varsayımlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Ne var ki, bu durum Kansu Gavri'nin Memlûk sarayında nadir görülen çok dilli şiir pratiği ayrı bir çalışma konusu olarak durmaktadır.

Kansu Gavri ve Kitap Kültürü

Sultan Gavri edebiyata yönelmekle sınırlı kalmamış; sarayında tertip ettiği meclislerde düzenli olarak gerçekleştirilen ilmî tartışmalar, onun aynı zamanda entelektüel anlamda ilme olan ilgisinin bir göstergesi olmuştur. Kansu Gavri, Kale'deki Duhayşa Salonu'nda haftada iki üç kez düzenlenen meclislerde hem ulema hem edip hem de diplomatik figürlerle bir araya gelip burada çoğunlukla dini, edebi ve tarihi meseleler tartışmıştır.⁸⁹ Sultan Gavri'nin tarih kitaplarını yüksek sesle okutup anlatılanlar üzerinden yorumlarda bulunmuştur.⁹⁰ Kansu Gavri'nin meclisindeki oturumlar onun entelektüel kimliğini vurgulama stratejisinin bir parçası olarak okunabilir.⁹¹ Aynı zamanda tarih, biyografi, İslami ilimler (tefsir, hadis ve fıkıh) ve şiir kitaplarını okumaktan büyük zevk aldığı da belirtilmiştir.⁹² Düzenlemiş olduğu bu sohbet meclislerinde çeşitli kitapların fiziksel olarak hazır bulunduğunu ve okunduğunu meclis metinlerinde zikredilmektedir. Zahir Baybars'ın (ö.1277) hayatı hakkındaki eseri, Haçlılarla alakalı bir eseri, Sahih Müslim'in hadis kitabı, Kansu Gavri'nin imar ettiği kompleks hakkında bir kitap, *el-Muhtar fî mezheb ebi Hanife ve İbn Malik et-Tâi'nin el-efiyyesi* sohbet meclisi esnasında okunan ve zikredilen kitaplar arasındadır.⁹³

⁸⁹ Bu meclislerle ilgili ayrıntılı bilgi ikinci bölümde yer alacaktır.

⁹⁰ Meclis metinlerinde tarih kitabı okunduğuna yönelik farklı anlatılar söz konusu. Nefâ'is'te tarih kitabı ve yazarı olarak sadece Abû Muhammad 'Abd al-Rahmân b. Marwân b. al-Munajjim al Ma'arri's (d.557/1162) Kitâbal-'Aqâ'iq fî ishârat-al-daqa'iq'e rastlamaktayız bunun dışında, Nefâ'is'te *karau fî 'ltarih* (tarih kitaplarında okudular), *kâle sahib el-tarih* (tarih kitabının sahibi dedi), *ve karau fî tilkel-leyleti el-tarih* (o gece tarih okudular) ibareleri yer almaktadır.

⁹¹ Christian Mauder, *They Read in That Night Books of History, in Islamic History and Civilization New Readings in Arabic Historiography from Late Medieval Egypt and Syria*, C 179, ed. Jo Van Steenberg, Maya Termonia, Brill, Leiden-Boston 2021, s. 402-410.

⁹² Doris Behrens-Abouseif, Sultan al-Ghawri and the Arts, *MSR VI* (2002), 72–74. Ayrıca bkz. Christian Mauder, *They Read in That Night Books of History*, s. 85. Muhyî-i Gülşenî, *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 275.

⁹³ Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfî, *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmet, nr. 2680, vr.272.

Kansu Gavri'nin Farsça'dan Türkçeye tercüme ettirdiği *Şehnâme* eseri, onun edebî kişiliğini yansıtan bir diğer önemli unsurdur. Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfi⁹⁴ tarafından Kansu Gavri'nin emriyle tercüme edilmiştir. Minyatürlerle süslenmiş olan bu eser 2 zilhicce 916 (2 Mart 1511) tarihinde tamamlanmıştır.⁹⁵ Şerîfi, eserin girişinde sultanı okumaya düşkün, elinden kitap düşürmeyen ve kütüphanesinde *Şehnâme* bulunduran ve ona hayran bir sultan olarak övmüştür.

Sultan Gavri, Şerîfi'den bu eseri Türkçeye tercüme etmesini istemiştir. Bunun üzerine Şerîfi bu eseri anlamasının onun için zor olmayacağını çünkü Acem dilini Acemlerden daha iyi bildiğini ve hatta Acem dilinin onun için Türkçeden daha kolay olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Kansu Gavri, “Didi ol ma'niden budur muradum, Ki anıla zaman oldukça adum, Sebep olmuş olam bu ma'niye ben, Ki vazıh ma'anidür bu hub u ruşen, Cihandan kimsene kılmaz kararı, Gerek kişi koya bir yadigarı”⁹⁷ şeklinde yanıt vermiştir. Buradan anlaşılan o ki, Kansu Gavri zaman var oldukça adının anılmasını yani Sultan Mahmud'un isminin yüzyıllar boyunca Şehname ile hatırlandığı gibi o da geriye kendi adıyla birlikte anılacak edebî bir miras bırakmak istemiştir. Güzelliği ve parlaklığı açık olan anlamın kendi isteğiyle ortaya çıktığını yani *Şehanmenin* Türkçeleştirilmesinin başlatıcısı olup kalıcı olmak istediğini ifade etmiştir. “Dünyada kimse kalıcı değildir, o halde kişi bir yadigâr bırakmalıdır” Kansu Gavri'nin bu cümlesi bir Fars klasiğini Türkçeye kazandırmakla kalmayıp bir hükümdarın kendi adını zamanın geçiciliğine karşı kalıcılaştırma ve sürekli anılma arzusunu yansıtmaktadır. Edebi bir miras olarak kaleme alınan bu tercüme eser, Memlûk sarayında Fars-Türk kültürel mirasının ortak temsili olarak var olmuştur. Kansu Gavri'nin bu girişimi hem entelektüel hem de bir hükümdar olarak şahsi bir çabanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kansu Gavri ve Mimari

Kansu Gavri'nin mimari faaliyetlerine baktığımız zaman, onun görsel estetiğe ve mimariye ilgisi entelektüel eğilimlerinin bir diğer cihetidir. Kansu Gavri döneminde üretilen eserlerin, mimari ve görsel sanatlarda önemli bir yaratıcılık dönemini teşkil etmekteydi⁹⁸ Kansu Gavri, Memlûk Devleti'nin yönetim merkezi olan Kaleye yeni yapılar ekleyip var olanları restore etmiş ve kendi zevkine göre yeniden tasarlamıştır.

⁹⁴ Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

⁹⁵ Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfi, *Terceme-i Şâhnâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine, nr. 1519, vr.1170b

⁹⁶ *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr.1170.

⁹⁷ *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr.10-11.

⁹⁸ Doris Behrens-Abouseif, *Sultan al-Ghawri and the Arts*, s 73–74.

Ayrıca Memlûk topraklarının farklı bölgelerinde inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Başlıca inşa ettiği ve yenilediği yapılar arasında bunlar yer almaktadır:

- a. Kahire Kalesi'nin Güney kısmındaki bazı yapıları yenilemesi (Beyseriye ve Avamid salonları) ve bir seyir köşkünün (mak'ad) inşa edilmesi,⁹⁹
- b. Kaleye Nil'den su sağlamak için su kemeri, su çarklarının inşası yoluyla su yollarının iyileştirilmesi¹⁰⁰
- c. Kahire Kalesinin altında yer alan su kemeri ve kanallarıyla bağlantılı Meydan'ın düzenlenmesi
- d. Bugün Han el-Halil olarak bilinen Kahire'nin ticaret bölgesinde han "vikale" ve ilgili yapıların inşası
- e. Ravza adası üzerinde Nil'in taşkınlarını ölçen nilometrenin yenilenmesi ve oraya yeni bir salonun inşa edilmesi,¹⁰¹
- f. Cidde, İskenderiye, Şam, Halep, Reşid, Tur, Tina ve Yenbu dahil olmak üzere Mısır ve Suriye genelinde çeşitli kalelerin, su yollarının ve köprülerin yenilenmesi ve inşa edilmesi¹⁰²
- g. Kahire ve çevresinde birkaç köprünün yenilenmesi.¹⁰³
- h. Ezher camii bölgesinde Kansu Gavri kompleksi¹⁰⁴

Nâsır Muhammed b.Kalavun (ö.741-1341) Kale ahırlarına bitişik güneyi batı ve kuzey yönlerinden surlarla çevrili bir hipodrom inşa ettirmiştir.¹⁰⁵ İlk dönemki bu Meydan, çimenle kaplı, etrafında ağaçların olduğu ve sulama alt yapısına sahip bir yerd. 14. yüzyılın sonlarına ve 15. yüzyılın başlarına geldiğimiz vakit burası kullanımdan düşmüş ve eski işlevselliğini koruyamamıştır.¹⁰⁶ Kansu Gavri bu ilk Meydandan geriye kalan kalıntılar üzerine ve Kahire Kalesi'nin eteğine yeni tarzda ve farklı işlevleri olan yeni bir Meydan yaptırmıştır. Bu yeni yere saray etkinliklerini ve törensel hayatını anlamamız için önemli bir yere sahiptir.

⁹⁹ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 87. Bu yapılar Kale'de yer alan, sultan ve emirlerin kullandığı kraliyet yapılarıdır. Avamid salonu muhtemelen Eyyubiler döneminde yapılmıştır. Beyseriye ise Sultan Hasan'ın oğlu el-Nasır zamanında 1370 senesinde inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nasser O Rabbat, *The Citadel of Cairo*, Brill, Leiden-Boston 2021, s. 229-228.

¹⁰⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 230-233.

¹⁰¹ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 300-370.

¹⁰² İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 150-170

¹⁰³ Doris Behrens-Abouseif, *Sultan al-Ghawri and the Arts*, s. 72-94.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Khaled Ahmad Alhamzeh, *Late Mamluk patronage: Qansuh al-Ghuri's waqf and his foundation in Cairo*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Ohio State University Department of History of Art, Ohio 1993, s. 73.

¹⁰⁵ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s.938.

¹⁰⁶ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s.938.

Sultan Kansu Gavri, Memlûk Devleti sultanlarının yönetim merkezi olan Kaleye hem bitişik hem ayrı bir yerde çok katmanlı işleve sahip yeni bir yönetim alanı oluşturmuş ve yönetimine özel yeni bir taht inşa etmiştir. Siyasetten askeriye; dini faaliyetten sosyal faaliyetlere kadar pek çok birime sahip Meydan, Kansu Gavri'nin kendi yönetimi için yeni ve estetik zevklere sahip yeni bir yaşam alanı olmuştur.

İbn İyâs Meydan'ın inşası hakkında ayrıntılı bir anlatım vermektedir:

“Safer 909 senesinde (Ağustos 1503) Meydanın inşasına başlandı. Dış surlarını yükseltti ve zeminini düzeltti ve çakıllarla döşedi. Sonra Meydanda yargılamalar (mahkemeler için bir seyir köşkü (mak'ad) ve bir ev (bayt) inşa etmeye başladı. Meydanın batı kısmına görkemli yüksek bir yapı (kasr), bir köşk (manzara) bir göl ve diğer muhteşem yapılar inşa ettirdi. Ardından her türlü meyve ağaçları, çeşitli çiçekler ve güzel kokulu bitkiler getirtti ve bunları Meydan'ın doğu kısmına diktirdi. Daha sonra Bâb el Karâfe'deki Nil su çarklarından (sakiya) su getirdi ve ayrıca Hadarat el-Bakar'daki bir diğer su çarkından da oraya su akıttı. Sonra Meydan'ın kapısından Remle'ye bakan tarafa bir başka köşk (kasr) yaptırdı ve Kaleden Meydana kadar bir geçit yaptırdı, bu geçit tamamen basamaklardan oluşuyordu ve Remle'ye bakan yüksek yapıya çıkıyordu. Meydan'a büyük bir kapı yaptırdı, kapı demir bir zincirle donatılmıştı. Yanına da benzer şekilde zincirli küçük bir inşa ettirdi. Rivayete göre sultan burası için 80.000 dinar harcamıştır.”

Bir başka anlatımında: 915 yılı sonlarında (1510'un başları) Meydanın daha ayrıntılı bir tasvirini vermektedir. Sultanın Meydana diktiği ağaçların meyve vermeye ve çiçeklerin açmaya başladığını Şam'dan getirilmiş hoş kokulu güllerin varlığından bahsetmektedir. Sultan burada fildişi ve abanoz kakmadan yapılmış büyük bir taht (dikka) kurduğu ve üzerinde kadife yastıklar konulduğu ve deri bir kumaşın serildiği ve sultanın üzerine oturduğu aktarılmaktadır. Burada güzel sesli kuşlardan çaprazgagalar, halkalı güvercinler, bülbüller, ardıç kuşları, kumrular ve daha niceleri bahçede dolaşmış.¹⁰⁷

İslam düşüncesinde cennet tasavvuru, bir mükafat sistemi olarak maddi kültür, estetik düzen ve siyasal temsil alanı olarak da işlevseldir. Cennet hem sözlük anlamı hem de tasvirsel içeriğiyle “bahçe” (el-cennet) olarak tahayyül edilmiştir. Kur'an'da yer alan temsiller, altından ırmaklar akan, göllerle örtülü, meyvelerle dolu ve huzur verici unsurlarla çevrili bahçeleri betimler. Bu betimlemeler metafizik bir geleneğe ve İslam

¹⁰⁷ Sultan yaptırdığı göl kenarına tahtını (serîr) kurar ve yalnız müsaade ettiği emirleri yanına gelip berber vakit geçirirlermiş. İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s.275.

toplumlarının görsel kültürüne, mimari estetiğine ve iktidar söylemine de yön vermiştir.¹⁰⁸

Bu bağlamda İslam bahçeleri dünyevi birer mekân olmanın, ilahi düzenin sembolik yansımaları olarak kurgulanmıştır. İslam bahçeleri, fiziksel güzelliğiyle ilahi düzenin dünyevi temsili olarak da kurgulanır; su, merkezî eksenler ve bitkiler aracılığıyla cennetin yeryüzündeki izdüşümünü ifade eder.¹⁰⁹ Bu bahçeler Müslüman toplumlarda “manevi düzenin maddi/dünyevi temsili” olarak işlev görmüş ve böylece maddi dünyanın estetik formasyonu ile metafizik beklentiler arasında bir köprü kurulmuştur.¹¹⁰

Bu estetik- siyasi tahayyülün somut bir örneği Kansu Gavri’nin Kahire Kalesi’nin hemen yanı başında inşa ettirdiği Meydan’da gözlemlenir. Sultan Gavri’nin bu Meydanı çok işlevli bir tören ve etkinlik alanı ve kendisine ait yönetimi için yeni bir temsil mekânı oluşturma arzusunun ifadesidir. Burada düzenlenen faaliyetler, sultanın zarafet, düzen ve kozmik uyum içinde hüküm sürdüğü bir imge üretir. Geleneksel Memlûk yönetim merkezine yeni bir biçim kazandırırken; yalnızca yönetsel değil, zarafetle örülmüş bir estetik düzeni de sahnelemiştir. Sultan Gavri’nin bu tasarımı görsel ihtişamla İslam bahçe geleneğine içkin sembolik düzeni de yansıtır. Sultan Gavri’nin Meydanı da bu estetik - teolojik ilkelere uygun olarak şekillenmiş; zarafet ve doğayla kurulan uyum içinde bir mekâna dönüşmüştür.¹¹¹

Dolayısıyla Kansu Gavri bu alan aracılığıyla ihtişam, şan ve zarafeti bir araya getiren bir mimari dil kurulmuş; bahçe mimarisi üzerinden hem entelektüel kimliğini hem de siyasi otoritesini pekiştirmiştir.¹¹² Bu bağlamda Meydan, onun entelektüel eğilimlerinin mimari ve görsel estetik yoluyla da şekillendiği bir temsil mekânı olarak değerlendirilebilir.

Meydanın bitki örtüsü, ithal çiçekler, yapay gölet ve kuşlarla kurulan peyzaj düzeni, onun ince zevklere sahip bir hükümdar olduğunu gösterdiği kadar aynı zamanda Memlûk sarayının kültürel düzlemde diğer hanedanların bahçeleriyle rekabet edebilecek seviyeye ulaştığını da ilan eder niteliktedir. Bahçe mimarisinin temsili işlevi Gazneliler,

¹⁰⁸ Nerina Rustomji, *The Garden and the Fire: Heaven and Hell in Islamic Culture*, Columbia University Press, New York 2008, s. 63–66.

¹⁰⁹ Emma Clark, *The Art of the Islamic Garden*, The Crowood Press, Marlborough 2010, s. 16–25.

¹¹⁰ Nerina Rustomji, *The Garden and the Fire*, s. 126–134.

¹¹¹ Aynı bağlamda Kansu Gavri’nin meydanı, İslam bahçe estetiği ve temsil stratejileri ile örtüşen bir mekânsal form olarak yorumlanabilir; Rustomji’nin bahçelerin kozmik ve siyasal temsiline dair analiziyle birlikte düşünüldüğünde bkz. Nerina Rustomji, *The Garden and the Fire*, s. 138–155.

¹¹² Doris Behrens-Abouseif, *Sultan al-Ghawri and the Arts*, s. 72–94.

Timurlular, Safeviler, Babürlüler, Osmanlılar gibi hanedanların sarayında paylaşılmıştır. Bu hanedanların zevk bahçeleri saraylar ve köşkleri içerir; saray toplantıları şöenler ve törenler için bir alan görevi taşır; bu alanlar yapay su yolları ve göletleri, çeşitli meyve ağaçları ve çiçekleri barındırır.¹¹³ Memlük Devleti'nin sarayında nadir görülen bu mimari girişim İslam saraylarının ortak estetik mirasıyla bilinçli paralellik kurar. Bu Meydan ilahi ideali yansıtanın yanında çağdaşı hanedanlara karşı paralellik ve belki de üstünlük iddiası taşıyan ve kamusal anlamda herkese açık bir hükümlanlık estetiğinin beyanı olabilir.

Sultanın birçok resmi alayı, hukuki yargılama ve kayda değer olaylar pek çok olay Meydanda yaşanmıştır.¹¹⁴ Kansu Gavri'nin inşa ettiği bu yapı birçok kaynakta tasvir edilip ve övülmüştür.¹¹⁵ İbn İyâs'ın anlatımı yanı sıra Abdülbâsıt el-Malatî'nin *Mecmû' u'l-Bostâni'n-Nevrî li-Hazreti Mevlânâ es-Sultâni'l-Gavri*'sinde (ö.1514), Şerîfi'nin tercümesi olan *Şehnâme*'nin son kısmında ve Nefais'te anlatılmaktadır. Kale'de inşa edilen bu yapının pek çok işlevinin olduğunu görmekteyiz. Askeri anlamda sultanın memlüklerinin süvari talimi yaptığı, sultan dahil çevgan oynandığı, Kansu Gavri'nin hukuki yargılamalar yaptığı, toplu ibadetlerin gerçekleştirildiği, geçit ve törenlerin düzenlendiği, elçi kabullerinin yapıldığı ve sultanın hoş vakitler geçirdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁶ Sultanın Memlük Devleti'nin yönetim merkezi olan Kale'nin hemen yanında çeşitli işlevlere sahip yeni bir yapı inşa etmesi ve saray hayatını buraya entegre etmeye çalışması Kansu Gavri'nin hem siyasi hem de entelektüel eğilimleri açısından otoritesini yeni alanlarla güçlendirme adına dikkate değerdir.

Sultan Gavri'nin Meydanı memlük askeri talimlerinin yapıldığı bir alanı karşılayacak ve burada mızrak talimleri, at üstünde ok atma, çevgan oynama ordu ödemelerinin verilmesi gibi faaliyetlerle yapılmıştır.¹¹⁷ Öte yandan İbn İyâs'ın kayıtlarından Kansu Gavri'nin burada yargı yetkisini kullanarak oturumlar düzenlediğini adli yargılamalar yaptığını bilmekteyiz.¹¹⁸ Halktan ve cülbandan gelen davaların görüşüldüğü Mezalim mahkemesi işlevi taşıyan bu yargılamalar söz konusu olmuştur. Babasını öldüren bir gencin burada yargılanması, Halep halkından birinin vergisini eksik vermesinden dolayı Bab-ı Züveyla'da idam edilmesinin emredilmesi, Mezarlıklardan

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz, Halil İnalçık, *Has-bağçede 'ayş u tarab Nedimler Şâirler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

¹¹⁴ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 56-57.

¹¹⁵ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 172.

¹¹⁶ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 621-623. İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, 285.

¹¹⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 149. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, 341.

¹¹⁸ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 149.

Frenklere zehir ve mumyalama işlemleri için insan kemiği satan çarşı muhtesibinin halkın şikâyeti üzerine sultan tarafından yargılanıp ölümle cezalandırılması bu yargılamalara örnek gösterilebilir.¹¹⁹

Öte yandan Kansu Gavri'nin Meydandan sonra dikkat çekici bir diğer girişimi yeni taht tasarımıdır. Sultan 1511 yılında, mezalim yargılamalarının yapıldığı Kale'deki Huş'ta¹²⁰ önceki Memlûk sultanlarının adli yargılamalarda bulunup adalet dağıttığı ve üzerine sarı çadır kurulan taşınabilir sedir formunda olan ahşap taht *dikkat al-hukmu* kaldırıp yerine yüzük taşı ve renkli mermerlerden yapılı sabit bir kürsü, *mastaba* (Yüksekçe bir oturma yeri, taş platform) tasarlanmıştır. Kansu Gavri artık mezalim yargılamalarını ve saltanatla alakalı görevlerini bu yeni taht üzerinden yapacaktı.

Bu mastaba somak ve mersinî mermerle süslenip üzerine nakışlar yapılmış altınla kaplanmıştır. Ayrıca beyaz mermerden frizler yaptırılıp nar motifli beyaz mermer eklenmiştir ve bu frizlerin üzerine Kansu Gavri'nin ismi yazılmıştır.¹²¹ İbn İyas bu yeni taht tasarımından bahsederken hem eleştirel hem de övücü ifadeler kullanmıştır. Bu mastabanın son derece güzel olduğunu daha önce benzerinin yapılmadığını ve Kansu Gavri'den önce hiçbir hükümdarın böyle bir şey yapmadığını söylemiştir.¹²² Bu taht Türkçe *Şehnâmede* betimlenmiş ayrıca Kansu Gavri'nin şiirlerini oluşturan divanında minyatürü çizilmiştir.¹²³

Kansu Gavri'nin yaptırmış olduğu bu taht her ne kadar gösterişli ve beğenilmiş olsa da Memlûk geleneği içinde pek de kabul görmemiş gibi çünkü Kansu Gavri'nin vefatından sonra yeğeni Tomanbay yönetimin başına geçince yeni tahtı kaldırıp eskisini yerine getirmiştir¹²⁴.

Ayrıca Meydanda mevlidi nebi kutlamaları, hac mahfilinin denetlenmesi, Ramazan ayı kutlamaları gibi dini faaliyetlerin yapıldığı bir takım ritüeller düzenlenmiştir. Bu tür etkinliklere bürokrasiden, askeriyeden, alimlerden, sufilerden ve halk tarafından yoğun bir katılım gerçekleşmiştir.¹²⁵ Diğer taraftan İbn İyas'ın anlatımından anlaşıldığı kadarıyla dini törenlerin yanında saray törenleri ve etkinlikleri

¹¹⁹ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 59.

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz, Nasser Rabbat, *The Citadel of Cairo*, Supreme Council of Antiquities, 2009.

¹²¹ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 203.

¹²² İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s. 203.

¹²³ *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr. 1166b-1167b. *Dîwân*, Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz nr:3744, vr. 2b.

¹²⁴ Doris Behrens-Abouseif, *Sultan al-Ghawri and the Arts*, s. 75.

¹²⁵ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s.151

için Meydan aktif bir şekilde kullanılmıştır; sultanın, halife ve dört kadıyla yıl ve ay başlarında yapığı resmi toplantılar, askeri tören alayları, elçileri karşılama törenleri, ziyafetler ve şölenler gibi etkinliklere sahne olmuştur.¹²⁶

Bu etkinliklerden örnek vermek gerekirse, Muharrem 915'te (Nisan 1509) Mevlid merasimi dolayısıyla şatafatlı ve bol ikramlı bir tören düzenlenmiştir. Büyük yuvarlak bir çadır kurulmuş Kansu Gavri'nin yatırdığı göle su doldurup yeni güller dikilmiş ve gölün etrafı kandillerle süslenmiş ve Kurralar, vaizler, dört kadı, emirler, ileri gelenler ve mübaşirler toplanmıştır. O gece ziyafet sofrasına dört yüz Çin porseleni getirilmiş Halep usulü Ma'muniye tatlısı hazırlanmış kaz, tavuk ve koyunlar sınırsızdı tüm bunların maliyeti 1000 dinar tutmuştur.¹²⁷ Bu etkinlik dini merasim olmanın ötesine geçerek sultanın iktidarının estetik ve ihtişam düzeyinde görünür kılma biçimi olarak yorumlanabilir. Dikilen güller, kandillerle yapılan ışık düzenlemeleri, Çin porseleniyle kurulan sofralar ve bin dinarı aşan harcamalar, halkın ve seçkinlerin gözleri önünde ihtişamlı bir iktidar sahnesi üretmektedir.

Değerlendirme

Kansu Gavri'nin otoritesini güçlendirme adına siyasi ve ekonomik hamleleri yanı sıra otoritesini pekiştirmek için Meydan'ın inşası ve yeni taht tasarımı siyasi ve ekonomik hamlelerinin yanında çok önemli diğer iki olaydır. Kaledeki yönetim merkezinden ayrı bir yerde kendi saltanatı için yeni bir yönetim bölgesi oluşturan Kansu Gavri, buradaki faaliyetlerle kendine yeni bir güç merkezi oluşturmuştur. Bu faaliyetler ve temsiller pek çok mesaj içermektedir. Kansu Gavri'nin halkın adli yargılamalarını yapması ve Meydanda bunun için özel bir yapı inşa etmesi bu yapıyla beraber kendisini âdil hükümdar olarak sunma imkanını sağlamıştır. Öte yandan burada yapılan resmi, askeri ve dini tören, geçit ve kutlamalar Kansu Gavri'nin imajını farklı boyutlardan güçlendirmiştir. Hac kafilesinin denetlenmesi, sadaka dağıtımı, mevlid ve bayram gibi dini-törensel merasimlerin düzenlenmesi; halk açık askeri gösteriler gerçekleştirilmesi ve özellikler yabancı elçilerin huzurunda bunların sergilenmesi; bu etkinliklerde bol ve çeşitli miktarda ikramların sunulmasıyla birlikte özenle tasarlanmış bahçe dokusunun zengin ve zarif bitki örtüsüyle egzotik kuş türleriyle ön plana çıkarılması, Sultan Kansu Gavri'nin ve Meydanın çok katmanlı bir temsilini mümkün kılmıştır. Bu temsilde o, dindarlığı ve cömertliğiyle güçlü ve dinamik askeri kudrete sahip bir kumandan, ince estetik zevklere

¹²⁶ ChristianMauder, *In the Sultan's Salon* s.342

¹²⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i u'z-zühûr*, s.151.

sahip bir entelektüel bir hükümdar olarak da imaj kazanmıştır. Öte yandan Meydanı göz önünde bulundurmak suretiyle Sultan'ın yönetimi için tasarladığı taht daha süslü daha gösterişli olması ve mermerden yapılmasından kaynaklı daha sağlam olmakla otoritesini sembolize eden bir diğer unsur olarak karımıza çıkmıştır.

Bu çerçevede Kansu Gavri'nin entelektüel yönelimleri bir hükümdarın kültürel meşgaleleriyle sınırlı bireysel tercihler değil, geç dönem Memlük Devletinde otorite inşasına dair özgün ve çok katmanlı bir temsil stratejisi olarak da değerlendirilebilir. Çok dilli şiir yazması, *Şehnâme* tercümesi, meclis tertipleri ve mimari düzenlemeler, Sultan Gavri'nin yalnızca kişisel zevkini yansıtmaz; aksine kriz içerisindeki bir siyasi yapının estetik semboller ve ilmî meşruiyet aracılığıyla tahkim edilme çabasına içkindir. Onu üç dilde şiir yazması, Fars kültürel mirasını Türkçe aracılığıyla saray belleğine kazandırması, klasik İslami metinlerin yüksek sesle tartışıldığı sohbet meclisleri düzenlemesi ve yeni mimari yapılar inşa ettirmesi entelektüel mizaçla beraber siyasî kudreti çok yönlü meşrulaştırma ve güçlendirme ihtiyacından beslenmiştir. Dolayısıyla Sultan Gavri'nin entelektüel pratikleri, geç dönem Memlük tarihini siyasi ve askeri krizler bağlamında değerlendiren yerleşik tarih anlatılarını zorunlu olarak sorgulatar; bunun yerine, bu dönemin kültürel üretim, metinler yoluyla inşa edilen tarihsel hatırlama biçimleri ışığında yeniden okunması gerektiğini ortaya koyar. Bu yönüyle Sultan Kansu Gavri, sadece bir Memlük sultanı değil; aynı zamanda, Memlük sarayının entelektüel tahayyülünü, yönetsel estetiğini ve tarihsel özne inşasını bünyesinde toplayan bir figür olarak, tarih yazımında yeni sorulara kapı aralamaktadır.

2. KANSU GAVRI’NİN MECLİSLERİ: MEŞRUIYET İNŞASI VE TEMSİL

2.1. Bir Geleneğin İzinde: Kansu Gavri’nin Sohbet Meclisleri

Meclis kelimesi “oturmak” anlamına gelen c-l-s (جلس) fiilinin yer adı olarak türetilmiş hâli olup sözlük anlamıyla “oturulan yer/konum” ya da “oturumun yapıldığı yer” anlamına gelir¹²⁸. Meclis kelimesi, bu temel anlamların ötesinde, İslam medeniyetinde ve entelektüel kültür zemininde zamanla geniş ve çeşitli terimsel anlamlar kazanmıştır. Erken İslam dönemlerinde meclis kavramı ilim ve zikir meclisleriyle beraber devlet yönetiminde siyasi ve kültürel toplantıların yapıldığı ve zamanla kurumsallaşıp gelenek haline gelen mekanlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi Arap kültüründe de kabile reislerinin ve üyelerinin bir araya geldiği önemli işlerin görüşüldüğü bir toplantı olarak meclislerle karşılaşmaktayız.¹²⁹ Öte yandan şiir ve eğlence meclislerinin de yapıldığını söylemek mümkündür.

İlmi, fıkri ve edebi faaliyetlerin yoğunluğu İslam dünyasında farklı içerik ve kapsamda pek çok meclis türünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda meclisler; ilmî, tasavvufî ve edebi içeriklere sahip olmak üzere çeşitli alanlara özgünleşmiş yapılar halinde gelişmiştir. Meclis kelimesi, yanına eklenen niteleyici bir kelimeyle (örneğin şura meclisi, ilim meclisi, sohbet meclisi, işret meclisi, meclis-i ârâz, akit meclisi vb.) belirli bir bağlama yerleştirilerek çok yönlü bir anlam alanı sunmaktadır.¹³⁰ Bu tür meclisler arasında; halifenin veya sultanın sarayında devlet işlerinin görüşüldüğü resmi toplantılar, medreselerdeki ders halkaları, sultan huzurunda düzenlenen ilmi ve edebi sohbetler sufilerin zikir ve huzur toplantıları gibi farklı işlevlere sahip yapılar yer alır.¹³¹ Meclis kavramı, İslam medeniyetinin siyasi, entelektüel ve sosyal dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu meclisler Ortaçağ İslam dünyasında, saray protokolünden bağımsız halk toplantılarına kadar çok yönlü toplantılara kadar çeşitli formlarda karşımıza çıkar.¹³² Saray içindeki resmi toplantıların yanı sıra alimlerin medreselerde, camilerde ve evlerinde düzenledikleri bağımsız ilmi meclisler ve sufilerin

¹²⁸ İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır I-XV, Bulak 1299-1308.

¹²⁹ W. Montgomery Watt, “Badw” *Encyclopaedia of Islam*, II, (1954-2002) s. 916-919.

¹³⁰ Bilal Aybakan, “Meclis” *DİA*, XXVIII, (2003), 239-241.

¹³¹ Nebi Bozkurt, “Meclisi” *DİA*, XXVIII, (2003), 241-242.

¹³² Ayrıntılı bilgi için bkz., *The Majlis: Interreligious Encounters in Medieval Islam* ed.Hava Lazarus-Yafeh, Mark R. Gohen, Sasson Somekh, Didney H.Griffith, Harrassowitz Verlag, 1999.

zikir ve sohbet için oluşturduğu toplantılar da bu kapsamda değerlendirilebilir.¹³³ Bu yönüyle, İslam dünyasındaki meclisler, aynı zamanda yaygın sosyal pratiklerdir.¹³⁴

Saraylarda düzenlenen meclisler ise, siyasi, askeri ve adli kararların alındığı, aynı zamanda ilimi ve edebi meselelerin tartışıldığı hem kamusal hem de özel toplantılar niteliğindedir.¹³⁵ İlmi ve edebi meclislerde halife veya sultanın doğrudan bulunması, İslam medeniyetinde siyasi otoritenin entelektüel yaşamla nasıl bütünleştiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Geç dönem Memlûk Devleti'nde tahta çıkan Kansu Gavri, hüküm sürdüğü senelerde Memlûk sarayında sohbet meclisleri düzenlemiştir. Kansu Gavri'nin yönetimindeki meclisler çeşitli entelektüelleri, şairleri, alim ve kadıları bir araya getirmiştir ve İslami ilimler, tarih, edebiyat ve hilafetle ilgili tartışmaları dinleyerek kendisi de tartışmalara katılmıştır. Sultanın sarayında tertip edilen bu sohbet meclislerinin içeriğinden, mecliste bulunmuş olup daha sonra bunları yazıya geçiren katılımcının notları ve Şerîfî'nin Tükçe *Şehnâmesinin* son sayfasında *der tarîf-i meclis-i Mevlâna Sultan Kansu Guri azze nasrehu* başlığında geçen anlatı sayesinde haberdarız.¹³⁶ Yine meclislerin hangi aylar ve hangi akşamlar toplandığı, ne kadar sürdüğü ve meclislerde kimlerin bulunduğu bilgisine bu meclis notları aracılığıyla ulaşmaktayız.

Bu bağlamda Kansu Gavri'nin sohbet meclislerini daha yakından tanıtmak için elimizdeki meclis metinlerini hem fiziksel hem de içerikleri bakımından incelemek gerekmektedir. Şu an için elimizde bulunan meclis metinleri şunlardır: *Nefâ'isü'l-mecâlisî's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrârî'l-Kur'âniyye*¹³⁷, *el-Kevkebü'd-dürri fî mesâ'ili'l-*

¹³³ Erken İslam ve Ortaçağ boyunca meclislerin gelişimi ve özellikle saraydan bağımsız olanların rolü, ilk İslam döneminde kurulana medreselerde ve camilerde düzenlenen meclislerin halk üzerindeki etkisi ve Nizamiye medreselerinin ve bu medreselerde düzenlenen bağımsız ilim meclislerinin işleyişi için bkz. George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh University Press, Edinburgh 1981. Emevi döneminde alimlerin düzenlediği ilim meclislerin ve bu meclislerin toplum üzerindeki etkileri için bkz. Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*. SUNY Press, 1971. Emevi dönemi sufi toplulukların oluşumu ve bu toplulukların düzenlediği sohbet için bkz. J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*. Oxford University Press, 1971. Abbasi dönemi Beytül-Hikme'deki ve diğer bağımsız entelektüel meclislerin tartışmaları için bkz. Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society*. Routledge, 1998. Abbasi dönemi sufilerin sohbet meclislerinin tasavvuf üzerindeki etkileri için bkz. Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*. University of North Carolina Press, 1975. Fatımi hikmet meclisleri ve bu meclislerin İsmaili öğretinin yayılmasındaki rolü için bkz. Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*. I.B. Tauris, 1997. Memlûk dönemi alimlerinin düzenlediği bağımsız ilim meclislerinin işleyişi için bkz. Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382* Southern Illinois University Press, 1986. Timurlu döneminde Hüseyin Baykara'nın saray dışında sohbet meclisleri ve kültür faaliyetleri için bkz. Maria Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*. Brill, 2007.

¹³⁴ Ertuğrul Ökten, "Câmî ve Meclis: Timurlu Ortamında Bir İnceleme", *Zemin*, III, (2022), s.163-185.

¹³⁵ W. Madelung, "Maclîs" *The Encyclopaedia of Islam*, I-IX, (1954-2002), 1031-1033.

¹³⁶ *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr.1162.

¹³⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr.272.

*Gavri*¹³⁸, *Kitâbü ukûdi'l-cevheriyye fî'n-nevâdiri'l-Gavriyye*'dir¹³⁹. Bu eserlerin isimlerini çalışmamızın devamında kısaca *Nefâ'is*, *Kevkeb* ve *Ukûd* şeklinde zikredeceğiz.

Nefâ'isü'l-mecâlisi's-sultâniyye fî hakâ'iki'l-esrâri'l-Kur'âniyye

Nefâ'is, tanıtılacak ilk meclis metnidir. Bu eserin müellifi, metninde geçtiği şekliyle, Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfi'dir. Hâtîme kısmında yer alan şu ifadeler müellifin kimliğine işaret etmektedir. “Kitabı yazan ve bu güzel konuşmayı hazırlayan, günahkârlığı ve eksikliğiyle bilinen, ancak zengin ve yüce hükümdara güvenen, fakir kul Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî der ki¹⁴⁰” ayrıca eserin ana bölümlerinde ve muhtelif yerlerinde müellif, kendisinden el-Şerîfi olarak da bahsetmektedir.¹⁴¹ Bu sebeple müellifi, metinde geçtiği şekliyle, Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfi'dir şeklinde ifade etmek mümkündür. Şerîfi hakkında elimizdeki bilgiler sınırlı olmakla birlikte, onun Kansu Gavri'nin emriyle Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini Türkçeye çeviren bir şair olduğunu bilmekteyiz. 914 (1508) yılında Müeyyedî'ye Camiinin Hanefî şeyhinin vefatıyla sultan onu buraya şeyh olarak atamıştır.¹⁴² Nitekim Şerîfi *Nefâ'is*'te Kansu Gavri'nin medresesinde de kendisine tasavvuf görevinin (vazîfat tasavvuf) verildiğini belirtmektedir.¹⁴³ Şerîfi Türkçe *Şehnameyi* Müeyyediye Camii'nde tamamlamıştır.¹⁴⁴ Kendisi muhtemelen Sultan Kansu Gavri'nin sarayında ona hizmet eden yakın isimlerden biriydi zira Şerîfi hem Türkçe Şehnamede hem de *Nefâ'is* sultanın sarayında hizmetinde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵ 916 (1511) senesinin Rebüevvel ayında Şah İsmail'den Acem dilinde gelen bir mektup Şerîfi'ye getirilmiş sultan tarafından okunup tercüme edilmesi emredilmiştir.¹⁴⁶

Müellifin, çevirdiği *Şehnâme*'de geçen beyitlerden hareketle ve kullandığı nisbe sebebiyle *seyyid* (Hz.Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden bir terimdir) olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁷ Bu önemli eseri, Kansu Gavri'ye ithaf etmiş ve bizzat sultanın isteği

¹³⁸ Anonim, *el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavri*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmet, nr.1377, vr. 337.

¹³⁹ Anonim, *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye fî'n-Nevâdiri'l-Gavriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3312, yk.111-nr.3313, vr.113.

¹⁴⁰ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet vr.268-269.

¹⁴¹ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 150.

¹⁴² İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 153.

¹⁴³ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr.115. Doris Behrens-Abouseif, *Age*, s.77-78.

¹⁴⁴ “Temme'l-kitab bi-avni'l-meliki'l-vehhab dahve'n-nehar yevme'l-ahad sani şehre zilhicce'ti'l-haram sene sitte aşer tis'a mi'e min hicreti'nnübübbeti aleyhi efdalü's-salavat ve ekmelü't-tahiyyat. Katibuhu nazimuhu ve hüve ed'aful-ibad Hüseyin bin Hasan bin Muhammed el-Hüseynî el-Hanefî fî medineti Mısri'l-mahruse harresaha'llahu ani'l-afâti ve'l-beliyyat fî Camii'l-merhum el-mağfur es-said es-şehid el meliki'l-müeyyed Şeyh sekallahu ahdehu bi'r-rahmeti ve'l-mağfireti”, *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr.1170b.

¹⁴⁵ *Terceme-i Şâhnâme*, Hazine 1519, vr.9. *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr.2-3.

¹⁴⁶ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, s. 234.

¹⁴⁷ “Resulün âlinin çoğ eyleme al/ Ko özü bu kitabı elüne al.” Zuhul Kültürel, Latif Beyreli, *Şehname Çevirisi*, C I, Ankara 1999, TTK, s. XIX. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 150.

üzerine tercüme etmiştir¹⁴⁸. Christian Mauder'in değerlendirmesine göre, tam olarak bilinmese de Şerîfî'nin yazdığı eserlerde kendisinin Biladü'l-acem kökenli olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır. Mauder'e göre Biladü'l- acem genel bir coğrafyayı ifade etse de Karakoyunlu Türkmenlerinin yönetiminde buluna Doğu Anadolu, İran ve Irak'ın doğu bölgelerini kapsayan bir alanı işaret etmiştir.¹⁴⁹ Ali Emîri onun Diyarbakır'da doğduğunu ve burada medrese eğitimi tamamladıktan sonra İstanbul'a gittiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰ Ölüm tarihi konusunda ise farklı görüşler vardır: *Esâmi-i Şuarâyy-i Âmid*'e göre 930 (1523/1524), *Osmanlı Müellifleri*'ne göre ise 950 (1543/1544) yılında vefat etmiştir.¹⁵¹

Şerîfî'nin meclis notlarını kaydettiği *Nefâ'is*'in bilinen tek nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde III. Ahmed Kitaplığı'nda 002680 nr da muhafaza edilmektedir.¹⁵² Nüshanın dili Arapça'dır. Yazmanın sonunda eserin kim tarafından yazıldığı belirtilmiş olmakla beraber tamamlanma tarihi net değildir. Yazma nüshada açık bir bilgi mevcut olmasa da yazma nüshanın yüksek fiziksel niteliklerinden yola çıkarak Kansu Gavri'nin saltanat yıllarında yazıldığı ifade edilebilir. Nitekim yüksek standartlardaki tezhip süslemeleri, hataların üstünü altın varakla kapatma ve özenli ve çok renkli mürekkeplerin kullanımı gibi özellikler buna işaret etmektedir. Ayrıca meclis anlatılarına başlamadan önce Şerîfî 911 (1505/1506) senesi kaydını düşmektedir.¹⁵³ Bunun yanı sıra *Nefâ'is*'te anlatılan son olayın Şaban 911/Aralık 1505 gerçekleşmiş olması bu tarihte yazılmış olduğuna işaret etmektedir¹⁵⁴.

Eser, mukaddime, *ravza* (bahçe) olarak adlandırılan on ana bölüm ve bir hâtıme kısmından meydana gelmektedir. Her bir ravza, farklı sayılardaki meclislerden oluşmaktadır. Giriş bölümünün *hutbet'ül-kitab*¹⁵⁵ kısmı klasik İslam yazım geleneğine uygun olarak Allah'a dua ve Hz. Muhammed'e övgü ile başlamaktadır. Bu kısmın devamında *emmâ ba'd/ve ba'd* (bundan sonra) ifadesini takiben Sultan Kansu Gavri'ye yönelik dua ve övgüler yer almakta, eserin yazılış amacı ve içeriği hakkında bilgi sunulmaktadır. Girişte yer alan mukaddime alt başlığı Büyük İskender, Çin'in Fağfuru, Rum Kayseri, Hindistan'ın Fûru, Erdeşîr, Bahram Gur, Keyhüsrev gibi çeşitli İslam

¹⁴⁸ Bkz. Zülal Kültürel, Latif Beyreli, *Şehname Çevirisi*, s.17-20. 00423 ile 00524 beyitler arası.

¹⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon Learning*, s.151-152.

¹⁵⁰ Ali Emiri Efendi, *Esâmi-i Şu'arâ-yı Âmid*, hz. Galip Güner-Nurhan Güne, Art Basın Yayın, Ankara 2003, s.31.

¹⁵¹ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, Birinci cilt Başlangıçtan Tanzimata kadar*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, İstanbul 1957, s.85.

¹⁵² *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr.272.

¹⁵³ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr.6.

¹⁵⁴ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s.129-133.

¹⁵⁵ Geleneksel İslam yazım geleneğinde olduğu gibi bölümde besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygamber ile onun soyuna ve ashabına salat kısmından oluşur.

öncesi Pers hükümdarları, Türklerin Han'ı ve tek Müslüman hükümdar olan Gazneli Mahmud ve Batlamyus gibi antik dönem bilginlerinin bilgeliğin faziletine dair sözlerini içermektedir. Ardından *Nefâ'is*'in içeriğine dair bilgi veren Şerîfî, bir mukaddime ve on ravzadan meydana gelen, eserin Kur'an ayetlerinin sırlarını, birtakım hikayeleri ve Arap dilinin sırlarını barındırdığını ifade etmektedir.¹⁵⁶

Girişten sonra ravza olarak adlandırılan ve on bölümden oluşan ana metin kısmı başlamaktadır. Her bir ravza muhtelif sayıda meclis oturumları ihtiva etmektedir. Ravzaların başlıkları şu örnekteki yapıya sahiptir.

el-Ravzatü'l-evvel fî mecâlis'r-Ramazan, (Ramazan meclislerinin birinci bahçesi) *el-meclisü'l-evvel* (birinci meclis)¹⁵⁷

Bu meclisler genel olarak benzer yapıdadır. Üst başlıkta kaçınıcı ravza olduğu, daha sonra meclisin ait olduğu ravza içindeki sırası ve hangi ayda olduğu belirtilmektedir. Bu alt başlığın hemen altında, meclisin düzenlendiği tarih, gerçekleştiği yer, süresi ve meclise katılan imamın¹⁵⁸ ismi verilmektedir.¹⁵⁹ Zaman zaman diğer katılımcılar hakkında da bilgiler eklenmektedir.

Cemaziyelevvel ayınının meclisleri: Birinci meclis. Cemaziyelevvel ayında salı gününü Kale'ye çıktım. İki saat oturdular. İmam Şeyh Şemseddin Semdî'si.¹⁶⁰

Bu bilgilerin ardından, numaralandırılmış bir şekilde sorular ve cevaplar silsilesi başlamaktadır. Soru ve cevapların sayısı meclisten meclise değişiklik arz etmektedir. Çoğu zaman soruları soran ve cevaplayan kişilerin isimlerini görebilmekteyiz.¹⁶¹ Meclislerin genel yapısına bakıldığı vakit çoğu zaman soruları Kansu Gavri sorup, Şerîfî cevaplandırmaktadır, bazı meclislerde de Şerîfî'nin soru yöneltip sultanın cevaplandırıldığını görmekteyiz. Soru cevap şeklinde geçen diyalogların yanında mecliste, *hikâye*, *durra*, *latîfe* şeklinde kısa anlatımlar da gibi söz konusudur. Hikâye, meclis sonunda ya da meclis esnasında sultan veya bir başkası tarafından anlatılan kısa anlatılardır. Durra yani inci anlamına gelen bu başlıklar ise sultan Kansu Gavri'nin sohbet esnasında anlattığı kısa hikâyeler veya yaptığı müdahaleler için kullanılmıştır. Latife,

¹⁵⁶ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr. 5.

¹⁵⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr. 6.

¹⁵⁸ Şerîfî'nin burada imam olarak yazdığı kişinin görev tanımı tam olarak net değildir. Fakat isimlerden yola çıkarak bu kişilerin meclise katılan alim veya kadı olup mecliste dini lider vasfı taşıyan kişi olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁵⁹ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr. 181.

¹⁶⁰ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr. 171.

¹⁶¹ Bu soru ve cevaplar konuları bağlamında Mauder tarafından listelenmiştir. Bkz. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 137-143.

mecliste sırasında anlatılan eğlenceli hikayelerden oluşmaktadır. Meclisler genellikle iki anlatıyla sona ermektedir. Öncelikle *el-munâsibu li-haza 'l-meclis/el-munasibu bi-heza 'l-meclis hikâye* (bu meclise uygun olan / meclis için uygun bir hikâye)¹⁶² ifadesiyle bir anlatı verilir. Ardından, genellikle tarihî bir şahsiyete atfedilen bir özdeyiş veya bir kıssa ile söz konusu hangi meclis ise onun kapanışı yani *hatime* yapılıp ve diğer meclise geçilir. Yazma nüshanın ana başlıkları altın mürekkeple yazılırken diğer alt başlıklar mavi, yeşil ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Meclislerde hangi konuların konuşulduğu nelerin tartışıldığına baktığımız vakit, fıkıh, tefsir, Arap dili, hadis, tarih ve hilafetle alakalı çok geniş konulara yer verilmiştir.¹⁶³

Yazma eserin ilk ve tek edisyon yayını 1941 senesinde Abdulvahhab Azzam tarafından yapılmıştır. Fakat Azzam yazma nüshanın tamamının değil bir kısmının edisyonunu yapmıştır ve bunu belirtmemiştir.¹⁶⁴ Ayrıca aynı edisyonda *Kevkeb*'in bir kısmı da yer almaktadır.

Şerîfi, *Nefâ'is*'i *Hâtimetü'l-kitab* (kitabın sonu) başlığı ile bitirmektedir. Bu bölümde öncelikle müellifin Kansu Gavri'ye duası yer almaktadır. Daha sonra müellif bu eserin *mukarriri* (açıklayan ve ifade eden) ve *muhammadî* (yazıya geçiren) olan Hüseyin b. Muhammed el-Hüseyinî olarak ismini yazmaktadır bunun ardından müellif, herhangi bir hatası, eksiği, dikkatsizliği olmuş ise bunlar için özürlerini sunmaktadır.¹⁶⁵ Daha sonra *sûretü'l-kıssa* (hikayenin tasviri) alt başlığını taşıyan kısımda müellif, bir tüccar olan Hoca Muhammed b. İbâdillah aracılığıyla bir kitap gönderdiğini ifade etmektedir. Buradaki kitaptan kasıt yüksek ihtimalle *Nefâ'is*'tir. Kime gönderdiği sorusunun cevabı ise kitabı Kansu Gavri'dir. Nüshanın mukaddimesinde yer alan ifadelerden ve zahriye sayfasında yer alan şemsede *bi resmi hizane el-makam el-şerîf meliki'l-berreyn ve'l-bahyreyn mevlâne's-sultan el-mâliki'l-mülki el-eşref ebî'n-nasır kanısav el-gavri halledallahu mülkehu* ibaresiyle bu eserin Kansu Gavri'ye yazıldığı anlaşılmaktadır. *Sûretü'l-kıssadan* sonra yeni bir kısım başlamaktadır. Bu bölümde, Şerîfi'nin bağışlanma ve affedilme talebinde bulunduğu, bu bağlamda Bakara suresinin 286. ayetine¹⁶⁶ atıfta

¹⁶² المناسيب هذا المجلس / المناسيب هذا المجلس حكاية

¹⁶³ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 137-143. Abdulvahhab Azzam, *Mecâli'su-Sultan el-Guri Safahât Tarih Mısır fî el-Karni'l-âşir el-hicrî Hindâwî* 2014.

¹⁶⁴ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 135-136.

¹⁶⁵ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 268.

¹⁶⁶ Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!

bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda, Kansu Gavri'ye izafe edilen bir şiirin bazı kısımları da burada yer almaktadır. Bu şiirlerde Allah'tan af ve bağışlanma dilenilmektedir Sultanın yazmış olduğu şiir, beyitlerinin bir dizesi Arapça bir diğeri Türkçe şeklinde olmak üzere iki dille yazılmıştır.¹⁶⁷

el-Kevkebü'd-dürri fî mesâ'il-l-Gavrî

Meclis kayıtlarına dair bir diğ er eser olan *Kevkeb* İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde III. Ahmed Kitaplığında 001377 nr da tek nüsha halinde muhafaza edilmektedir.¹⁶⁸ Eserin dili Arapça'dır. Müellifi hakkında yazmada açık bilgiye ulaşamamaktayız, şu an için mevcut durumda anonim eser olarak kabul edilebilir. Eser iki cüzden oluşmaktadır ve bunlardan birinci cüz günümüze ulaşmıştır. Eser'in son sayfasında müellifin birinci cüzü bitirdim ifadesinden yola çıkarak eserin aslında iki cüzden oluştuğunu fakat sadece birinci cüzün günümüze ulaştığını ifade etmek gerek. Nüshadaki kayda göre birinci cüz Rebûlâhir 919/Haziran 1513 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁶⁹ Toplamda 337 varaktan oluşan yazma nüshada başlıklar muhtelif renkte mürekkeplerde yazılmıştır. Nüshanın ilk iki sayfasındaki besmele ve arkasından gelen *ve ba'd/emmâ ba'd*, *ve fî mesâ'il Gurî* yazıları altın mürekkeple yazılmışken *sual* (soru), *el-cevab* (cevap), *durar* (inciler), *lugaz* (manzum bilmece) gibi bazı başlıklar kırmızı, yeşil ve bazen de altın mürekkeple yazılmıştır.

Eser bir mukaddime ve ana metinden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde bir buçuk sayfa kadar *hutbet'ül-kitab* kısmı yer almaktadır. Burada Allah'a övgülerde bulunulmakta bağışlanma ve kafirlere karşı yardım talep edilmektedir. Ayrıca Bakara Suresinin 286. ayeti de yer almaktadır fakat bu ayet tek bir parça halinde kullanılmayıp parçalı halde metin akışına göre farklı yerlerde kullanılmıştır.¹⁷⁰ Ardından gelen *ve ba'd* kısmı ve ondan sonraki yerde Kansu Gavri'ye dua ve övgüler eserin yazılış amacı, telif sürecinde yaşanan zorluklar ve eserin ihtiva ettiği konular yer almaktadır. Bu konular; "Allah'ın kelamının tefsirindeki müşkil meseleler, Resulullah'ın hadislerindeki derin sırlar, fikhî meselelerin bilmeceleri ve Arap ilimlerinin incelikleri" şeklinde sıralanmıştır.¹⁷¹ Ana metin *Nefâ'is*'te olduğu gibi bölümlere ve meclislere ayrılmış olmayıp, meclisler 700 bağımsız metin halinde sunulmuştur. Bu metinler, soru-cevap ve

¹⁶⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680, vr. 271-272.

¹⁶⁸ *el-Kevkeb*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 337.

¹⁶⁹ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377 vr. 337.

¹⁷⁰ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377 vr. 2-3.

¹⁷¹ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377 vr.7.

mensur anlatımlar olan *durar*, *cevhera* (mücevher), *lugaz* ve *fetva* şeklindeki alt başlıklarından oluşmaktadır¹⁷². Eser hatime kısmı olmaksızın birinci cüzden sonra ferağ kaydı ile sona ermektedir. Şerîfi'nin hatime ile bitirdiği *Nefâ'is*'in tersine bu eserin bir hatimesi yoktur.

Kitâbü ukûdi'l-cevheriyye fi'n-nevâdiri'l-Gavriyye

Meclis metinlerinden olan son ve üçüncü eser *Ukûd*'tur Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonunda 003312 ve 003313 nr da muhafaza edilmektedir. Eser iki cüz şeklinde tertip edilmiştir. Eserin dili Arapçadır fakat yer yer Türkçe pasajlarla karşılaşmaktayız. Müellifin kim olduğuna dair yazma nüshada herhangi bir kayda rastlamamaktayız. O yüzden müellifin kimliği hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Birinci cüz 111 varakken ikinci cüz 113 varaktan oluşmaktadır. Yazma nüshanın birinci cildindeki besmeleler ve Kansu Gavri kelimeleri altın mürekkeple yazılmıştır. Bunun dışında diğer yerlerde başlıklar ve önemli kelimelerin vurguları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İkinci cildin besmelesi siyah Kansu Gavri'nin ismi ve metindeki önemli vurgular kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshalardaki kayıtlara göre birinci cüz Safer 921/Mart-Nisan 1515'te¹⁷³, ikinci cüz ise Rabiülevvelin ortalarında 921/Nisan Mayıs 1515'te tamamlanmıştır¹⁷⁴

Eserin birinci cildinde mukaddime bölümü üç sayfa kadar olup, diğer eserlerde olduğu gibi *hutbet'ül-kitab* ve *ve ba'd/emmâ ba'd* kısımları mevcuttur ve buralarda Allah'a övgü ve dualar, Hz. Muhammed'e övgü ve onun için dualar, eserin yazılış amacı ve içeriği, Sultan Kansu Gavri'ye övgüler ve onun hakkında dualar ve onun yüce sıfatları zikredilmektedir. İçerik kısmı hakkında bilgi veren müellif bu eserin, hadis, fıkıh, Arap dili konularını kapsadığını belirtmektedir.¹⁷⁵ Her iki cüzde de metinlerde yer alan bilgiler, anlatılar ve anekdotlar içeriğine göre *kıssa*, *nükte*, *acâib* (insanı şaşırtan şeyler), *durra*, *vakia* (olay), *nadire* (benzeri az olan), *hikâye* gibi kelimelerle başlıklandırılmıştır. Bunların içerisinde epizodik anlatı olarak tarif edilebilecek anlatımlar mevcuttur.

Sonrasında *el-meclisü'l-evvel* (birinci meclis) başlığı ile ana metin başlamaktadır. Bu eserde de soru ve cevaplar yer alsa da diğer iki eserden farklı olarak bir İslam tarih anlatısı yer almaktadır. Dört sayfa kadar soru cevap kısmı olup burada kozmik meseleler,

¹⁷² *el-Keykebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon Learning*, s. 175.

¹⁷³ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 111.

¹⁷⁴ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 113.

¹⁷⁵ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 4. "Ve Resulullah'ın hadislerinin sırları ve fıkhi meselelerin ince detayları ile Arapça ilimlerinin gizemleriyle birlikte, zorlu meselelerden bin mesele topladım."

Büyük İskender'in Zülkarneyn olup olmadığı ve bazı dini tartışmalar yer almaktadır.¹⁷⁶ Ardından Hz. Âdem başta olmak üzere peygamberlerin kıssaları anlatılmaktadır. Bu kıssalar Hz. Muhammed'e kadar gelip sonrasında dört halife dönemi ve Hz. Hüseyin'in kıssasıyla sona ermektedir. *el-Meclisü's-sânî fî zikri'l-mülûk ve's-selâtîn, zikru hilâfeti Mu'âviye* (Hükümdarların ve sultanların anıldığı ikinci meclis: Muaviye'nin hilafetinin anılması) başlığı altında Emevî Devleti ve sultanlarının tarih anlatısı ile başlamaktadır. Birinci cilt Emevî halifesi Me'mun'un (salt.H.198-218 / M.813-833) anlatımı ile sona ermektedir. İkinci cüzde yani ikinci cilt, daha kısa bir mukaddime bölümü ile başlayıp soru cevap kısmı ile devam etmektedir. Ardından tarih anlatısı birinci cüzün bittiği yerden yani Abbasi hilafeti ile Halife Mu'tasım (salt.H.218-227 / M.833-842) ile devam edip Bağdat'ın 1285'teki düşüşüne kadar anlatılmaktadır. Abbasi Devletinden sonra *Zikrû'd-devleti't-Türkiyye* (Türk Devleti'nin anılması) başlığı ile Memlük Devleti'nin tarih anlatısı başlamaktadır ve Kansu Gavri'nin saltanatının ilk yıllarına kadar gelmektedir. En nihayetinde kısa bir kapanış kısmı ve metnin tamamlanma tarihi yer almaktadır.

Meclis Metinlerinin Yazılış Sebebi

Bu kısımda, meclislerin yazılış gerekçeleri ve sebab-i telif bölümlerinde Kansu Gavri'ye dair yer alan söylemlere değinilecektir. Bu söylemleri iki temel noktada toplayarak değerlendirmek mümkündür:

1. Kansu Gavri'nin meclislerini kaydetme motivasyonu,
2. Meclislere dair tanımlayıcı ve övücü anlatımlar ve Kansu Gavri'ye dair övgü ifadeleri.

Her şeyden önce bu üç eserin telif edilme sebeplerinin açıklandığı kısımlara baktığımızda metinlerdeki temalar ve söylemler benzerlik göstermektedir. Buda müelliflerin aynı olabileceği ihtimallerini akıllara getirmektedir fakat bu olasılıkları destekleyecek veriler elimizde olmadığından kesin bir şey söylemek pek mümkün görünmüyor.

Öncelikle her üç eserde meclislerde geçen konuşmaların aynı motivasyonla yazıya geçirildiğini söylemek mümkündür. Müellifler, sultana hizmet etmenin verdiği övünçten bahsetmektedir. *Kevkeb*'de süre konusunda ayrıntı yer almazken *Nefâis*'te hizmetin “on ay” *Ukud*'ta ise “on yıl” olduğu belirtilmektedir. *Nefâ'is*'in yazarının ifadesi şöyledir: “On ay boyunca onun hizmetinde bulundum ve sözler hazinesinden inciler, değerli ve

¹⁷⁶ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 5-9.

faydalı bilgiler topladım; çiçeklerin en güzelini yazı ipliğine dizdim çünkü onun kapısı fazilet sahibi kişilerin toplandığı yerdir.”¹⁷⁷ *Ukud’un* yazarıysa “Onun yüce kapısında on yıl boyunca bulunma şerefine nail olduktan sonra edindiğim faydalı bilgileri yazı ipliğine dizmeyi ve metinlerin cevherlerini ifade zincirine bağlamayı amaçladım.”¹⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır. *Kevkeb’in* yazarı ise “Onun meclisindeki faydalı incileri yazıyla bir araya getirmek istedim. Mecazlar ve yazılar ipliğinde parlak mücevherleri düzenleyip sıralıyorum.”¹⁷⁹ demiştir. Müellifler bu ifadelerle meclislerde gördüklerini ve duyduklarını kayda geçirme gereğini belirtmişlerdir. Yazmakla kalmayıp konu ve bilgilerin derlenmesi ve aktarılması sürecinde aktif ve önemli rol oynadıklarını belirtmişlerdir. Meclisteki bilgilerin bir araya getirilmeyle kalıcı hale taşımak istendiği anlaşılmaktadır. Müellifler, yüce ve yüksek özelliklere sahip aynı zamanda alim ve arif olan sultanın makamındaki değerli bilgileri ve sözleri derleyip toplamak ve bunları özenle yazıya geçirilerek kalıcı hale getirmek istediklerini belirtmişlerdir. Burada üç temel unsur söz konusudur: Kansu Gavri, onun makamı/ meclisi ve burada bir araya gelen üstün ve eşsiz bilgiler. Sonuç olarak tüm bunların bir araya getirilip büyük çabalarla yazıya aktarılması amaçlanmıştır. *Kevkeb* ve *Ukud*’da müelliflerin, bu süreçte yaşadıkları tüm maddi ve manevi zorluklara ve engellere rağmen büyük bir çaba ve azimle bu eşsiz ve çok kıymetli bilgileri bir araya getirip yazdıklarını belirtmeleri, bunları derleyenler olarak kendi emeklerini de ön plana çıkarma çabası şeklinde okunabilir.¹⁸⁰

Meclislere ve Kansu Gavri’ye dair tanımlayıcı ve övücü ifadelere gelecek olursak, öncelikle müelliflerin dikkat çekici ve yoğun edebi anlatımlara başvurduğu görülmektedir. Bu bağlamda, yüksek düzeyde metaforik bir dil kullandığını söylemek mümkündür. Kansu Gavri’nin sarayı fazilet sahibi kimselerin toplandığı bir mekân olarak tasvir edilmekte; onun meclisinde sözler hazinesinin incileri gibi değerli ve faydalı bilgilerin yer aldığı belirtilmektedir.¹⁸¹ Sultan Gavri’nin kapısında nadir incilerin

¹⁷⁷ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 3.

¹⁷⁸ *Kitâbü Ukûdi’l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 4.

¹⁷⁹ *el-Kevkebü’l-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 4-5.

¹⁸⁰ *el-Kevkebü’l-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 4-6 “Denizlerden damla damla faydalar onun güneş gibi olan meziyetlerini zerre zerre topladım ama bin değil, yüz bin içerisinden bile sadece birini toplayabildim. Çünkü fakir durumda, zor şartlar altında baştan sona kırık gönülle idim. Buna bedenimin zayıflığı hasetçilerin çokluğu ve elimizdeki az olan imkanlar da eklendi. Ancak yine de elimden geldiğince, fakirliğim ve ihtiyaçlarım ölçüsünde Allah’ın kelamının tefsirine dair meselelerden bazılarını topladım. Ve Resulullah’ın hadislerinin sırları ve fıkhi meselelerin ince detayları ile Arapça ilimlerinin gizemleriyle birlikte, zorlu meselelerden bin mesele topladım ve buna el Kevleb el durri fi masâ’ilal-Ghawri ismini verdim”. *Kitâbü Ukûdi’l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 3-4 “Elden geldiğince, gücüm yettiğince, yokluk ve yoksunluk içindeki halime göre topladım. Çünkü zor durumda, fakir ve ihtiyaçlar içinde idim.”

¹⁸¹ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 3-4. *Kitâbü Ukûdi’l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 2-4. *el-Kevkebü’l-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 3-5.

toplandığı, her birinin içinde türlü hikmetlerin bulunduğu ve bu hikmetlerin karanlıkları aydınlatan bir güneşe benzetildiği anlatılmaktadır. Müelliflerin sultanın meclislerini ve bu meclislerdeki ilmî içerikleri övgüyle aktarmaları, bu bilgileri derleyip yazıya dökme isteklerinin en doğal ve en büyük sebebi, bizzat Sultan Kansu Gavri'nin kendisidir. Eserlerin dibâce kısmında müelliflerin bu eserleri telif etme sebepleri arasında yazılanların büyük bir çoğunluğu Kansu Gavri'yi övmek ve onun âlim, ârif ve üstün özelliklere sahip bir sultan ve Müslümanların halifesi olduğu söylemi oluşturmaktadır.

Bu noktada, meclislerin bu denli övücü ve yüceltilmiş bir dille temsil edilmesinin ardında yatan söylemsel stratejileri anlamak için bu ifadeleri teorik kavramlar çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Nitekim, müelliflerin bir kayıt oluşturmakla yetinmeyip aynı zamanda güçlü bir temsil kurgusu inşa ettikleri görülmektedir. Bu anlatımlarda yüksek düzeyde edebî ve metaforik bir dil tercih edilmiştir. Sultanın meclisi fazilet sahibi kimselerin toplandığı seçkin bir mekân, sözlerin hazinesi ise nadir incilerle dolu kıymetli bir alan olarak resmedilmiştir. Her bir inci, içinde türlü hikmetler barındırmak ve bu hikmetler “karanlıkları aydınlatan bir güneşe” benzetilerek Sultan Gavri'nin bilgeliği mecazi bir dille yüceltilmektedir. Bu tür temsiller, birer övgü olmayıp sultanın siyasi otoritesini entelektüel, ahlaki ve epistemik düzeyde de meşrulaştıran araçlardır. Bu bağlamda, Kansu Gavri'nin Michel Foucault'nun bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye dair analizlerinden yola çıkarak değerlendirmek mümkündür. Foucault'ya göre iktidar, yalnızca baskı ya da zor yoluyla değil, bilgi üretim yoluyla da işler.¹⁸² Bu çerçevede Kansu Gavri'nin meclisi de bir iktidar alanıdır, bilginin üretildiği ve iktidarın meşruiyet kazandığı bir alandır. Meclislerde dile getirilen fikirler, bireysel hikmetler ve sultanın karizmatik otoritesini besleyen ilmi sermayelerdir. Bu durumu Pierre Bourdieu'nün sembolik sermaye kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bourdieu'ye göre sembolik sermaye doğrudan maddi olmayan ancak sosyal ilişkilerde belirleyici olan bir meşruiyet gücüdür; yani bireyin veya kurumun saygınlık, prestij ve tanınırlık gibi nitelikler üzerinden kazandığı sosyal etkidir. Sembolik sermaye, diğer sermaye türlerinin (kültürel, ekonomik, sosyal) tanınması ve dönüştürülmesiyle oluşur ve toplumsal aktörler bu sermayeyi iktidar ilişkilerinde meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanır.¹⁸³ Kansu Gavri'nin meclisleri de tam da bu noktada, bilgi alışverişinin

¹⁸² Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 34–42. Ayrıca bkz. Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, ed. Colin Gordo, Pantheon Books, New York 1980, s. 131–133.

¹⁸³ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, çev. Gino Raymond ve Matthew Adamson, Polity Press, Cambridge 1991, s. 105–220.

gerçekleştiği entelektüel toplantılar ve sembolik sermaye üretim ve dolaşım alanlarıdır. Bu meclislerde sultanın huzurunda dile getirilen hikmetli sözler, edebi ve tarihi anlatılar ve dini referansalar yalnızca kültürel içerik taşımaz sultanın entelektüel kişiliğini, ahlaki yetkinliğini ve meşru otoritesini sembolik düzeyde yeniden üretir. Müellifler sultanın çevresinde üretilen bilgileri “nadir inciler” olarak nitelendirerek onları estetik birer unsur ve aynı zamanda seçkin değerler taşıyan bilgi kaynakları olarak sunar. Dolayısıyla bu anlatılar, birer edebi tasvir olmanın ötesinde, meşruiyetin sembolik dilidir. Meclisteki bilgi, sadece aktarılmaz, temsil edilir ve siyasi güce entegre edilir. Bourdienu’nün ifadesiyle, burada bilgi bir sermaye, bu sermaye ise tanınma üzerinden iktidara dönüşür.

Eserlerin dili dikkatle incelediğinde Kansu Gavri’yle ilgili oldukça çarpıcı tanımlamalara yer verildiği görülür. Âlim-ârif, evrensel bir sultan, Müslümanların halifesi ve Hz. Yusuf’un mirasını taşıyan Mısır’ın sultanı.

“Âlimlerin ve âriflerin sultanı” ifadesi Kansu Gavri’nin ilmi ve manevi derinliği ve bunlarla üstün bir sultan olduğu vurgulanmaktadır. Tasavvufi anlamda marifet ve hakikat mertebesine ulaşan, varlık ve olayların mahiyeti hakkında bilgiye, yani marifete sahip bir sûfî için kullanılan ârif ¹⁸⁴ kavramının Kansu Gavri için kullanılması ve hatta “âriflerin sultanı” olarak nitelendirilmesi, ona tasavvufi bir kimlik kazandırarak bu bağlamda daha yüce bir makamda olduğuna dair bir anlam taşıyor. Kansu Gavri’nin hem âlimlerin hem de âriflerin sultanı olması, onu hem dünyevi hem de yüksek manevi otoriteyi üzerinde taşıyan bütüncül bir hükümdar portresiyle karşımıza çıkarır.

Kansu Gavri’nin ilimle olan ilişkisine pek çok yerde değinilmiştir. Metinlerde Allah’ın ona ince dini erdemler, derin bir anlayış, keskin bir zihin;¹⁸⁵ ilmin en şerefisini, anlayışın en üstünü ¹⁸⁶ verdiği onun yüce meclisini ilim ve alimler için bir merkez kılmakla şerefliendirdiği ¹⁸⁷ ifade edilmektedir. Kansu Gavri’nin hükümdarlığı tüm bu yüce sıfatlarla kutsal bir seviyeye taşınmaktadır. Bu kutsallık atfı, İslam siyaset düşüncesinde “ideal hükümdar” tipolojisiyle örtüşür. Sultana verilen bu tür sıfatlar, onun kişisel meziyetlerini ilahi iradeyle donanmışlığını da vurgular. Sultan Gavri’ye ilim ve irfan sahibi bir sultan olarak övülmesinin ardında “Allah bir topluluk için hayrı murat ederse ilmi onların krallarına, krallığı da âlimlerine verir”¹⁸⁸ adaletiyle nam salmış Sasani

¹⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Ârif”, *DİA*, III, (1991), s. 361-362.

¹⁸⁵ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 3-4.

¹⁸⁶ *el-Kevkebü’ d-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr 4-5.

¹⁸⁷ *Kitâbü Ukûdi’ l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 3-5.

¹⁸⁸ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 4. *el-Kevkebü’ d-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 4-5.

hükümdarı Enûşervan'dan bu atıfla söylem pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kansu Gavri'ye atfedilen tüm bu söylemeler önemli tarihi bir figürün sözü ile delillendirilmiştir.

Metinlerde dile getirilen ifadeler Kansu Gavri'nin Mısır hükümdarı olmaktan ziyade daha geniş bir coğrafyanın siyasi otoritesi olarak resmetmektedir. Bu sultanın dünyadaki diğer sultanlardan üstün olduğu ifade edilmektedir; tıpkı Dünya sultanlarının tebaalarına üstünlüğü gibi.¹⁸⁹ Büyük han, yüce hakan, Türk-Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi;¹⁹⁰ zamanın en büyük sultanı gibi sıfatlarla yüceltilen Kansu Gavri, önceki krallar üzerindeki konumu itibarıyla Cebrâil'in diğer melekler üzerindeki üstünlüğüne benzetilmektedir.¹⁹¹ Bu tür ifadeler, onun yalnızca bölgesel bir lider olmayıp farklı coğrafyaları ve siyasi gelenekleri kuşatan evrensel bir sultan olarak tasvir etmektedir. Öte yandan bu üstünlük ve evrensellik Cebrail üzerinden metafizik düzlemde meşrulaştırılmaktadır. *Nefâis*'in mukaddimesinde Kansu Gavri'ye övgülerden sonra Pers, Makedon (Büyük İskender), Çin, Hint, Türk hükümdarlarından ve Müslüman bir sultan olan Gazneli Mahmut ve Batlamyus gibi antik dönem bilginlerinin sözlerine ve en son da Kansu Gavri'nin sözüne yer verilmiştir. Kansu Gavri'nin bu hükümdar silsilesinin en sonunda verilmesi örnek hükümdarlar olarak gösterilen bu tarihsel figürlerin mirasını taşıyan bir sultan olarak eklemlenmiş olduğunu göstermektedir. Müellifler kullandıkları bu evrensel motiflerle Kansu Gavri'yi yeryüzünün hâkimi kuşatıcı bir sultan olarak sunmaktalar.

Mauder, zikredilen isimlerin çoğunun gayrimüslim olduğunu ve buradan yola çıkarak *Nefais* 'teki hükümdarlık anlayışının zorunlu olarak ya da esas itibarıyla dini temeller dayanmadığını iddia etmektedir.¹⁹² Mauder dini unsurları tamamen yok saymamış, ancak hükümdarlık anlayışını başka temellerle ön plana çıkarmıştır. Bu figürler İslam medeniyetinde uzun yıllar boyunca ideal hükümdar modelleri olarak benimsendiği unutulmamalıdır. Örneğin Büyük İskender, M.Ö. 336-323 tarihlerinde yaşamış bir Makedon kralı olmaktan ziyade İslam dünyasındaki hükümdarlar için fetihçi, hikmet sahibi, adil bir hükümdar figürü haline gelmiştir. Yani bu isimler İslami değerler içinde yeniden yorumlanmış ve *İslamileşmiş*'tir Burada *İslamileşmeden* kasıt bu isimlerin İslam dininin önemseydiği erdemlerle bütünleşip bunlarla anılmalarıdır Öte taraftan şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, siyaset, nasihat ve tarih vb. metinlerinde örnek

¹⁸⁹ *Nefâis*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 4.

¹⁹⁰ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 4-6.

¹⁹¹ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 4-5.

¹⁹² Christian Mauder, *In the Sultan's Salon Learning*, s. 146.

gösterilen gayri müslim örnek liderler İslam öncesi isimlerdir. İslam sonrası gayri müslim liderlerin metinlerde yer almadığı ve bu çerçevede atıf verilmediğini belirtmek gerekir. Sonuç olarak bu figürler gayrimüslim olsalar dahi Mauder'in iddiasının aksine dini temeller dışında tutulamayacağını hatta dini referanslar için kullanılan örnek figür olduğunu söylemek mümkündür.

Eserlerde halife söylemine çok sık ve farklı anlatılarda karşılaşmaktayız. “Nâsiru ibadillah”, “emîrû'l-mü'minîn”, “halifetü'l-Müslimîn”,¹⁹³ “hak ve hakikat üzerine en büyük imam”, “hameyn-i şerifeynin sultanı”, “rabbani ayetlerin ve manevi sırların göstericisi”,¹⁹⁴ “evrenin koruyucusu ve hilafet tahtının gerçek sahibi”, “yeryüzünün hak ve doğruluk halifesi”,¹⁹⁵. Müelliflerin Kansu Gavri için dile getirdikleri hükümdarlık söylem ve temsilleri siyasi ve ilmi meziyetlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda güçlü bir hilafet iddiası da taşımaktadır. Abbasi halifesinin nominal olarak Kahire'de bulunmasına rağmen, burada Kansu Gavri'nin halifeden bağımsız olarak kendi siyasi- dini otoritesi oluşturulmuştur. 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başında Memlûk siyasi düzeninin ciddi krizler yaşadığı ortamda, dini meşruiyetin doğrudan Kansu Gavri'nin şahsına yüklenmesi tesadüfi durmamaktadır. Hem siyasi hem de kozmik düzenin koruyucusu olarak İslam dünyasında rakipsiz liderlik konumundadır. Hilafetin Memlûk sultanları arasında siyasi istikrar aracı olarak kullanıldığını da hatırlamak gerekir.¹⁹⁶

Kansu Gavri'nin hükümdarlık temsillerine dair belki de en ilginç ve en dikkat çekici olanı Hz. Yusuf'un mirasını taşıyan bir sultan olmasına dair ifadelerdir. “Mısır'ın azizi”,¹⁹⁷ “Yusuf es-Sıddîk'in mülkünün varisi”,¹⁹⁸ gibi ifadeler örnek gösterilebilir. Kansu Gavri bir zamanlar Mısır'da yaşamış ve makam sahibi olmuş bir peygamberin mülküne varis olmak ve hatta o peygamberin yanında görev aldığı ve Mısır'ın azizi unvanını taşıyan yönetici gibi Mısır'ın azizi olarak nitelendirilmiştir. Bir peygamberin mülkünün varisi olma söylemi, halife olarak gösterilen Kansu Gavri'nin dini meşruiyetini pekiştirecek ve kutsal bir misyon katacak güçlü bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Bu nitelendirmeler Kansu Gavri'yi sadece siyasi değil aynı zamanda ilahi kaynaklı ve hikmet esaslı ile meşrulaştırmaktır. Mısır tarihi ile özdeşleşmiş bir peygamberi Kansu Gavri'yi överken söylemsel açıdan kollektif hafızada meşruiyet iddialarını güçlendirecek bir

¹⁹³ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 4.

¹⁹⁴ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 5.

¹⁹⁵ *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 4-5.

¹⁹⁶ Hilafetin meşruiyet dili olmasına dair bkz. Patricia Crone ve Martin Hinds, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.

¹⁹⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 4.

¹⁹⁸ *el-Kevkebü'd-Dürri*, Sultan III. Ahmet 1377, vr. 5. *Kitâbü Ukûdi'l-Cevheriyye*, Sultan III. Ahmet 3312, vr. 4-5.

sembolizm olarak yorumlanabilir. Bu söylemde yerel ve tarihsel imgelerle Mısır'ın gerçek yöneticisi olduğu düşüncesi pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme

Bu eserlerin mukaddimelerine bakıldığı vakit, telif sebepleri için iç içe geçmiş çok katmanlı nedenlerin olduğunu belirtebiliriz. İlk bakışta bu üç eserin ortak bir amacının olduğu görülmektedir. Sultan Kansu Gavri'nin şanını yüceltmek, onun ilim ve hikmetle ilişkisini vurgulamak ve meclislerin kıymetini belgelemek. Kansu Gavri'nin entelektüel bir sultan olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuz vakit, ilmi ve edebi faaliyetleri himaye eden bir sultan olarak müelliflerin Kansu Gavri'yi bu denli övmeleri olağan bir durum olarak karşılanabilir. Müellifler, Kansu Gavri'nin yönetici kimliğine entelektüel bir boyut katmak ve sadece siyasi bir otorite olmayıp aynı zamanda bilginin ve hikmetin merkezi olarak sunulması eserlerin telif amaçları arasında sayılabilir. Her üç eserin mukaddimesinde, ortak söylem ve imgelerle sultanın farklı yönlerini ele alarak onun hem dini hem siyasi olarak yüceltir. Bu yüceltme, sultanın kimliğini inşa etmekle kalmaz onun meclislerin bu bağlamda ne denli kıymetli olduğunu da ifade eder. Müelliflerin kendi rollerini mütevazi bir şekilde öne çıkarması ise, müellifler açısından bu eserlerin önemini pekiştiren bir diğer unsurdur. Bu nedenle, eserlerin yazılma amaçları, sultanın ve meclislerin değerini belgelemek ve bunu sultana sunmaktır.

2.2. Sözü Yazıya Döken Güç: Bir Meclis Metni Üzerinden Kansu Gavri'nin Meşruiyet İnşası ve Temsili

Meclis kayıtları arasında *Nefâ'is* hem fiziksel özellikleri hem de içerikteki anlatı bakımından dikkat çekmektedir. Bu eser, yüzeyde ilmi ve edebi sohbetleri belgeleyen bir derleme gibi görünse de sultanın siyasi temsil biçimine, meşruiyet ve otorite kurgusuna dair dikkat çekici ifadeler barındırmaktadır. Nitekim *Nefâ'is*'in yazarı Şerîfi, yalnızca mecliste konuşulanları ve yaşananları belgeleyen bir katılımcı değildir. O, Kansu Gavri'ye yönelik takdirini, bağlılığını ve hayranlığını çeşitli retorik biçimlerle ifade eden bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, Şerîfi'nin hem dilsel hem yapısal düzeyde tercih ettiği anlatı, *Nefâ'is*'in yalnızca bir meclis metni olmadığı, sultana dair bir temsil dili oluşturan bir metin olduğunu düşünmekteyiz.

Nefâ'is'e bakıldığı vakit burada yer alan meclisler yalnız içerikleriyle değil, bu içeriklerin nasıl sunulduğu, kim tarafından sunulduğu ve hangi bağlamda sunulduğuna bakıldığında dönemin ve hatta dar kapsamda düşünecek olursak o mecliste bulunanların siyasi tahayyülüne dair göstergeler barındırmaktadır. Özellikle belli başlı meclislerde yer verilen siyasi konu ve tartışmalar, sultanın bu tartışmalara nasıl dahil olduğu ve katılımcıların tepkileri, söz konusu meclislerin ilmi ve edebi sohbetlerin yapıldığı bir yer olmadığını bunun yanında bir temsil biçiminin taşıyıcısı olduğunu düşündürmektedir. Bu başlıkta, söz konusu meclis metninden hareketle Kansu Gavri'nin nasıl bir hükümdar imajıyla sunulduğu, metindeki anlatılar aracılığıyla ne tür meşruiyet söylemlerinin gündeme getirildiği ele alınacaktır. Analiz sırasında yazarın üslubu ve aktardığı meseleler, sultanın ve meclisteki diğer katılımcıların tavırları yorumlanacaktır. Bu süreçte, Kansu Gavri'nin tertip ettiği bu meclislerde kendini nasıl konumlandığı, tartışılan ve konuşulan meselelerin ve bunların sunuluş biçimi üzerinde hangi siyasi anlamların ifade edildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Eser, meşruiyet düşüncesinin bir temsil dili olarak değerlendirilecek; bu bağlamda meşruiyet ve otorite inşasına dair doğrudan ya da dolaylı anlatılar da ele alınacaktır. Böylece metin sultana dair oluşturulan siyasi tahayyülün temsilini yansıtan bir mevki olarak çözümlenecektir.

a) *Nefâ'is*'teki temsil dilinin karşımıza çıktığı ilk yer, Şerîfi'nin Kansu Gavri için kullandığı nitelemelerdir. Sultanı, eserin muhtelif yerlerinde “hilafetin güneşi”, “şeriatla adalet saçan”, “âlimlerin ve âriflerin sultanı”, “Acem'in ve Arab'ın halifesi”, “sultan-ı

azam”, “büyük hakan”, “zamanın Süleyman’ı”¹⁹⁹ya da “Mısır’ın azizi” gibi sıfatlarla tanımlayan Şerîfi, Kansu Gavri’yi bir yönetici, ilim, adalet, hikmet, din ve cihanşümül gibi farklı otorite alanlarında merkezi bir konuma yerleştirmesiyle birlikte meşruiyet anlatısı inşa eder. Kansu Gavri geçmişin idealleştirilmiş hükümdar tiplerinin tecessüm ettiğini bir sultan olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu anlatı tarzı, *Nefâ’is*’i salt bir meclis metni niteliği taşımanın ötesine geçirerek hükümdara yönelen dolaylı bir temsil kurgusuna dönüştürür.

b) *Nefais*’in temsili söylemi meclisin içerik düzeyinde ve metnin yapısal kurgusunda da mevcuttur. Her bir meclisin sonunda yer alan *bu meclise uygun* (المناسب لهذا المجلس) ve *hatime* (خاتمة) başlıklı bu bölümler, kısa hikmetli sözler, tarihsel anekdotlar ya da sembolik anlatılar çoğu zaman meclis içeriğini özetleyip mecliste geçen konuşmalara atıfta bulunan zaman zaman da meclis içeriğiyle ilişkili olamayan anlamlı vecizler veya kısa anlatılar içeren metinlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerde çoğunlukla sultan dolaylı biçimde yöneltilecek nasihatler, adalet vurguları ve ideal hükümdar tanımlamaları yer almaktadır. Bu yönüyle *Nefâ’is* yalnızca bir meclis kaydı olmaktan çıkarak yer yer *siyasetname*²⁰⁰ ve *nasihatname*²⁰¹ literatürüne yaklaşan bir ton yakalamaktadır. Ancak söz konusu bu bölümlerin gerçekten meclis sırasında dile getirilip getirilmediği açık değildir. Katılımcıların bu bölümlere geriye dönük hiç atıfta bulunmaması ve kimi durumlarda sultanın meclisi resmen sonlandırmasının ardında bu pasajların yer alması, söz konusu bölümlerin yazara ait sonradan eklemeler olduğunu düşündürmektedir.²⁰² Bu kısımlarda Şerîfi’nin muhatabına yönelik nasihat verici, eğitici ve yönlendirici bir kurgu oluşturduğunu söyleyebiliriz.²⁰³

Şerîfi’nin yazdıkları aracılığıyla inşa edilen bu temsil, bu sohbet meclislerinin tarihi ve edebi metinler olmanın ötesinde, Kansu Gavri’nin hükümdarlığını temsil eden ve meşruiyetini pekiştiren anlatılar olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Kansu Gavri’ye özgü değil, genel olarak Memlûk sultanlarının karşı karşıya kaldığı meşruiyet problemine eğilmek yerinde olacaktır. Zira köle kökenli askeri eliten içinden çıkan ve soy ya da hanedan sürekliliğine dayanmayan bir sistemde sultanların

¹⁹⁹ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 118.

²⁰⁰ Siyasetnameler, hükümdar ve yöneticilere devlet idaresi, adaletin tesisi ve halkın düzeni gibi konularda hem ahalaki hem de patik içerik taşıyan eserlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Patricia Crone, “Advice for Princes”, *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, ed. Gerhard Bowering, Princeton University Press, Bowering 2013.

²⁰¹ Ahlaki, dini veya toplumsal konularda öğüt veren, bireyleri doğruya sevk etmeyi amaçlayan metinlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Patricia Crone, *Advice for Princes*.

²⁰² Christian Mauder, *In the Sultan’s Salon*, s. 147.

²⁰³ Christian Mauder, *In the Sultan’s Salon*, s. 147.

meşruiyetlerini temellendirme biçimleri, Memlûk siyasi düşüncesinin merkezi meselelerinden biri olagelmıştır.

Memlûkler Sultanlarının Meşruiyeti Sorunu

Memlûk sultanlarının meşruiyetlerinin sorgulanması, İslam siyaset düşüncesinin tarihsel mirası ile Memlûklerin toplumsal ve siyasi gerçeklikleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Geleneksel Sünni siyaset teorisinin merkezinde yer alan hilafet kuramı, meşru otoritenin Kureyş soyundan gelen, dindar, âdil, ilim sahibi ve cemaat tarafından seçilen bir imamda/halifede tecessüm etmesi gerektiğini öngörmüştür.²⁰⁴

Bir kişinin devlet başkanı/halife olabilmesi için birtakım nitelikler şart koşulmuştur. Bu konuda fıkıh, kelam ve İslam felsefesi gibi farklı disiplinlerde alimler çeşitli teoriler ve koşullar dile getirmiştir. Devlet başkanında aranan şartlar çoğunlukla fıkhi düşünce temelli olmuştur. Devlet başkanında aranan nitelikler; tartışmalı bir mevzu olan Kureyşilik, erken dönem İslam tarihinden kalan tecrübeler ve fıkıh geleneğine bağlı olarak farklı ekol ve mezheplerden gelen görüşlerin etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda “İslam, akıl, buluğ, hürriyet, erkeklik; beden sıhhati, ilim; adalet, kifayet, efdaliyet; Kureyşilik” gibi şartlar temel niteliklerden sayılabilir. Bu niteliklerden birkaçı bazı alimler tarafından esnek tutulmuşken bazı alimler tarafından şart koşulmuştur. İdeal hükümdar tipini oluşturan bu şartlar, dört halife sonrası dönemde İslam devletlerinin yaşadığı siyasi ve sosyal değişimler sonucu uygulama açısından çoğu zaman teoriyle uyum yakalayamamıştır. Bu şartlardan bir kısmını taşımayan kişilerin devlet başkanı olması özellikle Bağdat merkezli Abbasi hilafetinin yıkılması ardından siyasi gücün Kureyş soyundan gelmeyen şahıslara ve hanedanlara geçmesi tüm bu şartların kâmil bir şekilde tek bir şahısta toplanmasını güç hale getirmiştir. Bu durum, yönetimde meşruiyet sorununu gündeme getirmiştir. Kureyşilik, kifayet, adalet ve içtihat şartlarını taşımayan yöneticilerin meşruiyetinin sorgulanmasına ve konumlarının zayıflamasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bu sorunun nasıl aşılabacağı meselesi hem alimlerin hem de devlet başkanlarının gündeminde yer edinmiştir. Bazı şartlar yeniden değerlendirilmiş ve alternatif perspektif ve yaklaşımlar geliştirilmiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Bkz, Patricia Crone, “Advice for Princes”.

²⁰⁵ Müddesir Demir, *İslâm Hukuk Ve Siyaset Düşüncesinde Devlet Başkanında Aranan Şartlar (IV./X./XV. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul 2024, s. 270-275.

Bu sonun en belirgin yaşandığı devletlerinden biri Memlûk Devleti olmuştur. Memlûk sultanları Kureyş soyuna mensup değildi; aksine, onlar çocuk yaşta satın alınmış, Türk ya da Çerkes kökenli askeri köleler olarak yükselmişlerdi. Bunun yanında iktidarı fiili güç yani darbe yoluyla elde etmeleri mevzu bahisti. Bu durum hem teorik hem de pratik düzeyde meşruiyet açığı yaratmaktaydı. Zira hükümdarlık iddiasında bulunan bir figürün kendisini halifelik makamına doğrudan konumlandırımadığı bir ortamda, otoritesine dönük şüphe ve muhalefet hem ulema sınıfı hem de halk nezdinde sürekli gündeme gelecektir.²⁰⁶ Bu açmazlar karşında Memlûk yönetimi, meşruiyet sorununu aşmak için çeşitli söylem stratejileri geliştirmişlerdir. Öte yandan diğer İslam devletleri karşında kendi meşruiyetlerini sağlam bir düzleme oturtmaları gerekmiştir. Bu krizi aşmak için Memlûk siyaseti çeşitli istikametlerde çözüm arayışına girmiştir.

Moğolların 1258’de Bağdat’ın Moğollar tarafından tahrip edilmesinden sonra 1261’de Sultan Baybars’ın (ö.1277) Abbasi Halifesini Bağdat’tan Kahire’ye getirmesiyle hilafet kurumu sembolik anlamda tekrardan ihya olmuştur ve Memlûk yönetimine prestij kazandırmıştır. Halifenin sultanın iktidarına dua etmesi, tahta çıkışını onaylaması ve fermanlara meşruiyeti sağlayan mühürler koymasıyla sultan meşruiyetini hukuki temellere dayandırmış dolayısıyla Memlûk sultanları hilafet aracılığıyla meşru yönetici kimliği kazanmıştır.²⁰⁷ Nitekim Memlûk sultanları hilafetin Kahire’de olmasını bir üstünlük belirtisi ve Allah’ın inayeti olarak görmüş ve bunu diplomatik ilişkilerde de kullanmışlardır.²⁰⁸ Öte yandan Haremeyn’in koruyuculuğu üstlenmeleri ve hac yollarının güvenliğini sağlamaları, Memlûk sultanlarına *Hâdimü’l-Haremeyn* (iki kutsal şehrin hizmetkârı) unvanını kazandırmış, bu unvan da hem iç hem dış siyasette onlara saygınlık

²⁰⁶ Özgür Kavak, “Memlûkler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, X/I. (2020), s. 181-228.

²⁰⁷ Bağdat merkezli hilafetin Kahire’ye taşınması sonrası buradaki mahiyeti ve işlevi hakkında farklı görüşler ve tartışmalar söz konusudur. Mohammad El-Merheb, halifeliğin İslam siyaset düşüncesinde klasik bir kurum olduğunu, Memlûkler döneminde bu kurumun sembolik ve siyasi otoriteden yoksun olduğunu ileri sürmüştür. Sultanların otoritesinin Abbasi halifelerinin önüne geçtiği ve halife olmadan da siyasal düzenin işleyebileceği ve teorik olarak kabul edilmekle birlikte pratikte “gereksiz” bir kurum olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda İslam siyaset teorisinde yer alan halifenin vazgeçilmezliği sorgulanmıştır. Mohammad El-Merheb, *Political Thought in the Mamluk Period The Unnecessary Caliphate*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2021. Öte taraftan Mustafa Banister Abbasi halifeliğini sembolik bir kurum olarak değerlendiren indirgemeci yaklaşımları eleştirir. Ona göre hilafet Memlûkler döneminde dini, sosyal ve siyasi alanlarda işlevsel bir kurum olmuştur. Hukuk metinlerine dayanarak halifenin ve sultanın kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığını zaman zaman çatışan zaman zamansa birbirini tamamlayan bir iki yapıldığı ortaya konmuştur. Hukuk metinleri, fermanlar ve resmi yazışmalar incelendiğinde halifeliğin çok daha görünür olduğunu ileri sürmüştür. Mustafa Banister *The Abbasid Caliphate of Cairo, 1261–1517: Out of Shadow*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2021. Memlûk dönemi Meşruiyet tartışmalarına dair ayrıntılı bilgi için. Amelia Levanoni, “The Mamluk Conception of the Sultanate” *International Journal of Middle East Studies*, XXVI/III, (1994), s. 373-392. Jo Van Steenberghe, *The Mamluk Sultanate as a Military Patronage State: Household Politics and the Case of the (Qalāwūnīd bayt 1279-1382)*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LVI/II, (2013), s. 189-127.

²⁰⁸ Cihan Muslu, *Osmanlılar ve Memlûklar*, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.26.

kazandırmıştır.²⁰⁹ Memlûkler döneminde hilafet-saltanat ilişkisi, hukuk ve siyaset ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Abbasi halifesinin sembolik konuma indirgenmesiyle birlikte, tüm yetkileri fiilen elinde bulunduran Memlûk sultanının meşruiyeti yeni bir rejim modelini gündeme getirmiştir. Bu model, klasik literatürdeki Kureyşli tek halife anlayışından uzaklaşmış; bunun yerine, fiilî iktidarı elinde bulunduran kimsenin, yönetimi sürdürebildiği sürece meşru kabul edildiği bir anlayış benimsenmiştir. Bu yaklaşım, sultanın ümmetin maslahatını koruduğu sürece soy itibarıyla bir üstünlük taşımasını kabul eden pragmatik bir meşruiyet formudur.²¹⁰

Memlûk sultanları mezalim mahkemeleri aracılığıyla, aralarında etnik ve dilsel açıdan bir bağın olmadığı halkın şikayetlerini dinleyerek adalet dağıtmaya çalışmış; böylece kendilerini adil ve erişebilir bir yönetici olarak temsil etme imkânı bulmuşlardır. Çoğunlukla Zengî Devleti'nin (y.1127-1233) hükümdarı Nureddin Zengi'yle (ö.1174) özdeşleştirilen bu uygulama, Memlûkler tarafında da uygulanmış ve siyasi meşruiyetin inşasında ve kamusal imajın güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır.²¹¹

Memlûk sultanlarının meşruiyet söylemi yalnızca siyasi ve fıkhi söylemlere sınırlı kalmamış, aynı zamanda mimari yapılar üzerinden de ifade edilmiştir. Kahire'deki köklü medreselerin himayesi ve yeni eğitim kurumlarının inşası, Memlûk başkentini farklı İslam coğrafyalarından âlim ve talebeler için cazibe merkezi haline gelmiştir. Hayır kurumlarının imarı ve bu kurumlarda barınan seçkin ilim ehlinin varlığı sultanların meşruiyetini dindar cömert, ilme destek veren ve âlimleri himaye eden bir hükümdar imajı oluşturmakta etkili olmuştur.²¹²

Sonuç olarak, Memlûk sultanlarının meşruiyet stratejileri, siyasi ya da askeri güçle değil, dini, hukuki ve kültürel unsurlarla örülmüş şekildedir. Hilafet kurumunun sembolik gücü, Haremeyn üzerindeki koruyuculuk, adalet dağıtma, mimari hamilik ve âlimlere yönelik himaye, sultanın otoritesini meşrulaştıran farklı alanlarda üretilmiş temsillerdir. Bu çok yönlü söylem ve pratikler, klasik Sünni siyaset teorisi ile Memlûk gerçekliği arasındaki boşluğu doldurma çabasının ürünüdür. Nihayetinde meşruiyet, teorik bir haklılık ve aynı zamanda halk nezdinde kabul ve istikrar arayışının süreklilik arz eden ifadesi olarak karşımıza çıkar.

²⁰⁹ Cihan Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, s.26-27.

²¹⁰ Özgür Kavak, *Memlûkler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş*, s. 181-228.

²¹¹ Cihan Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, s. 28.

²¹² Cihan Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, s. 28-29.

Kansu Gavri ve Meşruiyet Problemi

Bu genel çerçeve içerisinde, Kansu Gavri'nin hükümdarlığı da Memlûk meşruiyet krizinin o döneme özgü ve derinleşmiş bir yansıması olarak karşımıza çıkar. İleri bir yaşta tahta çıkan Sultan Gavri'nin yaşı, dönemin siyasi ve ekonomik krizleri, askeri disiplinsizlik ve ayaklanmalar ve Osmanlı ve Safevi yayılmacılığı Kansu Gavri döneminin meşruiyetini ve otoritesini tehdit eden sorunlarındandı.²¹³ Kansu Gavri'nin otoritesi dışsal baskılarla, saray çevresinde ve hatta kendi emirleri nezdinde de sorgulanmıştır.²¹⁴ Nitekim cülban'ın Kahire'de çıkardığı ayaklanmalarda Kansu Gavri'yi tahttan indirip onun yerine başka bir emiri sultan yapma girişimleri olmuştur. Yine o dönemde Memlûk otoritesini tehdit eden iki bölgesel gücün yükselişi önemli dışsal faktörlerdendir. Osmanlılar, güçlü hanedan geleneği ve cihat söylemiyle üzerinden inşa ettikleri dini-siyasi meşruiyetle bölgedeki önemli bir güç olarak öne çıkmaktaydılar. Safevilerin ise dini otoritelerini imamet ve kurtarıcılık gibi unsurlar etrafında pekiştiriyorlardı. Bu iki güçlü meşruiyet zemini, Memlûk otoritesinin tarihsel sürekliliğini tehdit eden iki büyük unsur haline gelmiştir.²¹⁵ Dolayısıyla, Kansu Gavri de kendi iktidarının meşruiyetini sadece iç kamuoyuna değil, bölgedeki rakip güçlere karşı görünür ve ikna edici biçimde inşa etmeye çalışmıştır.

Bu siyasi ve ekonomik sorunlar ortamında Kansu Gavri'nin meclislerinde meşruiyet ve otoriteye yönelik ne tür söylemlere başvurulduğuna ve sultanın nasıl konumlandırıldığına yakından bakmak gerekir. Bu çerçevede *Nefâ'is*'te meşruiyet ve otorite söylemlerine dair dikkat çeken olaylara ve konuşmalara tesadüf etmekteyiz. 1505 senesinin Cemâziyelevvel ayının on ikinci meclisinde Şerîfî'nin "Çerkes nedir?" sorusuyla başlayan meşruiyet konusu, Receb ayına kadar muhtelif meclislerde sürmüş ve meşruiyet meselesi çeşitli bağlamlarda tartışılmıştır.

Şerîfî'nin "Çerkes nedir?" sorusu ve Kansu Gavri verdiği cevaplar onun meşruiyetini tarihsel ve kutsal bir soyla temellendirmektedir, bu soruya yanıt olarak Kansu Gavri şöyle demiştir:

"Mevlana sultan dedi ki: Çerksin aslı Sarkestir (صارکس); Gassaniler, Ömer ibnü'l-Faruk (Allah ondan razı olsun) halifelîği zamanında Müslüman oldular ve Hacca gittiler.

²¹³ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 797–799.

²¹⁴ Buna dair örnekler metnin ilerleyen kısımlarında yer alacaktır. İbn İyâs, *Age*, s.400.

²¹⁵ Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 800-804. Osmanlı siyaset düşüncesi için bkz, Marinos Sariyannis, *Osmanlı Siyasal Düşünce Tarihi*; çev. Çağda Türkmen, Selenge Yayınları, İstanbul 2025. Safevi siyaset düşüncesi için bkz, Sarah Mortimer, *Reformation, Resistance, and Reason of State*, Oxford Üniverstiy Press, Oxford 2021, s. 111-134.

Sultanları tavaf yaparken bir fakir ona çarpıp yere düştü ve öldü; fakirin yakınları gelip katilin kanını istediler, Hz. Ömer ölenin yakınlarını razı etmelerini ya da katili öldürmelerini söyledi. Fakirler sadece onu öldürmeye razı oldular. Sultan ona üç gün mühlet vermelerini isteyip o gece kaçtı. Roma İmparatoru Herakleios'a sığınıp Hristiyan oldu, Herakleios daha sonra onları Deşt diyarına gönderdi ve Çerkes onların soyundan geldi.²¹⁶

Bu anlatı, Çerkes olmayı salt etnik bir unsur olmaktan çıkarır, İslam tarihiyle ilişkilendirip tarihi bir hat içine yerleştirir. Şerîfî'nin bu soy anlatısının olduğu meclisin sonundaki hatime kısmına “Habeşli bir köle dahi hükümdar olsa ona itaat edilir.” hadisini eklemesi siyasi ve dini meşruiyetle bütünleştiren bir anlatı sunmaktadır.²¹⁷ Öte yandan meclislerin devamında bu etnik soy zincirine alternatif ve daha güçlü bir söylem söz konusu olmuştur.

Cemâziyelevvel ayında gerçekleştirilen üçüncü mecliste geçen konuşmalarda Kansu Gavri'nin verdiği cevaplarda ve yaptığı yorumlarda meşruiyet söyleminin daha güçlü bir başka ayağını görmekteyiz.

“İkinci soru: Aziz efendimizin (Hz. Muhammed'in) sıfatıyken, nasıl olurda Hz. Yusuf'un efendisine izzet vasfı yüklenmiştir, bunun hikmeti nedir ayet-i kerîmede “azizin karısı” (Yusuf Suresi 12/30-32) geçtiği şeklinde ²¹⁸ Mevlâna sultan: “أَكْرَمِي مَنُوبِيْهٖ” /Ona kıymet ver iyi bak” (Yusuf Suresi 12/21)²¹⁹ sözündeki Hz. Yusuf'u yüceltmeye binaen, onun (Hz. Yusuf'un efendisinin) izzet derecesine ulaştığını belirtmiştir.”

Bu açıklamada, Yusuf kıssası üzerinden yürüyen temsil zinciri, sultanın kendi konumunu Hz. Yusuf ile doğrudan özdeşleştirmese de bu anlatılar etrafında yükselen siyasi anlam kurgusu inşa eder. Zikredilen ayette, Hz. Yusuf'un efendisi karısına hitaben onun değerli bir misafir olduğunu ve özenle ağırlanmasını gerektiğini söyler. Kansu Gavri, buradaki muameleye dikkat çekerek, Hz. Yusuf'un efendisinin de böylece izzet makamına ulaşmış olduğunu ifade eder. Bu çerçevede Kansu Gavri, bu sıfatın taşıyan figürün, Allah tarafından yüceltilmiş meşru bir sıfat olduğunu savunur. Kansu Gavri Kur'an'daki anlatıya dokunarak kendi lehine siyasi bir yorum yapmaktadır. Hz. Yusuf'un kıssasındaki konumlara ve vasıflara dair yaptığı bu yorum üzerinden kendi otoritesine dayanak oluşturacak alternatif anlatılar oluşturmaktadır.

²¹⁶ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 200.

²¹⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 201.

²¹⁸ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr.206-207.

²¹⁹ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr 206-207.

Yine Hz. Yusuf’la alakalı sorular sorulmaya devam edilir bu sefer şöyle bir soru yöneltilir:

Üçüncü soru: Hz. Yusuf saltanat makamına ulaştı mı ulaşmadı mı? Evet, delil olarak ‘Rabbim! Bana iktidar verdin’ sözü getirildi; fakat bu delilin zayıflığı açıktır (Yusuf suresi 12/101).²²⁰

Bunu devamında Kansu Gavri, Mısır hükümdarının 12 yıl boyunca Habeş topraklarında kaldığı, bu süre zarfında üzerine Hz. Yusuf’un onun yerine Mısır’ı yönettiği ve bu esnada ülkede hiçbir şeyin değişmeyip eski düzenin devam ettiğine yönelik bir hikâye anlatır.²²¹ Burada vekaleten kalsa bile Hz. Yusuf’un yönetsel kabiliyeti ve onun varlığıyla düzenin korunduğuna işaret söz konusudur. Bu anlatıda doğrudan dile getirilmese de Kansu Gavri’nin kendisini Hz. Yusuf gibi istikrar sağlayan ve hükümdarlık kudretine sahip biri olarak konumlandığı düşünülebilir.

Cemâziyühahir ayının on birinci meclisinin hatime kısmında yer alan pasajda iki önemli noktaya temas edilmektedir. Kureyş soyundan gelmenin zorunlu olmadığına ve buna oluşturulan alternatif kutsal soy zinciri dikkat çekmektedir.

“Feridun dedi ki: Hükümdar tam bir ahlak üzerine olmalı, büyük bir güce ve kuvvete sahip, yüksek sesli olmalıdır; çünkü bu, ruhlara nüfuz eder, boyu uzun olmalı organları ve duyuları sağlam olmalıdır. Acemler (İranlılar), sultanlarının suretlerini ve tarihî olaylarını evlerinin duvarlarına çizerlerdi; onların hatırasını ölümsüzleştirmek için. Bu durum, yüce Muhammedî şeriate (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) uygundur. Nitekim şöyle demişlerdir: İmamda bulunması gereken şart şudur: akıllı, bâliğ, Müslüman, hür, erkek, çalışkan, cesur, görüş sahibi, kifayet, duyan, gören, nâtık, azaların sağlığı, kureyşi olması; kureşilik yoksa bu şartları taşıması yeterli, eğer bulunmazsa, (o zaman) İsmail’in soyundan biri (olmalıdır), Eğer (gerekli nitelikleri taşıyan) kimse bulunmazsa, bu vasıfları taşıyan bir Acem (yani Arap olmayan) kimse yönetici (veya imam) yapılır veya İshak’ın soyundan olmalı, çok şükür Çerkesler İshak soyundan gelip bu şartları taşıyorlar, ve çok şükür ki bu şartlar Kansu Gavri’de mevcuttur.”²²²

Burada Kansu Gavri’nin otoritesi ve meşruiyeti için zikredilmiş birkaç söylem söz konusudur. Bu pasajda dikkat çeken ilk şey imamette en önemli nitelik olan Kureyş nesebinin listenin sonuna alınmış olmasıdır. Pasajda önce akıl, cesaret, dirayet, fiziksel yeterlilik ve liyakat gibi bireysel vasıflar zikredilmiş; ardından Kureyşilik şartı bu

²²⁰ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 207.

²²¹ *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 206-207.

²²² *Nefâ’is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 226-227.

sıralamanın sonunda yer almıştır. Burada, geleneksel hilafet anlayışında merkezi konumda olan Kureyşîliğin, belirleyici değil tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dahası Kureyşîliğin mevcut olmadığı durumlar için bir dizi alternatif soy silsilesi önerilmiş, sırasıyla Hz. İsmail'in soyundan gelenler, onlardan da kimse bulunmazsa Acemlerden ya da Hz. İshak'ın soyundan gelenler yönetime uygun görülmüştür. Bu bağlamda Çerkeslerin Hz. İshak'ın soyuna bağlanması, yalnızca etnik bir kökene işaret etmekten öte sultanın meşruiyetini ilahi bir soya nispetle temellendirilmesi anlamına gelir. Zira Hz. İshak, tıpkı Kureyşlilerin dayandırdığı İbrahimî soydan gelen Hz. İsmail gibi, peygamberler silsilesine mensup bir peygamberdir. Böylece Çerkeslerin, Hz. Yusuf'un da atası olan Hz. İshak'a nispet edilmesi, Kureyş anlatısına bir alternatif oluşturur ve bu alternatifi ondan aşağı görmeyen bir kurguyu yansıtır. Şerîfi'nin bu anlatıyla temellendirme biçimi, hem Kansu Gavri'nin siyasi otoritesini kutsal bir soya dayandırarak güçlendirmekte hem de dönemin meşruiyet söyleminde soyun nasıl yeniden işlevsel kılındığını göstermektedir.

Pasajda dikkat çeken bir diğer nokta, Hz. Yusuf ile Kansu Gavri arasında kurulan örtük paralelliktir. Bilindiği üzere Hz. Yusuf da Mısır'a köle olarak getirilmiş, ardından hikmeti, feraseti ve ahlaki olgunluğuyla sarayda yükselmiş ve nihayetinde devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. Aynı biçimde Kansu Gavri de Mısır'a köle olarak gelmiş, zamanla Memlûk hiyerarşisi içinde yükselmiş ve sultanlık makamına ulaşmıştır. Bu ortak anlatı, benzer bir yaşam seyriyle sınırlı kalmayıp soy üzerinden kurulan kutsallıkla birleştiğini ve Sultan Gavri'nin iktidarının hem tarihsel hem de dini bakımdan meşru görülmesini sağlayan güçlü bir temsile dönüşür. Dolayısıyla Hz. Yusuf'a eklemlenme hem sosyal yükselişin meşruiyetini hem de ilahi iradeye uygunluğu ima eden çok katmanlı bir temsildir.²²³

Nefai's'teki hilafet tartışmalarının ve meşruiyet tartışmalarının yürütüldüğü cemeziyelahir ve recep ayı meclislerinde, Sultan Kansu Gavri'nin otoritesinin ve meşruiyetinin katılımcılar tarafından tartışıldığını görmekteyiz. Özellikle kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz Ümmü Ebu'l Hasan isimli katılımcının çıkışları, sultanın meşruiyeti, hükümdarlığın Abbasi hilafetiyle ilişkisi ve hilafet sembolizmi üzerine yapılan yorumların merkezindedir. Kim olduğu hakkında net bir bilgiye sahip olamadığımız bu şahıs meclis metni boyunca üç farklı şekilde zikredilmiştir: Ummu Ebu'l Hasan, Ummu Ebi'l-Hasan ve Ummu el-Hasan şeklinde. Bunun yanında bir meclis

²²³ Özgür Kavak, *Memlûkler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş*, s. 181-228.

sohbetinde Kansu Gavri Ummu Ebu'l Hasan'a Ahmed ismiyle hitap etmiştir.²²⁴ Bir başka yerde Kansu Gavri Ummu Ebu'l Hasan'a siyah baş (راس اسود) diye hitap etmiştir.²²⁵

Ümmü Ebu'l Hasan isimli bu katılımcının şu sözleri mecliste büyük yankı uyandırır. “Sultan hilafet hilati veya hırkası giymediği sürece Müslümanların nikahı sahih olmaz ve doğan çocuklarda evlâd-ı zina olur. Hz. Abbas'ın rivayet ettiği hadisine ne diyorsunuz? Hilafet, sende ve senin çocuklarında kıyamet gününe kadar devam edecektir.” bu sözler, mecliste bir anda tartışma ortamı oluşturur. Kansu Gavri bu aşamada söylenenlere karşı sessiz kalırken Şerîfi ilk müdahaleyi yapar. Şerîfi, Hz. Abbas'ın rivayet ettiği bu hadisin mevzu yani uydurma olduğunu belirtip hilafetin veraset ile olmadığını da Hz. Ebubekir örneğiyle destekleyerek ifade eder.²²⁶ Ardından meclisteki diğer katılımcılardan Havvas el-Müezzîn isimli biri söz alır ve şunları sorar: “Ey sultanım! Hilafet hilati giymemiş sultanın ülkesinde doğan ve bu mecliste olan kimdir?” bu soru doğrudan Şerîfi'yi hedef alıyor gibi görünür ve Şerîfi soruyu sorana “Sus!” diyerek yanıt verir. Tartışmaların tırmanması üzerine Kansu Gavri, Ümmü Ebu'l Hasan'ın bu iddiaları için kanıt talep eder. Birkaç meclis sonra, Şerîfi'nin Müslümanların nikahlarının geçersizliği ve evlad-ı zina meselesi üzerine bir fetva okuduğu görülür. Fetvadaki soru şu şekildedir: “Bir adam Müslümanların nikahları ve Mısır Sultanı hazretlerinin velayeti, Abbâsî halifesi Mısır Halifesi Emîrû'l-Mü'mînîn Ya'kûb el-Müsta'sim Billâh'ın tayini (istihlâfî) olmaksızın sahih değildir derse ve bu görüşünde ısrar eder, dört mezhebin fetvasına da dönmezse, hâkim onu tazir²²⁷ edebilir mi, edemez mi?” Ardından bu fetvaya Şafi başkadısı Şeyh Burhâneddîn İbn Ebî Şerîf'in verdiği yanıt okunur: “Elhamdülillah, doğruya hidayet eden Allah'a hamdolsun. İş, o sözü söyleyenin dediği gibi değildir. Bu meselede ısrarla karşı çıkan ve inat eden kimse tazir edilir. Allah daha iyi bilir.”²²⁸ Şeyh

²²⁴ Recep ayının beşinci meclisinde Kanusu Gavri soruyor: Dilde eştaten (اشتاتن) kelimenin anlamı nedir? Ummu el-Hasan: Şüphesiz kıyamet gününde kırk gün boyunca insan menisi yağar. Ret: Ben dedim ki: Böyle sözler sultanımızın sorusuna cevap olarak asla söylenmemelidir. Kansu Gavri dedi ki: Ey Şehy Ahmed söylediklerimi ve sorduklarımı saptırmak mı istiyorsun? *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 240.

²²⁵ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 231. Ummu ebi Hasan hakkında Mauder, In the Sultan's Salon çalışmasında birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Mauder bu şahsın ismi üzerinden cinsiyetini, meclisteki konuşmaları ve tavırları üzerinden kim olabileceği ve saray içi görevini tartışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Christian Mauder, *In the Sultan's Salon*, s. 402-414.

²²⁶ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 221-225. “Umnu ebi Hasan şöyle dedi: Abbasın hadisine ne diyorsunuz: Halifelik senin ve çocuklarının arasında kıyamet gününe kadar mı? Cevap: Dedimki. Bu hadisin mevzudur. Doğru olsaydı Hz. Ebu Bekir, Abbas'ın önüne geçmezdi. Ve hilafet verasetle geçiyor olsaydı Hz. Ebu Bekir'den sonra oğlu halife olurdu.”

²²⁷ Had ve kıyas cezaları dışında yöneticinin veya hakimnin takdirine bırakılan ceza.

²²⁸ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 229-230. “Sultan hilafet meselesiyle alakalı cevabı sordu, bende ayağa kalktım ve yeri öptüm ve meclisin ortasında oturdum ve fetvayı çıkardım, içinde Yazılı olan şuydu: “Allah Teâlâ'nın rızası kendilerinden razı olsun, efendimiz ulemânın bu meseledeki görüşü nedir: Bir adam, ‘Müslümanların nikâhları ve Mısır Sultanı Hazretlerinin (Allah onu mülkünün temelleri üzerinde daim kılsın) velâyeti, Abbâsî halifesi Mısır Halifesi Emîrû'l-Mü'mînîn Ya'kûb el-Müsta'sim Billâh'ın tayini (isti hlâfî) olmaksızın sahih değildir’ derse, ve bu görüşünde

Burhâneddîn İbn Ebî Şerîf'in verdiği bu cevap kadılıkudat Abdülber b.eş-Şihne, Mâlikî kadıkudatı Şeyh Burhaneddin ed-Demiri ve Hanbelî kadıkudatı tarafından da onaylanır. Bu konuşmaların tamamından anlaşıldığı üzere, hükümdarın meşruiyeti ve hilafet ile ilişkisi sorgulanmış ve tartışılmıştır.

Halifenin onayı olmadan veya direkt olarak halifelik şartları taşımadan sultan olunamayacağı ve buna bağlı olarak Kansu Gavri'nin otoritesini sorgulayan bir kesim varken, onun meşruiyetini delillerle temellendiren ve onu destekleyen bir kesim de mevcuttur. İlerleyen meclislerde bu konudaki tartışmaların daha da sertleştiği ve buna paralel olarak Kansu Gavri'nin tavrının da sertleştiği görülmektedir. Nitekim Ümmü Ebu'l Hasan tartışmayı bir adım öteye götürerek bu kez şöyle der: "Mısır Sultanının dünyanın diğer sultanlarına karşı övünmesi, onun halifenin naibi olması sebebiyledir." Bu ifade Kansu Gavri'nin bir sultan olarak Abbasi halifesinin varlığıyla meşruiyet ve itibar kazandığına yönelik açık bir iddiadır. Şerîfî bu ifadeye karşılık verir: "Size bir şey daha kaldı; o da Yemen Sultanının herhangi birinin vekaleti olmaksızın bağımsız olarak hükümdarlık etmesidir. Bu durumda, gayrimeşru bir vekaletle kimse övünemez."²²⁹ Şerîfî cevabıyla, meşruiyetin yalnızca hilafet bağına indirgenemeyeceğini ve sultanın kendi otoritesinin fiili zemin üzerinden savunulması gerektiğini ileri sürer. Buradaki tartışmalar Kansu Gavri'nin entelektüel çevresindeki meşruiyet tartışmalarının çok sesli doğasını da ortaya koyduğunu eklemek gerekir. Tartışmalar sırasında Kansu Gavri bu söylemler karşısında daha aktif bir konum alır ve Memlûk Devleti tarihi için önemli bir örneğe referansla bir soru yöneltir: "el-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın hilafet kaftanının giymesi hakkında ne dersin?" Bu soruya Şerîfî cevap verir: "Bu, onların (Abbâsî halifelerinin çocuklarının) gönlünü hoş etmek içindi. Çünkü onlar Abbâsî halifelerinin evlatlarıydı ve kalpleri kırık idi. Zâhirî Melik, onları yüceltmek kastıyla onların verdiği hilatı giydi. Hilafet makamı da Sultan Baybars gibi birinin kendisinden hilat giymesiyle övündü. Fakat Sultan-ı Mısır, onun hilatıyla övünmedi."²³⁰ Bu açıklamayla hilafetle kurulan bağın sembolik bir düzeyde kaldığı, gerçek otoritenin ise sultanda olduğu belirtilmektedir, böylece meşruiyetin yalnızca hilafet temsiliyle sınırlı kalamayacağı düşüncesi güç

ısrar eder, dört mezhebin fetvasına da dönmezse, hâkim (kadı) onu ta'zir edebilir mi, edemez mi?" Şeyh Burhâneddîn İbn Ebî Şerîf cevabında şöyle yazdı: "Elhamdülillah, doğruya hidayet eden Allah'a hamdolsun. İş, o sözü söyleyenin dediği gibi değildir. Bu meselede ısrarla karşı çıkan ve inat eden kimse ta'zir edilir (cezalandırılır). Allah daha iyi bilir." Metnin sonunda ise şu ibare yer alır: "İbrâhîm b. Ebî Şerîf eş-Şâfiî (tarafından yazılmıştır)." Şeyh Kemaleddin et-Tavîl doğru buldu (onayladı); Hânefî kadılarının kadısı Kadı Abdülber b. eş-Şihne doğru buldu; ayrıca Mâlikî kadılarının kadısı Şeyh Burhâneddîn ed-Demîrî de cevabı doğru buldu; Hanbelî kadılarının kadısı da cevabı doğru buldu; yine Hânefîlerden Şeyh Bedreddin Dirî de cevabı onayladı."

²²⁹ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 220-221.

²³⁰ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr.220-221.

kazanır. Ancak Şerîfi'nin cevabı Ümmü Ebu'l Hasan'ın tepkisini çeker ve "Sen bunu Sultan Kayıtbay zamanında konuşmuş olsaydın senin boynun vurulmuştu." diye çıkışır. Bu sözlerle Kansu Gavri'nin cevabı sert olur: "Senin sözlerinin sonucu, Sultan Kayıtbay bu derecede zalim biri olduğunu söylemendir. Sen Sultan Kayıtbay'ı ne zaman gördün? Ne zaman onun meclisine girdin? Yoksa benim seni tanımadığımı mı sanıyorsun?" Sultan ardından Ümmü Ebu'l Hasan'a döner der: "Meclisin ortasında ne sebeplen oturuyorsun ve çok konuşuyorsun kalk!" Sonrasında meclise dönerek: "Şahit olun bu siyah baş Müslümanların nikahı sahih olmaz ülkede çünkü sultanları hilafet hilatini giymedi diyor ve hepsi evlâd-ı zinadır demektedir Yarın Şerîfi ile dört kadıya gidin ve şahitlik edin, her ne olursa olsun şeriat gereğince hüküm uygulanır bunu ona bildirin."²³¹ Bu noktada sınırların aşıldığı ve Kansu Gavri'nin sinirlenip doğrudan müdahale ettiği görülmektedir. Ümmü Ebî Hasan'ın meclisten kovulmuş ve fetva gereğince dört kadı huzurunda şer'i usule uygun şekilde tazir cezası verilmesine karar verilmiştir. Olayın sonunda Ümmü Ebu'l Hasan: "Ben Mısır'da ancak halifenin ataması/yetkilendirmesi olmaksızın nikahlar sahih olmaz dedim." diyerek savunma yapsa da bu açıklama Kansu Gavri'nin kararını değiştirmez.²³²

Ümmü Ebu'l Hasan'ın çıkışları hilafetin hukuki geçerliliğini yeniden gündeme taşıırken, Şerîfi ve kadıların cevaben sergilediği tutum, Memlûk siyasal pratiğinde hilafetin törensel ve simgesel bir konuma getirildiğini yansıtmaktadır. Bu noktada hilafet, artık doğrudan yönetme yetkisi veren bir merci olmaktan çıkmış; sultanın otoritesine itibar kazandıran tarihsel bir gölgeye dönüşmüştür. Bu yönüyle meclislerde süregelen tartışmalar fıkhi polemikler ve sultanın meşruiyetini yeniden üretme sürecinin bir parçasıdır. Özellikle Ümmü Ebî Hasan'ın ifadeleri Kansu Gavri'nin meşruiyetinin halifeye bağlı olduğu iddiasıyla onun bağımsız bir otoriteye sahip olmadığını ileri sürer. Tüm bu sözler hem doktriner bir sorgulamaya hem de siyasi bir meydan okumaya dönüşür. Kansu Gavri'nin hilafet kaftanı ve Baybars örneği üzerinden başlattığı sorgulama kendi otoritesini Abbasi halifesiyle kurulan bağ üzerinden değil, Memlûk geleneği ve fiili hükmetme yetkisi üzerinden meşrulaştırma çabasına işaret eder.

²³¹ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 220-222.

²³² *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr.222-223.

Kansu Gavri ve İlmî Meşruiyet

Nefâ'is'te yer alan anlatılar Kansu Gavri'nin hükümdarlık temsilinin entelektüel, siyasi ve ahlaki katmanlardan oluşan çok yönlü bir anlatıya sahip ve yapı içerisinde inşa edildiğini göstermektedir. Özellikle soru-cevap düzeni üzerinden gelişen bu sohbet meclislerinde Kansu Gavri'nin hem soru yönelten hem de cevap veren ve yer yer de tartışmalara katılan bir figür olarak yer alması, onu meclis yöneticisi yapmakla kalmaz aktif bir entelektüel katılımcı ve bilginin yeniden üretilmesinde yönlendirici olduğunu ortaya koyar.

Nitekim *Nefâ'is*'e bakıldığı vakit düzenlenen meclislerde sultanın gerek yönelttiği gerekse cevapladığı sorular, onun İslami ilimlere ve Arap diline hâkim olduğunu göstermektedir. Kansu Gavri mecliste sorulan sorulara verdiği cevaplarda ve konulara yaklaşım tarzında bu ilimleri yorumlayan ve sorulara çözüm üreten bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 911 (1505) yılının şevval ayının beşinci meclisinde şöyle bir soru yöneltiyor: “Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Her önemli iş ki, bismillah ile başlamazsa bereketsizdir. Yine buyurmuştur: Her önemli iş ki, elhamdülillah ile başlamasa o da eksiktir. Ancak bir işe başlamak yalnızca biriyle olabilir. O halde bu iki hadisin arasında nasıl bir uyum kurulabilir?” Cevap olarak “Mevlânâ Sultan şöyle demiştir: Buradaki başlangıçtan murat ister hakiki ister izafî olsun, genel anlamda bir başlangıçtır. Bismillah ile başlamak hakiki bir başlangıçtır; elhamdülillah ile başlamak ise izafî bir başlangıçtır.”²³³ Bir diğer örnekteyse, 911 (1505) yılının safer ayının dokuzuncu meclisinde şöyle bir konu konuşulmuştur: “Fıkıh kitaplarında taharetin (abdestin) farz olduğuna dair delil, yüce Allah'ın Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi yıkayın...(Maide,5/6) şeklinde devam eden ayetidir. Şu şüphesizdir ki, bu ayet Medine döneminde inmiştir; hâlbuki namaz Mekke'de farz kılınmıştır.” Bunun üzerine Kansu Gavri, “Başka delillerle farz kılınmış olması mümkündür. Delillerin çokluğu da caizdir. Dolayısıyla taharetin önce bir hadisle farz kılınmış, sonra da ayetle pekiştirilmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple fakihler ya ayet olduğu için ya da kesin delil olduğu için ayeti zikretmişlerdir.” şeklinde cevap vermektedir.²³⁴ Bir başka örnekteyse, 911 (1505) yılının Şevval ayının birinci meclisinde şöyle bir soru yöneltiyor: Dünyayı sevmenin her günahın başı olduğu ve dünyayı terk etmenin her ibadetin başı olduğu rivayet edilmiştir. O halde (Hz.) Yusuf ve (Hz.) Süleyman'ın aleyhimesselem dünyayı istemelerinde hikmet

²³³ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 27.

²³⁴ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 104.

nedir? Cevap olarak Kansu Gavri şunu söylemektedir: Onlar, dünyayı dinin güçlenmesi için istediler. Çünkü dinin güçlenmesi dünyaya bağlıdır zira dünya, ahiretin tarlasıdır.²³⁵ Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman'ın dünyevi taleplerini dinin güçlenmesiyle ilişkilendiren bu değerlendirmesinde, peygamber efendimizin hadisi üzerinden yaptığı yorumla dünya ve ahiret ilişkisine dair tasavvufi bir anlayışla cevap vermektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Kansu Gavri Arap dilinin inceliklerine sahip, fıkhi meseleleri akıl yürüterek değerlendiren bir sultan olarak öne çıkmaktadır.

Kimi meclislerde Kansu Gavri, soru cevap kısımlarını zaman zaman yetersiz ve hatalı bularak tartışma ortamı oluşturmakta ve verdiği bazı cevaplar ise dönemin önde gelen alimlerinden Celaladdin Süyuti (ö.1505) ve Şafi başkadısı Burhaneddin İbn Ebi Şerif (ö.1517) gibi isimlerden takdir görmektedir.²³⁶ 911 (1505) yılında râbiülevvel ayının onuncu meclisinde Kansu Gavri mecliste bulunan ve kimliğini tespit edemediğimiz Şeyh Abbas isimli birine şöyle bir soru yöneltiyor: “Çıplak bir kimsenin namazı konusunda ne dersin? Rükû ve secde etmesi farz mı yoksa ima (işaretle) kılsa yeterli mi?” Şeyh Abbas: Ona rükû ve secde farzdır, ima yeterli değildir,” diye cevap vermektedir. Bunun üzerine Kansu Gavri Şeyh Abbas'ın verdiği cevabı yanlış bulup, “Yanıldın; çünkü Hanefi alimleri, avret mahallinin örtülü olmaması durumunda imanin yeterli olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Zira şartın bulunmaması hükmün de bulunmamasını gerektirir.”²³⁷ Bir başka meclisteyse Kansu Gavri'nin Hz. Muhammed'e salat ve selamla alakalı şöyle bir tartışma başlattığını görmekteyiz. “Salat, Allah'tan bir rahmettir; müminlerden ise bir duadır. Dolayısıyla ‘Allahümme salli ala Muhammed’ demek Allah'ım Muhammed'e rahmet eyle demektir. O halde kendisi alemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygambere bizim rahmet dilemeyi talep etmemiz nasıl caiz olur? Kaldı ki, soran kişinin mertebesinin soru sorduğu kişiden daha üstün olması gerekmektedir.” Kansu Gavri şu ifadelerle devam etmektedir: “Aslında biz, Peygamber efendimize salat okurken gerçekte kendimiz için dua etmiş oluruz. Hiç şüphe yok ki, Peygamber efendimiz bizim salatımıza muhtaç değildir. Bizim ona salat getirmemizden maksat ümmetinin derecesinin yükselmesini talep etmektir. Nitekim, salavatın faziletine dair pek çok hadis bu anlamı teyit etmektedir.” Şerîfi metnin devamında mecliste bulunan Burhaneddin İbn Ebi

²³⁵ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 21.

²³⁶ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 7.

²³⁷ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 165.

Şerîf'in ve Şeyh Celâleddin Süyûti'nin bu cevabın son derece güzel ve yerinde olduğunu belirttiklerini kaydetmiştir.²³⁸

Bu örnekleri göz önüne aldığımızda Kansu Gavri'nin meclis esnasında hem yönlendirici hem konuşulan ve tartışılan meselelere hâkim hem de bilgiyi yeniden üreten bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Meclis esnasında Kansu Gavri'nin sorduğu sorular ve verdiği cevaplar bir nevi bilgiyi (hakikati) kurma ve yorumlama eylemidir. Onun tartışmaları başlatması bilgiyi sorgulaması veya pekiştirmesi anlamına gelmektedir. Sultan Gavri, mecliste mevzu bahis olan ilimlerle alakalı konuları yorumlayan ve çözüm üreten bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Celâleddin Süyûti ve Burhaneddin İbn Ebî Şerîf gibi dönemin önde gelen âlimlerinden verdiği cevaptan dolayı takdir görmesi bilgi temelli otoritesini ve iktidarının meşruiyetini pekiştirir. Kansu Gavri'nin bu soru-cevap ve tartışmalar üzerinden kurmuş olduğu otorite kendini meclislerde nasıl konumlandığıyla da alakalıdır. O kendini bilgi üzerinde hâkim otorite olarak görmektedir. Kansu Gavri'nin bu meclislerde sorduğu sorular ve verdiği cevapların, Şerîf'in eserinin mukaddimesinde ve metninde onun için kullandığı "âlim sultan" nitelendirmesiyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Şerîf'in söylemi meclislerdeki olaylarla pekiştirilmiştir.

Mecliste geçen anlatılarda, Kansu Gavri'yi ilmî bir tartışmacı ve siyasi ahlaka dair mesajlar veren ve temsil eden bir sultan olarak da görmekteyiz. Özellikle nasihat ve hikmet içeren söylemlerinde klasik İslam siyaset düşüncesinde vurgulanan edep, akıl, ilim ve güzel konuşma gibi kavramlar öne çıkar. Örneğin 1505 senesinde Rebiülahir ayının bir meclisinde Sultan Kansu Gavri bir hikâye anlatmaktadır: "Dünyada edepten daha değerli bir şey yoktur, edep bir mücevherdir ve akıl da onun cevheridir. Bu yüzden, Sultan Mahmud, İyas Has ile bir satranç oynadı. Ona şöyle diyordu: 'Ey oyunun efendisi! Ey oyunun emiri!', İyas şaşkınlıkla dedi ki: 'Ey Sultanım! böylesine yüceltmeye layık değilim' Sultan ona şöyle dedi: Amacım, dilimi güzel konuşmaya alıştırmak ve çirkin konuşmadan kaçınmaktır."²³⁹ Kansu Gavri burada yöneticiliğin ahlaki temeller üzerine oturtulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu tür söylemler, Kansu Gavri'nin bu söylemleri aktaran ve onu anlamlandıran; tavsiye eden ve değer dünyasına yerleştiren bir sultan olduğunu göstermektedir.

²³⁸ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 7.

²³⁹ *Nefâ'is*, Sultan III. Ahmet 2680 vr. 157.

Değerlendirme

Nefâ'is'te yer alan meclis metinleri, Kansu Gavri'nin hükümdarlığının siyasal, entelektüel ya da dini bir zeminde ve tüm bu alanların kesişiminde şekillenen çok katmanlı bir meşruiyet stratejisine dayandığını ortaya koymaktadır. Şerîfi'nin sultana dair kullandığı unvanlar, hatime bölümlerindeki temsil yüklü anlatılar, meclisteki sohbetlerde açığa çıkan hilafet ve soy tartışmaları, sultanın Hz. Yusuf ile kurduğu örtük bağlar ve nihayetinde bilginin yönlendirici rolü, Sultan Gavri'nin hem ilim hem de otorite alanında konumunu güçlendirmeye çalıştığını göstermektedir. Özellikle meclislerdeki soru-cevap düzeninde Kansu Gavri'nin aktif biçimde yön veren, bilgiyi yorumlayan, hatta dönemin önde gelen âlimleri tarafından takdir edilen bir figür olarak öne çıkması onun ilmi otoriteyi ve bilgi yoluyla siyasi meşruiyetini pekiştirdiğini de göstermektedir. Sultan Gavri'nin hilafete dair yürütülen tartışmalarda hem sembolik hem tarihsel hem de kutsal soy zincirleri üzerinden kendini konumlandırması; ayrıca Hz. Yusuf'un anlatısı, imamet şartları, Kureyşli olmanın yeniden yorumlanması gibi temalar etrafında farklı meşruiyet anlatılarını bir arada kullanması, çok yönlü bir temsil stratejisinin bilinçli bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu noktada Talal Asad'ın otoritenin söylemle kurulduğuna dair yaklaşımı, bu metni sadece edebi ya da tarihi kaynak olmaktan çıkararak, sultanın otoritesini üretip temsil eden bir iktidar pratiğine dönüştürür. Asad'a göre dini ya da siyasi otorite hazır bir hakikat üzerine bina edilmez; aksine belirli söylemsel bağlamlar içinde, tarihsel olarak üretilir ve yeniden biçimlendirilir.²⁴⁰ Sultan Gavri'nin meclislerdeki entelektüel ve ahlaki performansı, bu anlamda bir sohbet meclisinin bizzat sultanın kendi otoritesini bilgi, soy, din ve ahlak üzerinden yeniden tanımladığı bir yerdir. Sözün, yazıya geçirilerek kalıcı hale geldiği bu metin, Asad'ın ifadesiyle “neyi doğru, geçerli ve meşru olarak söylemeye yetkili olduğuna dair iktidar ilişkisine girer.”²⁴¹ Bu bağlamda *Nefâ'is*, sultanın konuştuğu temsil edildiği, savunulduğu ve kurucu biçimde yeniden üretildiği bir metin olarak değerlendirilmelidir. Böylece Kansu Gavri'nin otoritesi, hilafet kaftanının ötesine geçen; bilgiyle kurduğu ilişki, temsil yetisini ve dilsel hakimiyetiyle inşa edilen çok boyutlu bir meşruiyet tahayyülü içinde anlam kazanır.

²⁴⁰ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993, s. 43–54.

²⁴¹ Talal Asad *Age.*, s. 20–21. Dini söylemin “kimin neyi ne şekilde söylemeye yetkili olduğuna” dair ilişkileri belirlediği yönündeki değerlendirmesi için bkz. Talal Asad *Age.*

SONUÇ

Memlûk Devleti'nin son döneminde hüküm süren Sultan Kansu Gavri, siyasi ve askeri kimliğinin yanı sıra entelektüel yönüyle de öne çıkan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tez çalışması, onun saltanatını ve meşruiyet inşasını sohbet meclisleri ve entelektüel faaliyetleri üzerinden ele alarak Memlûk siyasi kültürüne ve temsillerine ışık tutmayı amaçlamıştır. Çalışmanın bulguları, Kansu Gavri'nin hem siyasi otoritesini pekiştirmek hem de kültürel mirasını kalıcı kılmak adına çok yönlü stratejiler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle tez, klasik siyasi tarih anlatılarının ötesine geçerek bir hükümdarın faaliyetlerini, siyasi ve entelektüel bağlamda tartışmayı hedeflemiştir.

Kansu Gavri'nin hükümdarlığı, Memlûk Devleti'nin iç ve dış dinamikler açısından ciddi krizlerle boğuştuğu bir döneme denk gelmiştir. Ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlık ve dış tehditlerle mücadele eden sultan, bu zorlu koşullarda otoritesini sağlamlaştırmak için müsadere, tazminat ve vergi politikaları gibi sert önlemlere başvurmuştur. Ancak otoritesini sağlamlaştırma amacıyla siyasi ve ekonomik gücünü kullanmamış, bu uygulamaları entelektüel faaliyetler, mimari projeler ve sohbet meclisleri gibi kültürel stratejilerle de desteklenmiştir. Bu çerçevede Kansu Gavri, klasik bir Memlûk sultanı olmanın ötesine geçerek, bilgiyi ve estetiği iktidarın temel unsurları haline getirmiştir. Elinizdeki çalışmada Kansu Gavri'nin entelektüel faaliyetleri temele alınarak onun meşruiyetini desteklemek için kullandığı yöntemler ortaya konulmuştur.

Tezin birinci bölümünde Kansu Gavri'nin siyasi ve entelektüel portresi ele alınmıştır. Kansu Gavri'nin siyasi kariyeri, Memlûk tahtına yükselişi ve hükümdarlık yılları çok katmanlı tarihsel bağlam içinde incelenmiştir. Kansu Gavri'nin memlûk olarak saray hizmetine girişi, 15. yüzyıl sonu Memlûk siyasetindeki krizler eşliğinde ele alınmıştır. Çerkes kökenli bir memlûk olarak Sultan Kayıtbay'ın hizmetinde yetişen Kansu Gavri, uzun yıllar taşrada görev alarak yönetim tecrübesi kazanmış, sonrasında devletin merkezî yapısında yükselmiş ve altmış yaşında, emirlerin baskısıyla gönülsüzce sultan olmuştur. Sultan Gavri, kendisinden önceki sultanların çoğunun kısa sürede devrilmiş veya öldürülmüş olması nedeniyle iktidarı riskli görmüş ve sultanlık makamına isteksiz yaklaşmıştır. Tahta çıkışıyla birlikte, onu bekleyen temel meseleler; hizipleşmiş emîr çevresi, cülbanın disiplinsizliği, halkı ezici vergi politikaları, ekonomik sorunlar ve kırsal bölgelerdeki Arap kabilelerinin isyanları olmuştur. Bölümde Gavri'nin mali politikaları detaylandırılmış, özellikle müsadere, tazminat cezaları, yeni vergiler

uygulamaları ve vakıf gelirlerinin yeniden düzenlenmesi gibi uygulamalar hem hazinenin toparlanması Kansu Gavri'nin rejiminin hem sürekliliğini sağlamak hem de siyasi kontrolü elde tutmak amacıyla geliştirdiği araçlar olarak okunmaktadır.

Askerî politikalar açısından Kansu Gavri, klasik Memlûk süvari geleneğini muhafaza etse de dönemin değişen savaş teknolojilerine kayıtsız kalmamış, et-Tabaka el-Hâmise adını verdiği tüfek kullanan yeni bir birlik kurmuştur. Ancak bu birliğin kurumsallaşamaması ve geleneksel askeri elit tarafından küçümsenmesi, reformların sınırlı kalmasına neden olmuştur. Öte yandan Portekiz tehdidine karşı Hint Okyanusu'nda deniz kuvvetlerini güçlendirme, Osmanlı ve Safevî yayılmacılığına karşı ise temkinli ve dengeleyici bir siyaset izleme çabaları onun dış politikasını şekillendirmiştir. Kansu Gavri'nin dış tehditlerle başa çıkmak üzere geliştirdiği diplomatik dil ve stratejiler (örneğin Safevîler ile mektuplaşmalar, elçi krizleri, meydan törenleri), siyasi bir denge arayışına işaret etmektedir. Ancak bu denge, 1514 Çaldıran Savaşı sonrası çökmüş ve Osmanlı-Memlûk ilişkileri savaşa evrilmiştir. 1516 Mercidabık Savaşı'nda Memlûk ordusunun Osmanlı ordusu karşısında aldığı yenilgi, Kansu Gavri'nin hem siyasi hem de fiziksel olarak çöküşünü getirmiştir. Onun ölümüyle birlikte Memlûk Devleti de tarih sahnesinden silinme sürecine girmiştir. Bu bölüm, Gavri'nin kriz anlarında gösterdiği yönetsel reflekslerin zorunluluk değil, rasyonel ve stratejik tercihler olduğunu vurgulamakta, onu klasik Memlûk sultan tipinden daha ileriye taşıyan yönlerini açığa çıkarmaktadır.

Bu bölümün ikinci alt başlığında Kansu Gavri'nin entelektüel kimliği, onun sadece bir hükümdar olarak değil, aynı zamanda bir şair, mimari faaliyetler ve fikir üreticisi olarak temsil edildiği anlatılar üzerinden tartışılmaktadır. Kansu Gavri'nin şahsi üretimi (şiiir), tercüme faaliyetleri, ilmi sohbet meclisleri ve inşa ettiği estetik mekânlar üzerinden onun entelektüel yönü çok boyutlu biçimde analiz edilmektedir. Öncelikle Kansu Gavri'nin çok dilli şiiir pratiği öne çıkmaktadır. Hem Türkçe hem Arapça hem de Farsça şiiirler kaleme alan sultanın edebi kimliği bireysel zevkin ötesinde, entelektüel temsil stratejilerinin bir parçası olarak okunur. Onun divanları ve muvaşşahları, çağdaşı diğer sultanlarla (örneğin II. Bayezid, Şah İsmail, Babür) kıyaslanarak değerlendirilmektedir. Üç dilde şiiir yazabilen bir Memlûk sultanı olması onu çağdaşı sultanlarla aynı düzlemde bir entelektüel figür haline getirir.

Bölümde Kansu Gavri'nin sohbet meclisleri özel bir önemle ele alınmaktadır. Kaledaki Duhayşa Salonu'nda gerçekleştirilen bu meclislerde hadis, fıkıh, tarih ve şiiir

kitapları okunmakta; ilmî, edebî ve bazen siyasi meseleler tartışılmaktadır. Sultan Gavri, pasif bir dinleyici olmaktan ziyade yorumları ve sorularıyla aktif bir katılımcıdır. Bu meclisler onun sultani meşruiyetini pekiştirme, ulema ile ilişki kurma ve entelektüel otoritesini inşa etme alanlarıdır. Christian Mauder'in belirttiği üzere bu meclisler, entelektüel temsilin hem performatif hem de politik araçlar olarak işlediği mekânlardır.

Ayrıca Kansu Gavri'nin Farsçadan Türkçeye tercüme ettirdiği Şehname çevirisi üzerinden onun edebi meşruiyet stratejisi çözümlenir. Kansu Gavri, eserin çevirmeni Şerifi ile yaptığı manzum diyalogunda, adını zamanla birlikte yaşatmak ve ardında bir yadigâr bırakmak istediğini söyler. Bu çeviri edebi ve siyasi bir temsildir.

Son olarak mimari faaliyetler, Kansu Gavri'nin entelektüel ve estetik dünyasının mekâna dökülmüş somut yansımalarıdır. Özellikle Kahire Kalesi'nin eteğinde kurduğu ve cennetsel bir imgelemlerle bezenmiş olan Meydan yapısı askeri tatbikat alanı olmayıp aynı zamanda bir *bahçe-i saltanat* olarak cennet temsiline dayalı siyasi temsil alanıdır. Meydan'da kurdurduğu taht (dikka), çevresindeki kuşlar, bahçeler ve su düzenekleri, İslamî cennet tasavvurunun dünyevî karşılığı ve sultanın siyasi kudretinin estetik sahnesi olarak yorumlanır. Bu bölüm, Gavri'nin şiir, çeviri, ilim meclisi ve mimari üzerinden entelektüel meşruiyet ürettiğini, bu üretimin klasik sultan tasvirini aşarak çok katmanlı bir entelektüel figür ortaya çıkardığını göstermektedir.

İkinci bölüm kapsamında incelenen meclis metinleri, Kansu Gavri'nin sarayında düzenlenen sohbet meclislerini birer tarihî kayıt, bilgi, iktidar ve temsil ilişkilerinin kesişiminde yer alan metinsel alanlar olarak değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu çerçevede *Nefâ'is*, *Kevkeb* ve *Ukud* adlı üç eser anlatımlarıyla Kansu Gavri'nin hükümdarlık meşruiyet tahayyülünün nasıl inşa edildiğine ışık tutar niteliktedir.

“Meclis” kavramı, İslam düşünce geleneğinde bir oturma yapısı fiziksel alanı ve siyasî, ilmî ve tasavvufî söylemlerin oturma yapısı fiziksel alanı olarak ortaya çıkmıştır. Erken dönemlerden itibaren siyasi kararların, ilmi tartışmaların, zikirlerin ve edebi sohbetlerin yapıldığı meclisler, İslam medeniyetinin kamusal alan inşasında önemli bir yere sahiptir. Bu çok katmanlı gelenek, Memlûk sarayında Kansu Gavri'nin sohbet meclislerinde temsilî bir yoğunluk kazanmıştır.

Kansu Gavri'nin sarayında tertip edilen bu meclisler; ulema, kadı, şair ve sâfîleri bir araya getirmekle kalmamış, sultanın doğrudan katılımıyla entelektüel bir ortam oluşturmuştur. *Nefâ'is*'te Şerifi, kimi zaman soruları soran, kimi zaman cevaplayan olarak

Kansu Gavri'yi doğrudan merkeze yerleştirirken; *Kevkeb* ve *Ukid* gibi eserlerde de benzer biçimde onun bilgi üretimindeki konumu sürekli vurgulanmaktadır. Bu meclislerin kaydedilmesindeki temel motivasyon, bilgiyi muhafaza etmek ve Sultan'ın kudreti ve hikmetini ortaya koymaktır.

Her üç eser, klasik İslam yazım geleneğine uygun biçimde Allah'a ve Peygamber'e dua ile başlayan mukaddimelerinde, ardından gelen bölümlerde Kansu Gavri'yi methetmekte ve onu âlim, ârif, faziletli bir hükümdar olarak tasvir etmektedir. Bu tasvirlerde dikkat çeken ortak söylemsel strateji, meclislerin ve orada üretilen bilgilerin, inciler, mücevherler, ışıltı saçan hikmetler gibi metaforlarla süslenerek anlatılmasıdır. Sultan'ın meclisi ise fazilet sahibi kimselerin toplandığı, karanlıkları aydınlatan bir güneş gibi resmedilen bir bilgi merkezi olarak yüceltilmektedir.

Bu noktada Foucault'nun bilgi ve iktidar ilişkisine dair analizleri açıklayıcıdır. Gavri'nin meclisleri ilmin icra edildiği yerler ve iktidarın temsil ve tahkim edildiği mekânlardır. Burada bilgi üretimi, siyasi otoriteye epistemik bir meşruiyet kazandırma aracı olarak devreye girmektedir. Bourdieu'nün "sembolik sermaye" kavramı bağlamında bakıldığında, müelliflerin sultanın çevresinde üretilen bilgileri "nadir inciler" olarak adlandırmaları, bu bilgileri estetik birer unsur, seçkin ve kudretli bir değer olarak sunmalarını sağlar. Bu metinler, sultanın kudretini entelektüel sermaye üzerinden inşa eden yazılı hafıza alanlarıdır.

Öte yandan meclislerde yer alan ifadeler, Kansu Gavri'yi "âriflerin sultanı", "hakikatin imamı", "Yusuf'un mirasçısı" gibi unvanlarla yüceltilmiştir. Bu temsiller, Sultan Gavri'yi İslam siyasi düşüncesinde bir yönetici hilafeti fiilen temsil eden bir figür haline getirir. Özellikle Hz. Yusuf imgesi, Kansu Gavri'nin meşruiyetini hem kutsal bir peygamberin mirası hem de Mısır'ın yerli tarihsel hafızası üzerinden güçlendirmektedir. Hz. Yusuf gibi bir zamanlar köle olan ve sonra Mısır'ın yöneticisi haline gelen Kansu Gavri, bu kıssa üzerinden doğrudan sembolik ve dini bir değer kazanır.

Öte yandan Kansu Gavri, Gazneli Mahmud, Büyük İskender, Çin ve Hint hükümdarları gibi İslamlaşmış figürlerle birlikte zikredilerek evrensel bir hükümdarlık idealine yerleştirilir. Mauder'in bu figürlerin gayrimüslim oluşuna yaptığı vurgu, İslam tarih yazımında bu şahsiyetlerin yüzyıllar içinde İslami değerlerle bütünleştiği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu figürler, tarihsel şahsiyetler olmanın yanında İslamî erdemlerle yeniden tanımlanmış İslami hükümdarlık tipolojisinin parçası haline gelmiştir. Bu

anlamda Gavri’de adaletin, hikmetin, kudretin ve kutsiyetin kesişiminde yükselen bir sultan olmuştur.

İkinci bölümün ikinci alt başlığında bu meclis metinlerden *Nefâ’is*’teki meşruiyet ve otorite söylemleri mercek altına alınmıştır. *Nefâ’is* metni, Kansu Gavri’nin otoritesini meşrulaştırmak amacıyla başvurduğu temsil stratejilerinin çok katmanlı doğasını gözler önüne sermektedir. Metin, bir sohbet meclisinin kaydı ve sultanın siyasal tahayyülünü, entelektüel konumunu ve kutsal-soy temelli meşruiyet iddialarını sunan bir alandır. Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el Hüseyin’i el-Şerîfî tarafından kaleme alınan bu eser, dilsel ve yapısal yönleriyle Kansu Gavri’nin temsilini katmanlı biçimlerde kurar. Şerîfî, bir gözlemci ve sultana bağlılığını metinsel olarak inşa eden bir aktördür.

Metinde Kansu Gavri; “zamanın Süleyman’ı”, “hilafetin güneşi” gibi sıfatlarla hem dinsel hem siyasal hem de evrensel iktidar alanlarında konumlandırılmıştır. Bununla birlikte eserin yapısında yer alan “hatime” bölümleri, metni klasik siyasetname ve nasihatname geleneğine yaklaştırarak Kansu Gavri’yi ideal hükümdar nitelikleriyle bütünleştirmiştir. Her bir meclisin sonunda yer alan bu bölümler, çoğu zaman adalet vurgulu ifadelerle Sultan Gavri’nin otoritesini meşrulaştırır. Bu kısımların doğrudan mecliste dile getirilip getirilmediği belirsizdir; ancak bunların bilinçli bir temsil stratejisinin parçası olduğu açıktır.

Memlük sultanlarının genel meşruiyet sorunu, İslam siyaset teorisinin soy temelli ilkeleriyle çelişmektedir. Kureyşilik, ilim, adalet gibi geleneksel şartlar, köle kökenli Memlük sultanları tarafından doğal olarak karşılanamamak. Bu nedenle meşruiyet, fiili otorite, dini semboller, mimari projeler ve ilmi temsiller gibi araçlarla yeniden inşa edilmek zorundaydı. Özellikle hilafetin Kahire’ye taşınması, Haremeyn’in koruyuculuğu ve mezalim mahkemeleri gibi pratikler bu bağlamda ele alınmıştır.

Kansu Gavri’nin dönemi ise, bu meşruiyet krizinin hem iç hem dış faktörlerle derinleştiği bir süreci temsil eder. Osmanlı ve Safevî tehditleri, saray içi hizipler ve isyanlar Kansu Gavri’nin otoritesini sorgulatmıştır. Bu ortamda Sultan Gavri, meclislerde yürüttüğü tartışmalarda hem soy hem bilgi hem de dini temsiller üzerinden meşruiyetini kurmaya çalışmıştır. Tespitlerimize göre Sultan Kansu Gavri otorite kurgusunu üç temel temsili ekseninde şekillenmektedir.

1. Kutsal Soy Zinciri ve Tarihsel Bağlantılar Yoluyla Meşruiyet

Kansu Gavri Çerkes kökenini İslam tarihiyle ilişkilendiren anlatılar, onun etnik kökenini dini bir soy zinciriyle meşrulaştırmıştır. Bu temsili strateji, Hz. İshak soyuna dayandırılarak ilahi bir meşruiyet hattı oluşturulmuş ve Kureyş vurgusunu gölgede bırakacak şekilde yeni soy anlatısı üretilmiştir. Aynı zamanda Hz. Yusuf kıssası üzerinden de bir paralellik kurulmuştur. Kansu Gavri de tıpkı Yusuf gibi kölelikten sultanlığa yükselmiş, hikmeti ve düzeni temsil eden bir figür olarak sunulmuştur.

2. Bilgi Temelli Otorite ve Entelektüel Performans

Kansu Gavri meclislerde dinleyen veya yöneten bir figür olmakla beraber bizzat tartışmalara katılan, yönlendiren ve bilginin üretiminde aktif rol oynayan bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkıh, kelâm ve hadis gibi farklı alanlara dair yorumları, döneminin âlimleri tarafından takdirle karşılanmış; bu yönüyle Kansu Gavri, siyasi otoritesini ilimle pekiştirmiştir. Bu durum, meşruiyetin yalnızca kökenle olmayıp ilim ve âlim-sultan olma üzerinden de inşa edildiğini göstermektedir.

3. Hilafetle Kurulan Sembolik ve Eleştirel İlişki

Meclislerdeki hilafet tartışmaları ise, Kansu Gavri'nin otoritesini Abbasi halifesine dayandırma ya da ondan bağımsız olarak meşrulaştırma yönünde çok sesli bir zeminde ilerlemiştir. Özellikle meclisteki katılımcılardan biri olan Ümmü Ebî Hasan'ın sultanın hilafet hırkası giymemesi nedeniyle halkın nikâhlarının geçersiz olduğunu ileri sürmesi, bu tartışmayı zirveye taşımıştır. Hilafet hırkasının giyilmemesi üzerinden başlayan eleştiriler, sultanın fiilî otoritesini savunan fetvalar ve Şerîfî'nin müdahaleleriyle dengelenmiş, meşruiyetin fiilen hükmetme ve maslahat gözetme üzerine bina edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Kansu Gavri örneği üzerinden Memlûk meşruiyet kurgusunun farklı bileşenlerini eşzamanlı devreye sokan, çok yönlü bir stratejiye dayandığı anlaşılmaktadır. Bu strateji; kutsal soy anlatıları, hilafetin dönüşen konumu ve entelektüel performans gibi çeşitli öğeleri bir araya getirerek sultanın temsilini inşa etmektedir. Kansu Gavri'nin otoritesi bu anlamda siyasi bir hak ve dilsel, sembolik ve ilmi düzeyde sürekli yeniden kurulan bir meşruiyet tahayyülüdür.

Kansu Gavri'nin sohbet meclisleri ise onun entelektüel ve siyasi kimliğinin keşiştiği en önemli platformlardan biridir. *Nefâ'is*, *Kevkeb* ve *Ukûd* gibi meclis metinleri, sultanın ilmi ve edebi tartışmalara olan ilgisini belgelemenin yanı sıra, onun meşruiyetini pekiştiren söylemlerle de doludur. Kansu Gavri bir sultan ve aynı zamanda bilgi üreten

ve onu yönlendiren bir figürdür. Bu metinlerde Kansu Gavri, âlim-ârif, evrensel sultan, Müslümanların halifesi ve Hz. Yusuf'un mirasçısı gibi sıfatlarla tanımlanarak onun hem dini hem de siyasi otoritesi yüceltilmiştir. Meclislerde tartışılan konuların çeşitliliği ve katılımcıların profili sultanın bilgiyi iktidarın aracı olarak kullandığını göstermektedir.

Kansu Gavri'nin meşruiyet inşasında hilafet söylemi önemli bir yer tutar. Abbasi halifesinin sembolik varlığına rağmen, meclis metinlerinde sultanın doğrudan halife olarak nitelendirilmesi, siyasi otoritesinin dini bir çerçeveye oturtma çabasının bir sonucudur. Bu durum, Memlük sultanlarının geleneksel olarak hilafet kurumunu nasıl araçsallaştırıldığını gösterirken, Kansu Gavri'nin bu geleneğe kendi iktidarı lehine yeniden yorumladığını da ortaya koymaktadır. Ayrıca, Hz. Yusuf'un mirasçısı olma vurgusu, sultanın Mısır'ın yerel tarihiyle kurduğu bağı güçlendiren bir meşruiyet stratejisidir. Bu nokrada meclis kayıtlarında Kansu Gavri yer yer halife tabirini kullanması da dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, Kansu Gavri'nin saltanatı, Memlük Devleti'nin çöküş sürecinde bile kültürel ve entelektüel canlılığını koruduğunu göstermektedir. Onun hükümdarlık anlayışı, siyasi ve askeri pratiklerin yanı sıra bilgi, estetik ve temsil stratejileriyle şekillenmiştir. Bu çalışma Kansu Gavri'yi yalnızca bir siyasi aktör olarak değil, aynı zamanda entelektüel ve kültürel üretim ve temsil pratikleri üzerinden de okunması gerektiği, bu tezin argümanlarından biri. Kansu Gavri'nin sohbet meclisleri ve meşruiyet inşası, bu bağlamda, iktidarın nasıl çok katmanlı bir süreç olduğunu anlamak için değerli bir örnek sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, geç dönem Memlük tarihinin çöküşe odaklanan anlatılarına alternatif bir perspektif sunmayı ve Kansu Gavri'nin entelektüel üretimlerini siyasi bağlam içinde yeniden anlamlandırmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

ÁGOSTON, Gabor, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 38-41.

AKZÖZ, Alaattin ve Orhan Yavuz, *Tarih-i Feth-i Mısır (Şiri'nin Şah-Namesi)*, Konya: Palet Yayınları, 2019, s. 73-85.

ALHAMZEH, Khaled Ahmad, *Late Mamluk Patronage: Qansuh al-Ghuri's Waqf and His Foundation in Cairo*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Ohio State University, Department of History of Art, Ohio 1993, s. 73.

ASAD, Talal, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993, s. 43-54.

ATASOY, Nurhan, "1510 Tarihli Memlûk Şehnamesinin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, II (1968), s. 49-69.

AVVAD, Muhammed, "Sultan al-Ghawri: His Place in Literature and Learning", *Actes du 20e Congrès International des Orientalistes*, 1938.

AYALON, David, "Amîr Ākhūr", *The Encyclopaedia of Islam*, C. I, (1954–2002).

AYALON, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. Abdullah Mesut Ağır, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 11.

AYALON, David, "Djamdar", *The Encyclopaedia of Islam*, C. II, (1954–2002), s. 421.

AYALON, David, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society*, London: Vallentine Mitchell, 1956, s. 71-72.

AZZAM, Abdulvahhab, *Mecâli'su-Sultan el-Guri Safahât Tarih Mısır fî el-Karni'l-âşîr el-hicrî'de Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye, el-Kevkebü'd-Dürri fî Mesâ'ili'l-Gavrt*, Hindâwi, 2014.

BANISTER, Mustafa, *The Abbasid Caliphate of Cairo, 1261–1517: Out of Shadow*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021, s. 47–85.

BEHRENS-ABOUSEIF, Doris, “Sultan al-Ghawri and the Arts”, *Mamluk Studies Review*, VI (2002), s. 72–74.

BERKEY, Jonathan, *The Mamluks as Muslims: the Military Elite and the Construction of Islam in Medieval Egypt*, in: *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philipp and Ulrich Haarmann, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

BEYSANOĞLU, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, Cilt I: Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, 1957, s. 85.

BOURDIEU, Pierre, *Language and Symbolic Power*, çev. Gino Raymond ve Matthew Adamson, Polity Press, Cambridge 1991, s. 105-220.

BOZKURT, Nebi, “Meclis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, İstanbul 2003, s. 241–242.

CHRIST, George, “Was there Economic Decline in Mamluk Egypt?”, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, CVIII/2 (2021), s. 190-223.

CLARK, Emma, *The Art of the Islamic Garden*, Marlborough: The Crowood Press, 2010, s. 16–25.

CRONE, Patricia, “Advice for Princes”, The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought, ed. Gerhard Bowering, Princeton: Princeton University Press, 2013.

CRONE, Patricia – HINDS, Martin, God’s Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

DEMİR, Müddesir, *İslâm Hukuk ve Siyaset Düşüncesinde Devlet Başkanında Aranılan Şartlar (IV./X./XV. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul 2024, s. 270-275.

DOLS, Micheal W., “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347–1894”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, XXII/2 (1979), s. 162-189.

EL-MERHEB, Mohammad, Political Thought in the Mamluk Period: The Unnecessary Caliphate, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.

EMECEN, Feridun M., Yavuz Sultan Selim, 7. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2024.

FLEMMING, Barbara, “Šerīf, Sultan Ġavrī und die Perser”, *Der Islam*, 45 (1969), s. 81-93.

FOUCAULT, Michel, Bilginin Arkeolojisi, çev. Veli Urhan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 34–42.

FOUCAULT, Michel, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977, ed. Colin Gordon, New York: Pantheon Books, 1980, s. 131–133.

FUESS, Albrecht, “The Urgent Need for Cash: Thoughts on the Taxation of Land in the Late Mamluk Sultanate”, *Mamluk Studies Review*, 25 (2022), s. 12-17.

GOLDZIER, Ignaz, *Muslim Studies*, Albany: State University of New York Press (SUNY), 1971.

GUTAS, Dimitri, *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early ‘Abbāsīd Society*, London–New York: Routledge, 1998.

GÜNER, Galip – GÜNE, Nurhan (hz.), *Ali Emiri Efendi, Esâmî-i Şu’arâ-yı Âmid*, Ankara: Art Basın Yayın, 2003, s. 31.

HALM, Heinz, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, London–New York: I.B. Tauris, 1997.

HOLT, M. P., *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 200-201.

HOLT, P. M., *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Singapore: Longman, 1986, s. 194-196.

HOLT, P. M., “*Ḳānşawh al-Ghawrī*”, *The Encyclopaedia of Islam*, C. IV, (1954–2002), s. 552-553.

HÜSEYNÎ el-Şerîfî, Hüseyin b. Muhammed, *Nefâ’isü’l-Mecâlisi’s-Sultâniyye fî Hakâ’iki’l-Esrârî’l-Kur’âniyye*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmed, nr. 2680, vr. 272.

IRWIN, Robert, “Mamluk Literature”, *Mamluk Studies Review*, VII/1 (2003), s. 1-29.

IRWIN, Robert, “The Political Thinking of the ‘Virtuous Ruler’ Qansuh al-Ghawri”, *Mamluk Studies Review*, XII/1 (2008), s. 37-49.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî, Lisânü'l-‘Arab, Bulak: Dârü Sâdır, 1299–1308, c. I–XV.

İNALCIK, Halil, Has-Bâğçede ‘Ayş u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutribler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İYÂS, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b., Bedâ'i'ü'z-zühûr fî veķā'i'i'd-dühûr, Kahire: Mektebet Dârü'l-Bâz, 2013, C. IV, s. 20-25.

KANSU el-GAVRÎ, Dîvânu Sultan Gâzi, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, nr. 4639, vr. 23.

KASAIÐÜ'R-RABBÂNİYYE VE'L-MUVAŞŞAHÂTÜ'S-SULTÂNİYYETİ'L-GAVRİYYE, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 138, vr. 30.

KAVAK, Özgür, “Memlükler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, X/1 (2020), s. 181–228.

KAYITBAY el-Mahmûdî el-Eşref Seyfeddin, Mecmu' Mübârek fihî Ezkâr ve Muvaşşahât li's-Sultanü'l-Merhûm el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay rahmetullahi aleyh ve li-Mevlânâü'l-Makâmü'l-Eşref Ebü'n-Nasır Kansu el-Gavrî, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2047, vr. 84.

KÜLTÜRAL, Zuhâl – BEYRELİ, Latif, Şehname Çevirisi, c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

MADLUNG, W., “Madjlis”, The Encyclopaedia of Islam, I–IX (1954–2002), s. 1031–1033.

MAKDISI, George, The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.

MAUDER, Christian, “And They Read in That Night Books of History”, Islamic History and Civilization: New Readings in Arabic Historiography from Late Medieval Egypt and Syria, C. 179, ed. Jo Van Steenbergen ve Maya Termonia, Leiden–Boston: Brill, 2021, s. 402-410.

MAUDER, Cristian, In the Sultan’s Salon: Learning, Religion and Rulership at the Mamluk Court of Qānişawh al-Ghawrī (c.1501–1516), Leiden–Boston: Brill Academic Publishing, 2021.

MAUDER, Cristian, “Education and Learning among Members of the Mamluk Army: Results of a Quantitative Analysis of Mamluk Biographies”, History and Society during the Mamluk Period (1250–1517), C. 24, ed. Bethany J. Walker ve Abdelkader Al Ghouz, Göttingen: Bonn University Press, 2021, s. 61-89.

MORTIMER, Sarah, Reformation, Resistance, and Reason of State, Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 111–134.

MUHYÎ-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 275.

MUIR, William, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt, 1260–1517 A.D.*, Edinburgh: Blackwood, 1960.

MUJANI, Wan Kamal ve Stuart Borsch, “The Peasants during the Mamlūk Period: How They Have Struggled”, *Athens Journal of Mediterranean Studies*, I/3 (2015), s. 261-272.

MUSLU, Cihan, *Osmanlılar ve Memluklar*, çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 26.

NEUSTADT, David, “The Plague and Its Effect upon the Mamluk Army”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, sayı I (1946), s. 67-73.

ÖKTEN, Ertuğrul, “Câmî ve Meclis: Timurlu Ortamında Bir İnceleme”, *Zemin*, III (2022), s. 163–185.

ÖZKAN, Mehmet Ali, “Selman Reis ve Portekiz’e Karşı Cidde Savunması (1517)”, *Uluslararası Haremeyn-i Şerifeyn Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa Sempozyumu (27–28 Aralık 2018)*, Ankara: 2024, s. 1-25.

PETRY, Carl F., *Protercors or Praetorians: The Last Mamluk Sultans and Egypt's Waning as a Great Power*, New York: State University of New York Press, 1994, s. 73.

PETRY, Carl F., *The Mamluk Sultanate*, Cambridge: Cambridge University Press, 2022, s. 44-57.

PETRY, Carl F., *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans al-Ashraf Qaytbay and Qansuh al-Ghawri*, Seattle: University of Washington Press, 1993, s. 33-35.

QANSUH al-GAURI, *Dīwān*, Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. Or. Oct. Nr. 3744, vr. 236.

RABBAT, Nasser, *The Citadel of Cairo*, Kahire: Supreme Council of Antiquities, 2009.

RABBAT, Nasser O., *The Citadel of Cairo*, Leiden–Boston: Brill, 2021, s. 228–229.

RABIE, Hassanein, “Political Relations Between the Safavids of Persia and the Mamluks of Egypt and Syria in the Early Sixteenth Century”, *Journal of the American Research Center in Egypt*, XV (1978), s. 75-81.

RUSTOMJI, Nerina, *The Garden and the Fire: Heaven and Hell in Islamic Culture*, New York: Columbia University Press, 2008, s. 63–66.

SARİYYANİS, Marinos, *Osmanlı Siyasal Düşünce Tarihi*, çev. Çağda Türkmen, İstanbul: Selenge Yayınları, 2025.

SCHIMMEL, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.

SELİM, Mahmud Rızk, *Ashraf Qānşūh al-Ghūrī*, Dârü'l-Mısriyye, Kahire.

STEENBERGEN, Jo Van, Patrick Wing ve Kristof D'hulster, “The Mamlukization of the Mamluk Sultanate State Formation and the History of Fifteenth Century Egypt and Syria: Part I – Old Problems and New Trends”, *History Compass*, XIV/11 (2016), s. 560-569.

SUBTELNY, Maria E., *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Leiden–Boston: Brill, 2007.

TRIMINGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: Oxford University Press, 1971.

ULUDAĞ, Süleyman, “Ârif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. III, İstanbul 1991, s. 361–362.

VAN STEENBERGEN, Jo Van, The Mamluk Sultanate as a Military Patronage State: Household Politics and the Case of the Qalāwūnid Bayt (1279–1382), *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LVI/2 (2013), s. 127–189.

WATT, W. Montgomery, “Badw”, *The Encyclopaedia of Islam*, II, (1954–2002), s. 916–919.

WEIL, Gustav, *Geschichte des Abbasidenchalifats in Egypten*, Mannheim: Schwan und Götz, 1846.

YAVUZ, Orhan, Kansu Gavri’nin Türkçe Divânı, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002, s. 38-40.

EKLER

Resim 1

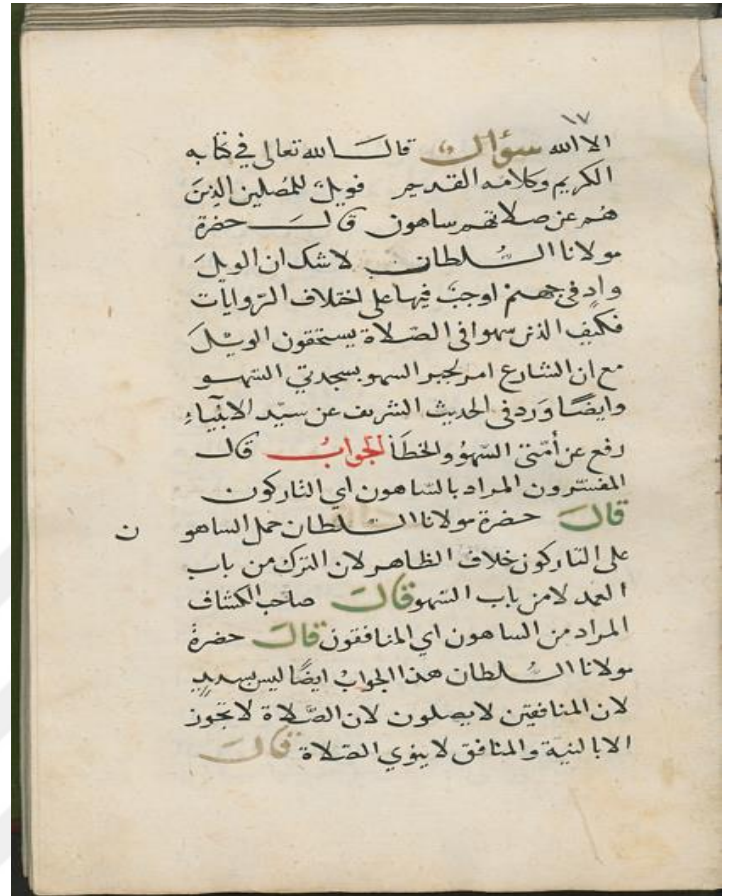
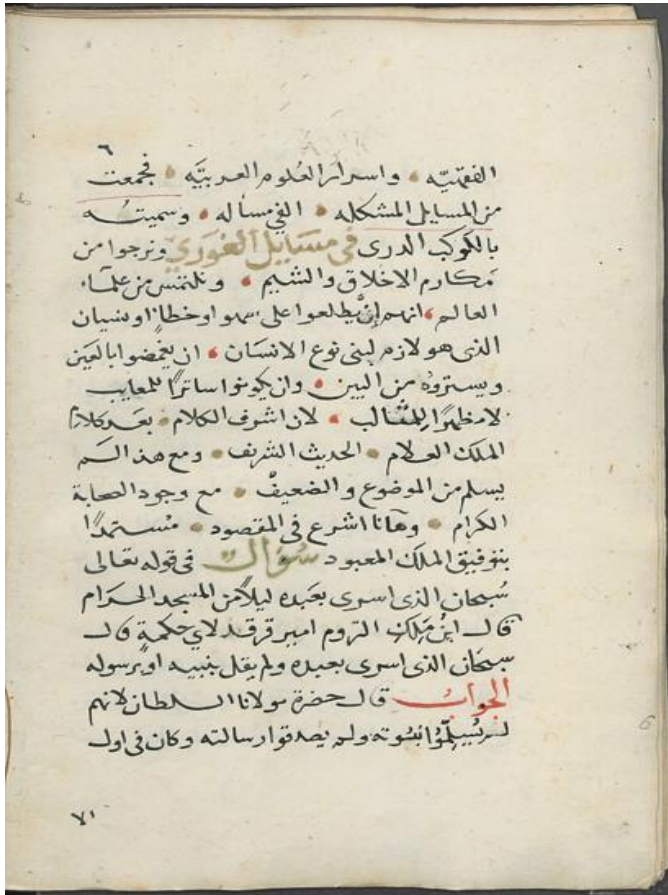
Hüseyin b. Muhammed el-Hüseyinî el-Şerîfî, *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmed kitaplığı, nr. 02680

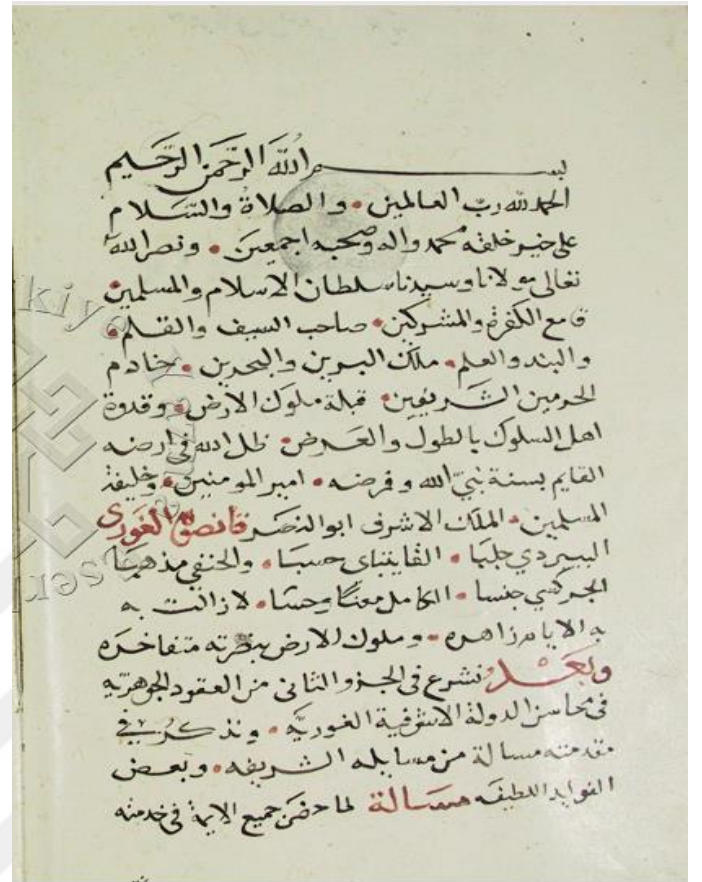
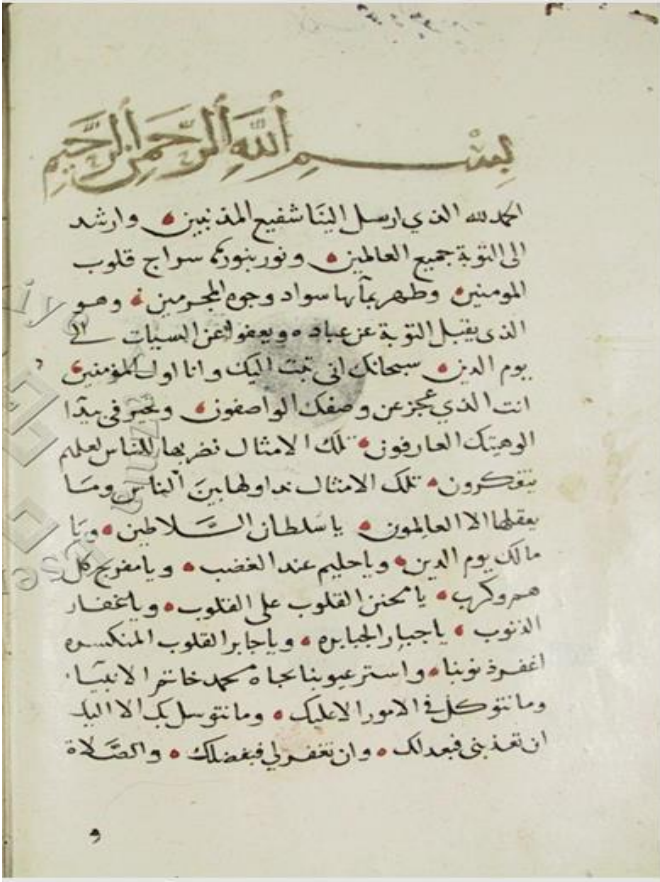
Hüseyin b. Muhammed el-Hüseyinî el-Şerîfî, *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmed kitaplığı, nr. 02680

Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî el-Şerîfî, *Nefâ'isü'l-Mecâlisi's-Sultâniyye fî Hakâ'iki'l-Esrâri'l-Kur'âniyye*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmed kitablığı, nr. 02680

Anonim, *el-Kevkebü'd-Dürri fi Mesâ'ili'l-Gavri*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Sultan III. Ahmet Kitaplığı, nr.01377.

Resim 6 Kansu Gavri'nin tahtı ve tasviri

Qansuh al-Gauri, *Dīwān*, Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. Or. Oct. Nr: 3744.

Qansuh al-Gauri, *Dīwān*, Berlin Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. Or. Oct. Nr: 3744.

Resim 8 Kansu Gavri K llyesi

Fotoğraf, yazar tarafından 30 Nisan 2025 tarihinde Kahire'de çekilmiştir.

Resim 9 Kansu Gavri Camii

Fotoğraf, yazar tarafından 30 Nisan 2025 tarihinde Kahire'de çekilmiştir.

Resim 10 Kansu Gavri K llyesi

Fotoğraf, yazar tarafından 30 Nisan 2025 tarihinde Kahire’de çekilmiştir.